
HUZURSUZLUK
Paul Verhaeghe
AXIS
Axis Yayınları

Paul Verhaeghe

Belçikalı klinik psikoloji profesörü ve psikanalist. Verhaeghe, 1998 yılında postmodern kadın-erkek ilişkisinin psikanalitik bir okuması olan *Liefde in tijden van eenzaamheid* (*Yalnızlık Zamanında Aşk*; Axis Yayınları tarafından 2022 yılında yayımlanmıştır) adlı kitabıyla tanındı. Zorluk derecesine rağmen kitap beklenmedik bir başarı elde etti ve o zamandan beri sekiz dile çevrildi. Verhaeghe 2000 yılına kadar ağırlıklı olarak Sigmund Freud ve Jacques Lacan'ın çalışmalarını psikanalistlere yönelik kullanışlı bir teoride birleştirmeye çalıştığı makaleler yayınlamıştır. Yayımlanmış çok sayıda kitabı ve makalesi bulunmaktadır ve bunlar dünyanın pek çok diline çevrilmiştir.

Damla Atamer

1990 yılında İzmir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Türkiye'de tamamladıktan sonra, 2005 yılında Belçika'ya taşınıp lise ve üniversite eğitimine orada devam etti. Lisans eğitimini Ghent Üniversitesi Çeviribilim bölümünde tamamladı. Edebiyata olan ilgisi nedeniyle çeşitli akademik atölyelere katılarak kendini edebi çeviri alanında geliştirdi. 2016 yılında Türkiye'ye dönüş yaptıktan sonra bir süre özel bir okulda İngilizce öğretmenliği yapmasının ardından, şu an çeşitli tercüme büroları ve yayınevleri için İngilizce ve Hollandaca dillerinde serbest çevirmenlik yapmaktadır.

Paul Verhaeghe

Huzursuzluk

Felemenkçe orijinalinden çeviren:
Damla Atamer

Axis Yayınları

HUZURSUZLUK – Paul Verhaeghe

Orijinal adı:
Onbehagen (2023)
Bu metnin orijinali 2023 yılında De Bezige Bij tarafından Amsterdam'da yayımlanmıştır.

Türkçe yayım hakları © Axis Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek şartıyla tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayımcının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Özgür Öğütcen

Felemenkçe orijinalinden çeviren: Damla Atamer

Yayıma Hazırlayanlar: Erkal Ünal, Özgür Öğütcen

Kapak Tasarımı: Sercan Arslan
Dizgi: DBY Ajans
Baskı ve Cilt: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. ve Tic. A. Ş.

Matbaa Sertifika No: 52729

Axis Yayınları

Nisbetiye Mahallesi, Başlık Sokak, Tülin Apt., 8/15, Beşiktaş/İstanbul

e-posta: axis@axisyayinlari.com

Yayınevi Sertifika No: 42925

1. Basım: İstanbul, 2024

ISBN 978-625-97870-0-8

Rita'ya...

Birey dünyaya karşı verdiği mücadelede
yine daima dünya için mücadele eder.
Franz Kafka

İçindekiler

Giriş 9

Toplum 19

1. Kendi Ülkesinde Antropolog 23
   - Değişimler 24
   - İlişkiler 27
   - Güç ve Otorite 32
   - Anlam 37

2. "Dünyaya Bir Metafor Düştü" 45
   - "L'ordre du Discours" 49
   - Sosyalleşme Pratikleri 53
   - Bir Söylemin Büyük Haklılığı 56
   - Birey 60

3. "Doğa?" İnsanın Özü 63
   - Homo Sapiens 64
   - ***Bebekler*** ve Küçük Çocuklar 73
   - Sosyal Psikolojinin Azımsanan Önemi 76
   - İnsanın Özü Nedir? 82

4. "Yetiştirme?" Toplumsal Yapı Olarak Kimlik 85
   - Kimlik Oluşturma ve Bireyleşme 90
   - İlişkilerin Birleşimi Olarak Kimlik 94
   - Ahlaki Yapı Olarak Kimlik 98
   - "İnsanlık Durumu": Daima Çabalayan, Her Zaman Bölünmüş, Bazen Özgür 101

Ara Bölüm 104
Bireylerle Dolu Bir Toplum 106
5. Neoliberal Anlatı 109
Anlatı 112
Pratikler 127
6. Neoliberal Toplum 145
Takaslar 149
İlişkiler 160
Otorite ve Güç 173
Mânâ 182
Toplumsuz Bireyler 189
7. "Ben" Ltd. Şti. 193
Kendinle Rekabet 194
Love Me Tinder* 197
Rakip İşbirlikçiler 206
Güç Sahibi Görüşler 210
8. Yabancılaşmış Birey 219
Sayılarla Huzursuzluk 222
Marjinaller 228
Bedenimize Yabancılaşmak 242
Sonuç 247
Huzursuzluk ve Bölünmüşlük 248
Yabancılaşma ve Uzlaşma 251
Bağlılıkta Özerklik 254
Notlar 257
Teşekkür 271

Giriş

Çocukluğumda, yaşadığım köyde bir izci kulübü kurulmuştu. En küçük üyelerin, "yavru kurtlar"ın, üniformalarıyla köy meydanında geçit töreni yapması şüphesiz ki bazı ebeveynlere nahoş anılarını hatırlatmıştı. Benimse kesinlikle çok hoşuma gitmişti ve biraz ısrar etmemin ardından ailem üye olmama izin verdi. Kulübe pek uyum sağlayamadım ve kısa süre sonra bıraktım. Bir gruba dahil olmanın ve bunu kesinlikle örgütsel bir bağlamda gerçekleştirmenin benim için kolay olmadığı dışındaki kesin nedenleri anımsamıyorum. Resmî olmayan gruplara dahil olmak benim için sorun teşkil etmiyordu; her akşam okuldan sonra aynı köyün meydanında buluşan muzip çocuk grubunun bir parçasıydım.

Yıllar sonra kimlik arayışım sırasında, burada işleyen güçlerin neler olduğunu anladım. En güçlü güdü ait olmaktır, ama birine ama bir gruba. Diğer yanda ise özerklik arzusu, tek ve özgün olma isteği vardır. Bu ikisinin arasında da bir sürtüşme mevcuttur; biri çok fazla olunca, diğerine özlem duyarız.

Özerklik ve bağlantı arasındaki gerilim, çocukluk yıllarımızda başlar çünkü çocuklukta her ne kadar kendi işimizi

kendimiz görmek istesek de, bunu yuvamızın sıcaklığı olmadan yapamayız. Ebeveynlerimiz arkamızda olduğunda, aynı gerilimi yetişkinlikteki aşk ilişkilerimizde de yaşarız. Bu, zaman zaman baş gösteren ve ne yapacağımızı bilmediğimiz bir huzursuzluğa yol açar. Bulduğumuz çözüm daima bunun nedenini dışarıya, kendi dışımıza, karşımızdaki kişiye ve hatta "sistem"e bağlamaktır. Başkalarının, dolayısıyla da sistemin talepleri bize zaten gerekli zorlukları yaşattığı için, nedeni bunlara bağlamak bizim için zor olmaz. Bu çözümle kendi içimizdeki nedenleri görmezden gelmiş oluruz.

Toplum ve toplumu oluşturan bireyler arasındaki çok daha geniş çaplı ilişkide de aynı arzuların mevcut olduğu aynı güçleri ve aynı sürtüşmeyi görüyorum. Birçok kişi, giderek daha karmaşık hale gelen bir toplumun bir parçası olarak, "otarşik" bir yaşamın, kişinin kendi ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabileceği basit bir varoluş halinin hayalini kurar. Bunu deneyen herkes Henry David Thoreau (1817-1862) ile aynı sonuca varacaktır: Başkaları olmadan yapamayız. Thoreau, gözlerden uzak olan Walden Gölü'nde kendi inşa ettiği ahşap bir kulübede kaldığı iki yıl boyunca, komşu kasabadaki insanlarla düzenli bilgi alışverişinde bulunmuştu. Bu deneyiminden elde ettiği, hem (bir okul kurmak da dahil olmak üzere) topluma bağlılık hem de yerleşik düzene karşı eleştirel bir tutum oldu (örneğin köleliğe karşı bir kampanya yürüttü ve paranın yanlış bir savaşı finanse etmek için kullanıldığı ayyuka çıkınca vergi ödemeyi reddetti).

O zamanın toplumu bizim toplumumuzdan oldukça farklıydı; "Thoreau gibi yapmak" artık bir seçenek değil. Toplum ile bireyler arasındaki gerilim ise tüm zamanların meselesidir. Ait olmak isteriz ama aynı zamanda istemeyiz veya sadece kısmen

ister, aynı anda başımıza buyruk hareket etmek de isteriz. Bir toplumun bireylerinden beklentileri ile bireylerin hakları olduğuna inandıkları arasındaki terazi hiçbir zaman dengede olmaz ve her çağ, kendi cevabını formüle eder. Klasik felsefenin iki kurucusunun başyapıtlarını bu konuya adamaları tesadüf değildir. Platon (*Devlet*) ideal yönetim biçiminin hayalini kurarken, Aristoteles (*Nikomakhos'a Etik*) iyi bir yaşama nasıl ulaşabileceğimizi ciddi bir üslupla anlatmıştır. Filozofları teologlar takip etmiş, Aydınlanma Çağı'ndan itibaren ise cevaplar ideologlardan gelmiştir. Günümüzde gidişatı belirleyenlerse ekonomistlerdir.

Çağımızın toplum eleştirmenleri, kaygılarını doğrulamak için çoğunlukla bilimsel verileri incelerler, örneğin psikososyal sağlık göstergelerini bir toplumun kalitesi için bir kriter[1] olarak kullanırlar. Ben de bu kitapta toplumumuza dair üzerinde düşünülüp taşınılmış, eleştirel bir vizyon formüle etme görevini üstleniyorum. Üzerinde düşünülüp taşınılmış demek, bilimsel temelli olan ve ideal toplumun nasıl olması gerektiğini belirleyen bazı "ötekici" görüşlere (sosyalizm, eko-modernizm ve muhafazakârlık) dayanmayan bir vizyon anlamına geliyor. Bu bir meydan okumadır çünkü bilim hiçbir zaman gerçek anlamda tarafsız değildir. Beşerî bilimler, elbette, ideolojik olarak taraflıdır ama bunu bir şekilde inkâr ederler. İkinci bir sınırlama daha söz konusudur: Bilim toplumsal düzeyde karar almak için iyi bir temel sağlasa da, etik konularda bir açıklama yapamaz. Bir toplumun bilimsel temeli daima kendi başına bilimsel açıdan temellendirilemeyen başlangıç noktalarının

1 Önemli psikososyal sağlık kriterleri arasında, nüfusun fiziksel ve ruhsal sağlığı, uyuşturucu kullanımı, cezaevindeki nüfusun yoğunluğu ve şiddet içeren suçların miktarı yer almaktadır.

ardından gelir. Bunlardan en önemlileri iki soruya yanıt verir: Toplum deyince ne anlıyorsunuz? İnsanlığa bakışınız nasıldır?

Bu giriş kısmında bunun üzerine düşünmenin gerekli olduğu kanısındayım. Bunun nedeni de insanlara ve topluma ilişkin bir bakış açısını açık bir şekilde formüle ettiğinizde, bunu kesin olarak gerçekleştiremeyecek olsanız bile somut sonuçları olan seçimlere dayandığının hemen anlaşılır olmasıdır. Farklı başlangıç noktaları kullanırsanız farklı bir eleştirel bakış açısı elde edersiniz. Toplum eleştirmenleri arasındaki farklar hemen hemen her zaman farklı başlangıç noktalarına dayandırılabilir. Bu nadiren dile getirilir ve bunun sonucunda birçok tartışma havada kalır. Toplumsal eleştiriyi formüle etmek istiyorsanız ilkelerinizin ne olduğunu açıkça belirtmelisiniz.

İnsanlar "Topluma dair bakış açınız nedir?" sorusuna ideolojik bir yanıt beklerler. Soru genellikle, "Sağcı mısın, solcu musun?" şeklinde formüle edilir. Ben bu konuda zorlanan biriyim çünkü kendimi herhangi bir kapsayıcı ideolojiye dahil göremiyorum. Elbette siyasi görüşlerim var ama "oy yönelimi testi" yaptığımda, seçimlerimde sağdan ziyade sol vurgular hâkim olsa da, sonuçlar tüm yelpazeye yayılıyor. Yapıp edeceklerini küçük toplantılarda veya siyasi parti bürolarında tasarlayan ve bunları yukarıdan aşağıya dayatan tüm ideolojilere karşı derin bir nefret besliyorum. Benim tercihim özgürlüğün içi boş bir kavram olmadığı, demokratik olarak örgütlenmiş bir toplumdan yana. Fikirlerimi mümkün olduğunca bilimsel araştırmalara dayandırırım. Örneğin iklim değişikliği ve biyoçeşitliliğin kaybı tartışmasız bir olgudur ve almamız gereken kararlar "solcu" veya "yeşil" kararlar değil, bilimsel olarak kanıtlanmış gerçeklerdir. Öte yandan etik tercihlerim tartışmaya açık, zaten bunun nedeni tam olarak etikle ilgili olmaları. İnsanların eşit oldukları

benim için su götürmez bir gerçektir ve kutuplaşmaya neden olan her şeyi tehlikeli bulurum. Şeffaflık önemlidir. Her türlü kasıtlı dezenformasyon suçtur. Farklı grupların kendi kendilerini düzenleme kapasitelerine güvenmekle birlikte, evrimsel yapımız hakkında hiyerarşisiz bir toplumun genlerimizde olmadığını bilecek kadar da bilgim var.

Bir toplum, büyük bir grup insanın bir arada yaşamasını mümkün kılan bir dizi işlevi yerine getirir. Bu işlevleri düzenlemek, insanların nasıl bir araya geldiğine dair bir fikri, yani bir insanlık vizyonunu gerektirir. Bu konudaki görüşler de bölünmüş haldedir. *Homo sapiens*in özünde kötü olduğunu varsayarsanız, bir toplumun kötülüğü bastırmasını umarsınız. Çoğu insanın iyi olduğunu düşünen biriyseniz, o zaman güveni ve bireyin daha geniş kararlar alabilme haklarını savunursunuz. Her iki görüş de tabiatı gereği ahlakidir ve dinî bir arka planı vardır. Benim insanlık vizyonumun başlangıç noktası farklı bir yerde ve bu başlangıç noktası hem sıradan hem de temeldir.

Sıradan dediğim şeyi, her sabah, genellikle aynı yerde, banyodaki aynanın karşısında yaşarız. Kendime bakarım ve gördüğüm şey bazen hayal kırıklığı yaratır, bazense beklediğimden daha iyi olabilir. Farkında olmadan kendimi yargıladığım içsel bir diyalog başlatırım. Narkissos'un yolundan gidip onunla aynı hataya düşme pahasına kendimden aşırı memnun olabileceğim gibi, kendimden hüsran da duyabilirim ve işte o zaman dibe inme riski doğar. Neyse ki bu iki uç arasında pek çok farklı ton var; arka planda, yargılayanın kim olduğu (ben) ile yargılananın kim olduğu (yine ben) arasında bir ayrım da var.

Beni insanlık vizyonumun temeline getiren işte bu: Biz bölünmüş varlıklarız. Kendim üzerine düşünebilirim, hatta düşüncelerim üzerine de düşünebilirim. Buna genellikle, olumsuz

bir tınıda, "içsel bölünme" ya da "şizofrenik bölünme" denir. Zaman zaman herkes kendisiyle mücadeleye girer ve bu sefer tedirginlik insanın içinden gelir ama bunun artılarını da göz ardı etmemek gerek: Bunun artısı değişim için bir başlangıç noktası olarak insanın kendini yansıtma olasılığıdır. Kendimi başkalarıyla ilişki halinde düşünebilirim (bu o kadar zor değildir), hatta kendi düşüncelerim üzerine bile düşünebilirim (bu çok daha zordur).

İnsan, düşünerek kendi kendisiyle konuşan bölünmüş bir varlıktır. Bazı yansımalar bu bölünmedeki ikiliğin göreceli doğasını gösterir. Kendime ilişkin yargım gerçekten benim yargım mı, yoksa her zaman orada olan ve arka planda izleyen bir üçüncü tarafın yargısı mı? Düşüncelerim gerçekten benim düşüncelerim mi, yoksa onları her yerde iş başında olan düşünce fısıltılarından mı edindim? Gerçek bir özdeğerlendirmeyi, kişinin kendine dair bakış açısını formüle etmek son derece zordur. Bu düşüncelerin daima düşünülenden daha az "kendine dair" ve yine daha az "kendine ait" oldukları ortaya çıkar. Başkalarının ve dış dünyanın düşüncelerdeki etkisi rahatsız edici derecede büyüktür. Bu muazzam etki tesadüf değil, varlığımızın başka bir özelliğiyle ilişkilidir: Toplumsal varlıklar olarak sürekli onay almak isteriz. Karşımızdakinden istediğimiz, tanınmadır.

Özdeğerlendirmemizin toplumsal kriterlere, düşüncelerimizin (hatta eleştirel olanların da) bize fısıldananlara dayanması, birey ile toplumun ne kadar yakından bağlantılı olduğunu gösterir. Bu bağın bir sonucu olarak, tıpkı toplumsal eleştirinin asla toplumla sınırlandırılmamasının gerekmesi gibi, insanlık vizyonu da asla bireyle sınırlandırılmamalıdır. Yararlı bir eleştiride bulunmak istiyorsak, ilk akla gelmesi gereken, bu ikisi arasındaki ilişkidir. Sigmund Freud bu ilişkiyle ilintili tipik

duyguyu tek kelimeyle özetlemiştir: huzursuzluk. Freud'un insanlık ve toplum hakkındaki görüşleri kasvetli olduğu kadar klasiktir. Cinsellik ve şiddet insanın içindedir ve toplumun temel işlevi bunları bastırmak, bunun üzerine açığa çıkan enerjiyi de kültürel ilerleme için kullanmaktır. Ve evet, bu, bireye "huzursuzluk" verir.

Freud'un açıklaması en az iki noktada düzeltme gerektirmektedir. Birincisi, tanımladığı insan ve toplum ilişkisinin zamandan azade olduğuna dair örtük varsayımıyla ilgilidir. Bu böyle değildir; bölünme önemli olabilir ancak bunun yorumu büyük ölçüde bireyin içinde bulunduğu somut topluma bağlıdır. Her toplum, bireyleri için bir ideali dayatır: Bir erkek veya kadın, bir genç, bir profesyonel, bir vatandaş olarak şöyle şöyle olmalısınız der. Bir toplum, aynı hareket içinde, neyi sapkınca bulduğunu ve bu sapkınlıklarla nasıl mücadele edeceğini de tanımlar; bu da idealin dezavantajıdır. Freud döneminin ideal erkek ve kadınını günümüzün ideal erkek ve kadını ile karşılaştırdığımızda, aralarında büyük farklar olduğu dikkat çeker. Bölünme devam etse de, kimlik çağa bağlı ideallerle renklenir. Bu da çağa bağlı bir huzursuzluğa yol açar.

Düzeltilmesi gereken ikinci nokta ise birey ile toplum arasındaki fazla basit zıtlıktır. İnsan bir sosyal memelidir ve çeşitli grupların bir parçasıdır. Toplumsal açıdan konuşacak olursak, bu gruplar uzak geçmişte "tabakalar" (köylüler, din adamları, soylular), bize daha yakın olarak ise "toplumsal sınıflar" olarak tanımlanırlardı. Biz de, tıpkı Freud gibi, bunun pek farkında değiliz, oysa bireyin önüne konulan toplumsal beklentilerin kişinin ait olduğu grupla açıkça bağlantılı olduğunu görmek o kadar da zor değil. Cinsiyet, etnik köken ve toplumsal sınıfın rolü büyüktür ve çeşitli huzursuzluklara neden olur.

Toplumsal eleştirinin amacı kusursuz bir ütopik toplum arayışı değildir. Tarih bize bunun hangi felaketlere yol açtığını ve huzursuzluğun kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Freud'un haklı olduğu bir husustur bu. Bir toplumsal eleştiri, kapsamı ve nedenleri, iyileşme belirtileriyle birlikte gösterebilir. Bireylerin ve toplumun birbirine bağlılığı, değişimi ortak bir sorumluluk haline getirir. İnsanın kendi payına düşeni üzerine almadan sadece "sistem"i suçlaması tabiri caizse ergenliktir; tıpkı toplumsal sorumluluğu bireye devretmenin, özellikle de bu "özgürlük" bahanesiyle yapıldığında, kolaya kaçmak olması gibi.

Bir toplumun, fertlerine karşı olan işlevlerinin hangilerini yerine getirdiğini nasıl anlayabiliriz? Peki bireyin başkalarıyla ve toplumla olan ilişkilerindeki halini nasıl anlarız?

İlk iki bölümde genel olarak ekonomik, toplumsal, politik ve dinî olmak üzere ayrılmış dört girdiyi kullanarak, bir toplumun tipik özelliklerini, fertlerini göz önüne alarak, nasıl anlayabileceğimizi göstereceğim. Benim yorumum daha geniş olduğundan, bu dördünün her birini açıklama ihtiyacı hissettim. Örnek vermek gerekirse, her girdide o kısmın toplumumuzda eskiden, yaklaşık 1980'e kadar nasıl işlediğinden bahsediyorum ki, sonrasında bunun günümüzde nasıl işlediğini göreceğimiz zaman için bir alıştırma gibi olsun.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde bu ilişkinin diğer tarafından, yani bireyden bahsediyorum. İnsanın özünü anlayabilir miyiz, evrimsel mirasımız nedir, nasıldır? Kimliğimiz ne ölçüde gerçekten bize aittir ve toplumun etkisi nereden itibaren hissedilir bir hal alır?

Kitabın bu ilk kısmı daha genel. İkinci kısım ise bize toplumumuz ve kimliğimiz üzerine düşünmek için gerekli çerçeveyi

sağlayacak. Yine dört girdiyi kullanıyor ve bunları 1980'lerden başlayan ve şu anda son noktasına ulaşan topluma uyguluyorum. Hangi huzursuzluğu, neden yaşıyoruz? Bunun kimlik oluşumuna ve insanlar arasındaki ilişkilere etkileri neler? Tartışmamda mümkün olan her yerde doğrulanabilir verileri kullanıyorum. Felaket tellallığı histerisinden de ilerleme sevincinin muhafazakârlığından da kaçınıyorum.

Sonuç kısmındaysa, giriş bölümünde bahsettiğim özerk olma ile bağlantılı olma arasındaki gerilime geri dönüyorum. Ortaya çıkan sonuç beni bile şaşırttı: İki kavram arasındaki bir çekişme değilmiş, zira özerklik yalnızca bağlılık lütfuyla birlikte var olabilir.

Toplum

Yıllar önce, genç bir akademisyenken ders vermek üzere New Brunswick'teki (New Jersey) Rutgers Üniversitesi'ne davet edilmiştim. Konferansın son gününde, artık entelektüel besinden payıma düşeni almıştım, hava güzeldi, bunun üzerine kendi başıma kaldığım otelin çevresini keşfetmeye karar verdim. Kısa süre sonra kendimi, tek "beyaz"ın ben olduğum başka bir dünyada buldum. Arabalar ve evler farklıydı, genç Afrikalı Amerikalılar merdivenlerde eğleniyordu, her yerden müzik sesleri geliyordu. Kadınlar bana göre sayısı çok fazla küçük çocukla birlikte sokaklarda yürüyordu. Pek yetişkin erkek göremezdiniz. İletişim kurmak kolaydı, bana habire ne satın almak istediğim soruluyordu. Hemen kastettiklerinin uyuşturucu olduğunu anladım. Birkaç kişiyle klasik sorularla sohbete başladım: Nerelisiniz, burada ne yapıyorsunuz vb. Ve evet, gerçekten de farklı bir dünyaydı. Amerikalı meslektaşlarımın, kapanış yemeğinde onlara nereye gittiğimi söylediğimde verdikleri tepkiyi, yıllar sonra *The Wire*'ı izlediğimde anladım.[1] O bölgeye girmeyi asla göze almazlardı çünkü çok tehlikeli olduğunu düşünüyorlardı, ırkçı değillerdi ama orada dolaşmak mı? Hayır.

Buradakinin farklı kuralların geçerli olduğu, farklı tavırların sergilendiği farklı bir toplum olduğunu söylediler.

Bir toplumun farklılıklarını nasıl ortaya koyarsınız? Bir yabancıyla tanıştığımızda tavrımız, sezgisel bir değerlendirmeyle, bir erkekle mi yoksa bir kadınla mı karşı karşıya olduğumuza da bağlı olarak otomatik belirlenir. Yurtdışı ziyaretlerimizde bilinçli olarak dikkatimizi çeken, genellikle cinsiyete bağlı ilişkilerdir, özellikle de o kültür kendi kültürümüzden farklıysa. Birkaç yıl önce Kopenhag'a gitmiştim; sokaklardaki dikkat çekici unsurlardan biri, genç babaların önlerindeki bebek arabalarını itmesiydi. Roma'da bir pazarı ziyaret ederseniz, ülkemizde ticari bir alışveriş ("Bir kilo domates, lütfen") olan şeyin, orada genellikle kadın olan bir alıcı ile genellikle erkek olan satıcı arasında pek çok abartılı jestle birlikte adeta bir performansa dönüştüğünü görürsünüz. Salamanca'daysanız, pazar günleri Plaza Mayor yakınlarında en güzel kıyafetleriyle geçit töreni yapan çiftleri görebilirsiniz; sanki David Attenborough'nun seslendirmesiyle Homo sapiens adlı primatın çiftleşme davranışı ve türler hiyerarşisiyle ilgili bir belgesel izliyormuş gibi.

Farklı bir kültürde uzun süre yaşayan ve çalışan herkes, zamanla misafir olduğu toplum hakkında iyi bir izlenim edinecektir. Toplumlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları haritalandırabileceğimiz dört faaliyet vardır. Bunlardan ilki, insanlar arasındaki alışverişlerle ilgilidir ve bu, sadece ekonomiyle ilgili meselelere indirgenemeyecek kadar geniştir. İkincisi de bununla bağlantılıdır ama çok daha spesifiktir: İnsanlar arasındaki ilişkiler, mesela erkeklerle kadınlar arasındaki, ebeveynlerle çocuklar arasındaki ilişkiler nasıl gelişir? Üçüncüsü, önceki ikisiyle kesişir ve otoriteyle ilgilidir. Değişimler ve ilişkiler, normlar ve değerlerin yönlendirdiği görünmez bir anlaşmalar ve kurallar

ağı temelinde gerçekleşir. Bunlar "bizdekinden" farklı mıdır ve bunların uyumluluğunu kimler kontrol eder? Toplumların birbirinden farklılık gösterdiği dördüncü ve son faaliyet alanı ise en az görünür olandır: Bir toplum cinsellik, doğum ve ölüm gibi varoluşsal sorunlarla nasıl baş ediyor, doğaüstü olana karşı tutumu nasıldır?

1
Kendi Ülkesinde Antropolog

Yabancı bir ülkeye seyahat ettiğinizde, o toplumun belirli özelliklerine, kendi toplumumuzdan farklı oldukları için, dikkat etmek pek de zor değildir. Aynı şeyi kendi ülkenizde yapmak çok daha zordur. Kendi ülkemizde gördüklerimiz kelimenin tam anlamıyla her gün apaçık ortadadır. Sezgisel olarak geçmişte de durumun böyle olduğunu ve geleceğin köklü değişiklikler getirmeyeceğini varsayarız. Bu anlaşılabilir bir yanılgıdır çünkü değişiklikler biz onları düşünmeden hayatımızın bir parçası oluverirler. Eğer bunu yaparsak her iki yönde de renkli camlar kullanırız. Veya değişiklikleri ilerlemenin bir parçası olarak yaşarız ve daha da iyi olan geleceği sabırsızlıkla bekleriz. Ya da gelecekten korkar ve her şeyin çok daha iyi olduğu geçmişin nostaljik idealleştirmesine sığınırız.

Burada ve şimdi kendi toplumumuz hakkında fikir sahibi olmak kolay değildir. Geleceği bilmeyiz, geçmiş ise benimsediğimiz idealize edilmiş imajdan çok farklıdır. Bir noktada ilerleme konusundaki iyimserlik ile geçmişin idealleştirilmesi aynı şeydir: Her ikisi de içinde bulunduğumuz ânı dikkate almaz.

Aşağıda bir toplumun haritasını çıkarmak için yararlı olduğunu düşündüğüm dört girdinin açıklaması yer alıyor. Örnek vermek gerekirse, her bir girdinin tanımını toplumumuzun kısa süre önceki haline uyguluyorum. Bu kitabın ikinci bölümünde, şu anki toplumumuzun karşılaştırılabilir bir analizini yapmayı amaçlıyoruz.

Değişimler

Daniel Defoe'nun 1719'da yazdığı *Robinson Crusoe*'nun öyküsü günümüzde de hayal gücüne hitap etmeye devam ediyor. Bir gemi kazasından sağ kurtulan tek kişi olan Crusoe, ıssız bir adaya düşer. Tamamen yalnız değildir; yanında köpeği, sonra da kendisine yardım eden Cuma vardır. Kişinin gerçekten yalnız kaldığında neler olacağı, kitabın film uyarlamasında (*Cast Away* [Yeni Hayat] Robert Zemeckis, 2000) açıkça ortaya çıkar. Tom Hanks'in canlandırdığı ana karakter, kendisi için bir arkadaş, bir kader arkadaşı hayal eder; voleybol topunun üzerine bir yüz çizip ona bir isim verir. İşte o andan itibaren artık yalnız değildir ve "Wilson"la diyalogları dokunaklı niteliktedir.

Başkalarına ihtiyacımız vardır, yani bu, genlerimizdedir (bizler sosyal memelileriz), bu yüzden grup halinde, başkalarıyla sürekli etkileşim içinde yaşarız. Bireyler olarak en çok arzuladığımız şey, somut olsun olmasın, çok önemlidir: onaylanmak, kim olduğumuzun tanınması ve buna hak kazanmak. *Cast Away*'deki kazazedenin hayatta kalabilmek için yiyeceğe, içilebilir suya ve başını sokacak bir çatıya ihtiyacı vardı ama bunlar yeterli değildi. Takdir ve talep, ne kadar hayali olursa olsun, en önemlisidir ve aslında aynı zamanda (ebeveynler ve çocuk arasındaki) ilk etkileşimdir; bundan sonra ise özerklik arzusu

gelir. Etkileşimde değiş tokuş edilenin ne olduğuna ve bunun nasıl gerçekleştiğine bakmak, bir toplumun özelliklerini keşfetmenin yararlı yollarındandır.

Değiş tokuş edilen nedir? Kısaca: nesneler, hizmetler ve takdir. Bu üçü sürekli iç içedir: Komşusuna evde yetiştirdiği marullardan götüren ve ara sıra onun çocuklarına göz kulak olan herkes bu konuda takdir kazanır. Bu daima iki yönlüdür çünkü ekim ayında komşunuz da size bir kutu yemiş getirir ve siz tatildeyken bitkilerinizi sular. Dengeyi takip etmek için üstü kapalı bir muhasebe sistemimiz vardır; az veren zamanla daha az alır, çok vereni ise müdahaleci görürüz ("Benden ne istiyor?").

Aynı mal, hizmet ve tanınma etkileşiminin çok daha büyüğü açık bir organizasyonun gerektiği bir anlayışla toplumsal ölçekte de gerçekleşir. Hane halkının küçük ölçekli düzenini ifade eden *oikos*, daha çok ekonomi olarak bilinen *oikonomie* olur. Değiş tokuş edilen şeyler temel ürünlerle ilgilidir: yiyecek, giyecek, ısınma, barınma ve bunlarla ilgili her şey. Bunlar tarım ürünleri veya insanların ürettikleri şeylerdir. Üretim sektörünün hemen ardında taşıma ve dağıtım sistemini görürüz. Yetiştirilen veya üretilen şeyin bu mallara ihtiyaç duyan insanlara ulaşması gerekir.

O noktada hizmet sektörüne geçeriz. Burada artık mesele malların üretimi ve dağıtımı değil, büyük bir topluluğun düzenli işleyişidir. "Hizmet" kelimesini duyduğumuzda aklımıza ilk olarak eğitim ve sağlık gelir ve çoğu zaman başarısız olduğumuz bir hizmeti unuturuz: yönetim. Büyük ölçekte doğru değişimler ancak kayıtlı olmaları durumunda mümkündür; bunun için de yönetimin iyi "civil servant"lar, yani memurlar tarafından sürdürülmesi gerekir.

Bununla bağlantılı olarak hukuk sistemi vardır sırada. Bir toplum, ancak herkese çocukluktan itibaren öğretilen ve uyulması kontrol gerektiren birtakım ahlaki kurallara dayanan kanun ve nizamın olması durumunda düzgünce işleyebilir. Hukuk düzeninin ahlaki karakteri, belirli bir toplum için tipik kapsayıcı anlatı olan "büyük anlatı" tarafından belirlenir. Bunun en ünlü örneği dindir.

1980 öncesindeki toplumumuza bir bakış, o zamanki münasebetlerin ne kadar farklı olduğunu ve o toplum için ne kadar tipik olduğunu açıkça ortaya koyar. Geçen yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa, Hıristiyanlığın birçok çeşidinin hâkimiyetindeydi. İnsanlığın yol gösterici imajı hiç de pembe değildi: İnsanlar baştan aşağı kötüdür. Tanrı ilk insanları (Âdem ve Havva) cennetten kovmuştu. O zamandan beri ekmeğimizi "alnımızın teriyle" kazanarak Tanrı'nın lütfunu kazanmak için çok çalışmak zorunda kaldık. Çalışmak dinî bir görevdi. Tüccarlara yine kötü gözle bakılıyordu; hatta İsa onları tapınaktan atmıştı, kârları ise hoş karşılanıyordu. Daha sonra Tanrı'ya hizmet için sanat dolu kiliseler, katedraller, manastırlar inşa edildi.

Eğer bir dindar, cennette bir yer edinmek istiyorsa, bunun önemli koşullardan biri çalışmaktır ("Tembellik şeytandandır"). Hem de sadece çalışmaktır çünkü vurgu, büyüme ya da getiri üzerine değildi, dolayısıyla geçen yüzyılın ortalarına kadar ticaret oldukça sınırlı kaldı. Lükse izin yoktu, israf ise kesinlikle yasaktı; her şey tamamen yıpranıncaya kadar tekrar tekrar kullanılırdı. Ailede, eğitimde veya hasta bakımında hizmet, neredeyse hep bunun için hiçbir ücret almayan "hizmetkâr" kadınların göreviydi. En önemli erdem hayırseverlikti ve Hıristiyan emirleri hastaları ziyaret etmek, ölüleri gömmek, yabancılara

barınacak yer sağlamak ve fakirlere yardım etmek gibi "hayır işleri"ni de içeriyordu.

Hukuk düzeni Kitab-ı Mukaddes'le ve özellikle de kıssalardan kürsüde haftalık vaazlara kadar hikâyelerle somutlaştırılan On Emir ile yakından bağlantılıydı. On Emir'i yüzeysel okumak bile, babaya dayalı bir dinin düzenlemelerinin esasen mevcut ataerkil düzene sahip toplumun onaylanması anlamına geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Toplumsal düzenin sağlanmasında şüphesiz "haksızlığa tahammül etmek", "bize yapılan kötülüğü affetmek" gibi emirlerden de yararlanılmıştır. Yasaklar inananlar arasındaki etkileşimi düzenliyordu: Yalan yok, hırsızlık yok, hile yok, cinayet yok, zina yoktu. Otoritenin dine dayandığı bir toplumda aldatma, hırsızlık ve cinayet sadece kanun ihlali değil, aynı zamanda günahkârın kurtuluşunu ölümden çok sonra bile tehlikeye sokan "günahlar"dır.

Geriye dönüp baktığımızda, hâkim dini anlatının insanlar arasındaki etkileşim üzerindeki etkisini oldukça iyi bir biçimde tanımlayabilir, bunun keyfî doğasını da kabul edebiliriz. İnananların büyük çoğunluğu için böyle bir anlayış imkânsızdı; bu ancak geçen yüzyılın sonunda, Batı'nın artan bir hızla sekülerleşmesi ve böylece farklı bir toplumun ortaya çıkmasıyla gerçekleşti. En önemli değişiklikler toplumsal ilişkilerde, özellikle de cinsiyetle ilgili ilişkilerde meydana geldi.

İlişkiler

"İlişki" sözcüğünü duyduğumuzda aklımıza hemen aşk gelir. Bu bir tesadüf değil çünkü aşk ilişkileri ve buna bağlı düzenlemeler, özellikle de cinsellik söz konusu olduğunda, her

toplumsal düzenlemenin ayrılmaz bir parçasıdır. 1960'ların sonlarında, William Masters (bir doktor) ve Virginia Johnson (bir psikolog), heteroseksüel süreçlerin anatomisini ve fizyolojisini canlı organizmada incelemeye, haritalandırmaya ve bu konularda yayın yapmaya cesaret eden ilk kişilerdi. Amerikan Psikiyatri Birliği'nin bir konferansında, zamanın ruhunu mükemmelen yakalayan bir yorumda bulundular: Odadaki hiç kimsenin cinselliği doğal bir işlev olarak kabul eden bir kültürde yaşama ayrıcalığına sahip olmamasından pişmanlık duyduklarını söylediler.

Bu açıklamayı antropologlardan oluşan bir dinleyici kitlesine yapsanız, hepsi güler. Hayır, kesinlikle hiçbir toplumun "doğal" bir cinselliği yoktur. Bir toplumun en karakteristik özelliklerinden biri cinsel geleneklerin –kim kiminle ve nasıl cinsellik yaşar, bunu kendi kendine yapabilir misin, buna ne zaman izin verilir vb.– düzenlenmesidir. Bir kişinin bedenini nasıl deneyimlediği, ona nasıl baktığı ve nasıl süslediği bir dizi kültürel kodla tutarlı olur. Örneğin vücudunuzun hangi kısımlarını insan içinde açabilir, hangi kısımlarını açamazsınız? Elbette vücudu göstermenin cinsel partner ya da partnerler edinme isteğiyle de ilgisi vardır. Peki kim, kiminle ve hangi yaştan itibaren partner olabilir? Hangi cinsel kimlikler tanınıyor? Cinsel kimlikler kadın ve erkek arasındaki ikili ayrımla mı sınırlı yoksa başka kimlikler de düşünülüyor mu?

Toplumsal cinsiyet meselesi çok önemli bir gerçeğe işaret eder: onaylanma ve değişime dayalı kimliklerle ilgili bir meseleye. Kimliğimiz öncelikle toplumun bizi sınırladığı gruplarca belirlenir: yaşınız, toplumsal sınıfınız, ten renginiz. Bunların en önemlilerinden biri, her grup gibi beraberinde birtakım norm ve değerleri de getiren cinsel kimlik grubudur. Belirli bir cinsel

kimlik için ne uygundur, ne değildir? Bir kişinin cinsel birliktelik yaşamasına kaç yaşından itibaren izin veriliyor veya kişiye kaç yaşından itibaren bu zorunlu kılınıyor? Cinsel açıdan erişkinler grubuna dahil olmak, çocuk olmakla karşılaştırıldığında, farklı olasılıklar ve yükümlülükler gerektirir.

Her somut cinsel ilişki, gücün kimin elinde olduğu her zaman belli olmayan güç oyunları içerir. Toplumsal düzeydeki güç dağılımı ise daha az bir ustalıkla gerçekleşir. Batılı eski ailelerde erkekler evin reisiydi, kadınlar ise boyun eğen taraftı. Toplumsal hiyerarşinin dayandığı güç ilişkileri, yaş grubu ve cinsel kimlik ayrımından daha geniştir ve mülkiyetle ilgilidir. İnsani ahlakın ve demokratik düzenlemenin olmadığı bir toplumda, üst düzeydeki grup kendi çıkarlarını alt düzeydekilerin aleyhine elde eder. Bu gruplar aynı zamanda bir kimlik de sağlarken, bazı şirketler onlara harici rozetler takarak bunu görünür kılar. Örneğin Birleşik Krallık'ta şapka takmak üst sınıflara ait bir ayrıcalıktı ve işçilerin şapka takmasına uzun süre izin verilmedi; "işçi sınıfı" kasketle yetinmek zorunda kalmıştı.

Bu durum bir kez daha kimliğin, toplumsal açıdan tanımlanmış grupların bir parçası olmakla ve bu gruplar arasındaki ilişkilerle nasıl bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu bağlantı olgunluk, toplumsal statü, cinsel kimlik ve hatta akrabalık yapıları, yani aile için de geçerlidir. Avrupalı sömürgeciler, misyonerler ve vaizlerle birlikte diğer kültürlerle temasa geçtiklerinde, en büyük sürprizlerden biri "ilkellerin" evliliği bilmemesi, hatta aile sahibi bile olmaması ve çocukların eğitiminin tamamen farklı şekilde düzenlenmiş olmasıydı. İlkel olmaktan çok uzak ve toplumsal yaşamın tamamının belirleyicisi olan karmaşık akrabalık yapılarını ortaya çıkarmak için onlarca yıl

süren antropolojik araştırmalar gerekti. Sonunda şu sonucun ortaya çıkması epey zaman aldı: Batı'nın çekirdek aileye ilişkin yorumu hiç de evrensel değildir.

Yabancı kültürlerle ilgili belgeseller bize büyüleyici geliyor çünkü orada kendimizin de mücadele ettiği sorulara farklı yanıtlar buluyoruz: cinsellik ve toplumsal cinsiyet, akrabalık yapıları, ebeveynler ve çocuklar, üstler ve astlar. Yakın zamana kadar kendi toplumumuzun da oldukça farklı olduğunu, insanlar arasındaki ilişkilerin bizimkinden çok farklı olduğunu pek fark etmiyoruz.

Geçmiş toplumların cinselliğe dayattığı kurallara, ilişkilere ve bunun sonucunda ortaya çıkan kimliklere bakıldığında, tıpkı alışverişlerde de olduğu gibi, Kilise ve Devlet birlikteliğinin hâkimiyeti görülür.

İnsanın kendi bedeniyle olan en yakın ilişkisi, açıkça insandaki kötülüğü kontrol etmeye yönelik içsel bir mücadele olarak tanımlandı. Hıristiyanlığa göre beden tüm kötülüklerin kaynağıydı ve bu esasında cinsellik anlamına geliyordu. Beden, özellikle de kadın bedeni kirliydi; örtülü kalmalı, çile çekmeli ve "cezalandırılmalıydı". Haz, şeytana aitti; "mastürbasyon" ya da "kendini kirletme" ciddi bir günahtı ve çocukluktan itibaren cezalandırılması gerekirdi. Sekse yalnızca evlilikte izin veriliyordu ve tek bir amaç vardı: mümkün olduğu kadar çok çocuk yapmak.

Böyle bir beden imajıyla büyümenin insanları suçlu hissettirdiğini söylemek yetersiz kalır. Böyle bir toplumda, tıpkı seks takıntısı gibi rahatsızlık da çok büyüktür ve eşitsiz şekilde dağılmıştır. Kadınlar için en kötü durumdakilerin onlar olduğunu söylemek bile hafif kalır.

Bir anne ve baba, Tanrı'nın yarattığı şekliyle bir erkek ve bir kadından oluşurdu; başka cinsiyetler düşünülemezdi. "Doğal olmayan" sapmalar olsa da, bunlara sessiz kalmak daha iyiydi. İki cinsiyet arasındaki ilişki sabitti. Tanrı kadını erkeğin kaburga kemiğinden yaratmış, dolayısıyla kadın erkeğe tabi olmuştu. Kadının asıl işlevi çocuk doğurmaktı; cinsel ilişki "evlilik yükümlülüğü"nün bir parçasıydı ve bu, dolaylı olarak kadınların cinsel haz alamayacağını gösteriyordu (ki, böyle bir durumda genellikle alamıyorlardı da). Boşanmak mümkün değildi, evlilik ömür boyu sürerdi; erkek geçimi sağlayan kişiyken, kadının konumu annelikten ve evdeki hizmetten ibaretti. Akrabalık yapıları kilise sicillerinde dikkatlice not edilirdi, böylece kimin kiminle evlendiğini ve çocukların hangi çifte ait olduğunu kontrol etmek kolaylaşırdı. Belirli ritüeller arasında (vaftiz, kiliseye kabul töreni), çocuk yetiştirme sorumluluğunun bir kısmı kan bağı olan kişilere (genellikle büyükanne ve büyükbaba) verilirdi.

Daha geniş toplumsal hiyerarşi ve ilgili otoriteyi, mülkiyet ve dinî hiyerarşideki konumun birleşimi belirlerdi. Yaşamlarını Tanrı'ya adamayı seçenler, otomatik olarak sıradan insanlardan daha üst bir sıraya yerleştirilmişti. Kadın din görevlileri annelikten ve evlilik yükümlülüğümden muaflardı (onlar "İsa'nın gelinleriydi", gerçi İsa evliliğin tamamlanması konusunda pek ısrarcı değildi); başörtüleri de dahil olmak üzere tipik kıyafetleri onları tanınabilir kılıyordu. Onlara genellikle eğitim ve sağlık alanlarında bir dizi toplumsal görev verilmişti. Erkek din görevlileri, kendilerini tamamen Tanrı'ya ve ruhların bakımına adamak için seksten kaçınmak zorundalardı. Onlara kadınlardan daha yüksek bir rütbe verilmişti ve "ruhların çobanları" olarak genellikle büyük dindar grupları ("cemaatleri")

yöneterek toplumsal düzene uyumu sağlıyorlardı. Çizgiyi aşan herkes cezalandırılıyordu; en yüksek ceza dinî cemaatten dışlanmaktı ("aforoz"). Katolik Kilisesi'ndeki çobanlar, toplumsal meseleler üzerinde daha fazla etkileri olan daha yüksek rütbeli erkek din adamlarına (piskopostan papaya) bağlıydı. Bu süreç ülkenin mevzuatını mümkün olduğunca dinî düzenlemelerin gerekliliklerine göre uyarlayan dinî yöneticilere danışılarak gerçekleşiyordu.

Erkekler ile kadınlar, sıradan inananlar ile din adamları ayrımlarına ek olarak, toplumsal hiyerarşide çiftçiler, işçiler, hizmetkârlar ve üst burjuvazi gibi bir dizi sınıf ayrımı da bulunuyordu. Her sınıfın, karşılıklı ilişkileri düzenleyen normları ve değerleriyle birlikte tipik bir kimliği vardı. Toplumsal düzen, Tanrı'nın tasarladığı "doğal" düzendi. Değişim mümkün değildi; Tanrı'nın anlaşılmaz iradesi herkese uygun yeri vermişti, aksini söyleyen herkes "kâfir" ilan ediliyordu.

Geçen yüzyılın ortalarına kadar, insanlar arasındaki ilişkilere dair bu görüş, apaçık ortadaydı; başka bir toplumsal düzen söz konusu olamazdı. Bir alternatifin düşünülemez olması, bir toplumun incelenmesine yönelik yaklaşımlardan "otoritenin örgütlenmesi" ile ilgiliydi.

Güç ve Otorite

Eskiden bir ara arıcılık yapmıştım. Sıcak mayıs günlerinde bir kovanın girişini gözlemlemeyi büyüleyici bulurdum: Yüksek sesle dans edercesine uçarak kovandan ilk kez çıkan altı haftalık işçi arılar, evlerinin konumunu navigasyon sistemlerine sabitlerler; mideleri nektarla dolu ve arka ayakları üzerinde iki polen topuyla bazen iki kilometreye varan bir uçuştan sonra

ağır kargo uçakları gibi uçuş tahtasına zikzak çizerek iner daha yaşlı işçiler; asker arılar ise uçuş tahtası üzerinde bir ileri bir geri hareket ederek işgalcileri dışarıda tutar. Kovanda genç işçilerin petekleri temizlemek ve larvaları beslemekle ne kadar meşgul olduğunu görebilirsiniz; ara sıra kraliçenin etrafının onunla ilgilenen arılarla nasıl çevrildiğini de görürsünüz. Her gruba görevleri veren ve aralarındaki ilişkileri belirleyen, görünmez ama sabit kurallarla yönetilen karmaşık bir baledir.

Çarpıcı olan, her kovanın aynı şekilde, yazılı olmayan yasalara göre ve tanınmış bir otorite olmadan çalışmasıdır ("kraliçe" sadece bizim için kraliçedir, pratikte sadece bir yumurtlama makinesidir). Bu bir insan kovanında düşünülemez. Bizim evrimsel mirasımız farklıdır (bu mirasa üçüncü bölümde döneceğim). Dolayısıyla, başka şeylerin yanı sıra, "kovan"ımızın düzenlemesini, bunlara uymayanları cezalandıran sembolik olarak yasal metinlere dayandırmamız gerekir. Bunlar olmadan da yapabileceğimiz fikri, güçlü toplumsal kontrole sahip küçük topluluklar için mümkün olabilir. Belki de deneyimler, sözde eşitlikçi bir grupta, hızla sözü en çok geçenlerin kendilerine her türlü ayrıcalığı tanıdığı bir hiyerarşinin ortaya çıktığını gösterir. Toplum gibi büyük bir grup, otorite olmadan organize olmaz. Sorun ise bunun işleyişidir.

Tarihsel açıdan konuşacak olursak, şu evrimi fark edebiliriz: Modern çağ öncesi daha küçük topluluklarda toplumsal ilişkiler ile mal ve hizmet alışverişi bir topluluğun âdetlerinin, ahlakının ve geleneklerinin temelini oluşturan *mores* tarafından yönetilirdi. Grup büyüdükçe, bu artık yeterli olmaz oldu ve gelenekler *leges*'e, yani yasalara, dönüştürülerek uyumluluğu dayatan ve uygulayan resmî bir sistem inşa edildi. Bu sistem,

her zaman aynı amaca hizmet etse de çok farklı biçimlere bürünebilir: insanlar arasındaki alışverişlerin ve ilişkilerin emirler ve yasaklar temelinde düzenlenmesi. İdeal durumda, insanlar buna büyük oranda gönüllü olarak boyun eğecektir, böylece uyumluluğun takibi sınırlı kalabilir. İktidar apaçıktır, otorite işler. Durum böyle değilse, sürekli kontroller ve ihlallere yönelik katı cezalarla birlikte dış baskıya dayalı zorla teslimiyetten bahsederiz. İktidar yoktur, sadece güç vardır.

Otorite (iktidar) ve güç (şiddet) arasındaki ayrım önemlidir çünkü bu iki kavram sıklıkla karıştırılır. Güç basittir. A, B'den daha güçlüdür (mesela fiziksel açıdan daha güçlüdür), dolayısıyla B'nin ona ayak uydurması gerekir. A iktidardadır, B boyun eğmek zorundadır ve şiddet riski hiç de hayalî değildir. Karşılıklı güvensizlik de korku kadar büyüktür.

Otorite daha karmaşıktır. A, B'ye gönüllü olarak boyun eğmeye isteklidir çünkü ikisi de aynı yetki temelini, dolayısıyla bunun sonucunda ortaya çıkan düzenlemeleri ortaklaşa tanırlar. Başka şeylerin yanı sıra bu, B'nin bir iktidar figürü, yani kanun temsilcisi, olarak hareket edebilmesini gerektirir. Otoritenin ortak temelinin kolektif olarak tanınması öngörülebilir davranışlar (herkes aynı standartlara bağlı kalır) ve dolayısıyla karşılıklı güven yaratır; toplumsal etkileşimlerde çok az korku mevcuttur.

Tecrübeler, gönüllü teslimiyetin hiçbir zaman tam olmadığını, her zaman kurallara uymayı reddeden kişi veya grupların bulunduğunu gösterir. Bu durum her otoritenin, bu amaç için özel olarak yetkilendirilmiş kuruluşlar ve kişiler (hâkimleri ve polisi düşünün) aracılığıyla yasal veya meşru yetkiyi kullanabilmesi ihtiyacını açıklar. Görevlerini yerine getirirken giydikleri kıyafetlerden de bu özel duruşları açıkça anlaşılır. Birey

hiçbir zaman kanunu kendi eline alamaz, şiddetin hükümetin tekelinde olduğu ifadesi de işte buradan gelmektedir.

Otorite gönüllü teslimiyete dayanır, meşru gücün kullanılması istisnalarla sınırlı olmalıdır. İstisnalar çok fazlaysa, bir şeyler ters gidiyor demektir. Bir toplumun güce ve şiddete çok sık başvurmak zorunda kalması geleceğe dair bir işarettir. Giderek artan sayıda insan hâkim otoritenin temelini artık tanımadığında gönüllü teslimiyet azalır. O anda toplum önemli bir paradigma değişiminin eşiğindedir.

Bu da bizi otoriteyi belirleyen şeyin özüne getirir. Bunların tümü otoritenin kolektif olarak tanınmasıyla ya ayakta kalır ya da düşer; bu aynı zamanda düzenlemelerin, dolayısıyla tüm toplumun kendine özgü doğasını etkileyecektir. Sosyal demokrat bir anayasanın kolektif olarak tanınması sonucunda ortaya çıkan toplum yapısı ile otoritenin temeli olarak şeriatın kolektif olarak tanınması sonucunda ortaya çıkan toplumun yapısı birbirinden farklı olacaktır. Her iki durumda da güvenlik, öngörülebilirlik ve toplumsal güvenin olduğu, iyi işleyen bir toplum ortaya çıkabilir. Ancak, etik açıdan bakıldığında bu yapılar birbirinden çok farklı olacaktır. İkisini birleştirmek imkânsızdır çünkü bu iki farklı otorite, temeli tamamen farklı toplumsal ilişkilerle sonuçlanır.

Verilecek karar oldukça aydınlatıcıdır: Otoritenin temeli keyfîdir ve çok büyük bir çoğunluk tarafından tanınıp paylaşıldığı sürece, deyim yerindeyse, her şey mümkün olabilir.[2] Yarım asır kadar önce, o zamanın toplumunda durum hâlâ böyleydi.

Batı otoritesinin kaynağı, tarzını Hıristiyanlığın belirlediği Hıristiyan, felsefî ve hukuki geleneklerin birleşimine dek uzanır. Otorite bir baba olarak temsil edilen bir Tanrı'ya ve yarısı Tanrı'ya inanmayı emreden On Emir de dahil olmak

üzere Tanrı'nın sözlerine inanca dayanıyordu. Rahipler ve vaizler O'nun sözlerini pragmatik emirlere ve özellikle de yaşamın nasıl yaşanması gerektiğine ilişkin yasaklara dönüştürdüler. "Tanrı'nın vekilleri", dinden ilham alan siyasi partilerin hâkim olduğu bir hükümetle işbirliği içinde toplumu kontrol ediyordu. Protestanlık bu yukarıdan aşağıya örgütlü modele dair ilk ihlaldi: Papazlar yalnızca Tanrı ile inananlar arasındaki aracılardı ve otorite yalnızca Tanrı'ya aitti. Bu ise sistemi sadece daha katı hale getirdi.

Emir ve yasaklara uyulması, totaliter bir sistemin ancak hayal edebileceği ustaca bir organizasyon aracılığıyla denetleniyordu: Katolikler yaptıkları ihlalleri ("günahlarını") rahibe anlatıyorlardı ("günah çıkarma"), rahip de sonrasında onlara bir ceza veriyordu.[3] İnançlı kişiler günah çıkarma odasında diğer inançlılar hakkında da konuşuyorlardı; bu, rahiplerin kendi dinî cemaatlerinde perde arkasında olup biten her şeyden tamamen haberdar oldukları ve biri "doğru yoldan" sapacak olsa, zamanında müdahale edebildikleri anlamına geliyordu. Yasalar konusunda kendilerinin çok katı olmamaları önemli değildi; neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirleme yetkisi de dahil olmak üzere tüm güç onların elindeydi. Bilgi, ilham kaynağı Kitab-ı Mukaddes olan din adamlarına ait bir ayrıcalıktı. Farklı görüşlere hoşgörü gösterilmiyordu.

Çoğu durumda inançların Tanrı'nın otoritesine teslimiyeti korkuya dayalı içsel bir zorunluluğa dayanıyordu çünkü O, her şeyi kontrol edendi. Çocukların okulda öğrendikleri ilk şeylerden biri, "Tanrı nerede?" sorusunun cevabıydı. Cevap: "Tanrı her yerdedir, gökte ve yerdedir." Kaçış imkânsızdı, Büyük Muhasebeci her günahın kaydını tutuyordu ve yaşamdan sonraki büyük hesaplaşmanın yaşanacağı Ahiret'i bekliyordu.

Kurtuluş umudu olsa da, çok sık günah işleyenler süresiz olarak Araf'a gideceklerdi. Bu, "ölümcül günahları" işleyen, lanetlenen ve sonsuza dek cehennem ateşinde yanan kişiler için geçerli değildi. Ölümcül günahlar listesinde zina, kürtaj, boşanma ve komünist parti üyeliği yer alıyordu. Cehennem herhalde oldukça dolu olmalı.

1980'den sonra doğan bir insanın dindarların zihnindeki korkuyu ve suçluluk duygusunu tasavvur edebilmesi pek mümkün değildir. Bir kurum olarak dine "gönüllü" bağlılık neredeyse tamdı. Bu otorite toplumsal düzen açısından oldukça belirleyiciydi. İnanç, akla gelebilecek her ilişkiyi düzenliyordu: kadın ve erkek arasındaki, kadının ikinci planda olduğu ilişki; ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişki; itaatla yükümlü astlar ile üstler arasındaki ilişki. Geçen yüzyıla kadar hükümetler, politikalarını kilise veya Kitab-ı Mukaddes ile uyumlu hale getiren dinî partiler tarafından yönetiliyordu.

Özellikle Z kuşağı için bu artık geçmişte kaldı. Bunun beklenmedik bir sonucu ise çağdaş insanların doğaüstü olana yönelik bir tutum belirlemeyi şu an oldukça zor bulmasıdır.

Anlam

Şu hissi tanıyor musunuz: içinizden çıkan, vücudunuzun her yerinde hissettiğiniz, birdenbire bütünleştiğiniz ama sonra yine ortadan kalkan bir deneyim? Bilincinizin en ucunda, kelimelere dökemediğiniz halde aniden her şeyi anladığınız fikriyle birlikte mutlu ama tuhaf bir duygu? Bir keresinde gecenin geç saatlerinde tek başıma dışarıdayken yaşamıştım. Evet, geriye dönüp baktığımda romantik gibi görünüyor (oğlumuz doğduğunda dikilen güzel bir meşe ağacının yanında duruyordum, bol yıldızlı, açık bir geceydi) ama hayır, hiçbir şey içmemiştim.

Anladığımız her şeye tercihen Latince veya Klasik Yunanca bir isim verme eğilimindeyiz; bu duruma verdiğimiz isim de "epifani". Vikipedi'ye göre anlamı, "Sıradan, gündelik gerçeklikte duyusal olarak gözlemlenebilir bir öğenin, bunu deneyimleyenlerde normal bir çerçeveye yerleştirilemeyecek bir tepki uyandırdığı, akla meydan okuyan, ani, kısa ömürlü, derinden etkileyici bir deneyim." Tabii, tabii, öyledir. Bu açıklama bana Immanuel Kant'ın evlilik tanımını hatırlatıyor: "Evlilik, karşı cinsten iki kişi arasında, birbirlerinin cinsel organlarına ömür boyu karşılıklı sahip olmak amacıyla kurulan bir birlikteliktir." Pöf.

Bu konuda kendi adıma söyleyebileceğim tek anlamlı şey, o anda daha büyük bir bütünün parçası olduğumdur, bu aynı zamanda bayağı bir ayrışma ("Dünyaya bakıyor ve onun hakkında düşünüyorum") duygusunun da ortadan kalktığı anlamına gelir. Bu anlamda bir yükselmeyi, gündelik hayatı "aşmayı" gerektirir ve tam da bu yüzden bu kadar benzersizdir.

Bu nadir bir deneyimdir ve genellikle, ne yazık ki, ancak pek de hoş olmayan varoluşsal konulara yanıt olarak böyle bir deneyime yaklaşırız. "Varoluşsal" kelimesi aynı zamanda acı ve ölüm gibi anlamadığımız şeyleri, hoş tarafta ise orgazm ve bir çocuğun doğumu gibi şeyleri ifade eder.

Bu deneyimlerin en önemlileri bizi tam yanıtlarının hiçbir zaman mümkün olmayacağı sorularla karşı karşıya bırakır. Bunlar varoluşsaldır çünkü varoluşumuzun aşırı uçlarıyla ilgililerdir: doğum, ölüm, cinsellik... Ben kimim, nereden geliyorum, nereye gidiyorum? Bu sorular somut olanı aşarak (transandant) bizi güçsüzlükle, bilgimizin yetersizliğiyle karşı karşıya bırakır. Buna karşılık olarak yüzleşmenin üstünü örtecek hikâyeler inşa ederiz. Hikâye ne kadar karmaşık olursa,

kullanılan kelimeler de o denli zor, ikna gücü ise o denli güçlü olur (karmaşık yazan akademisyenler her zaman en çok ilgiyi çeker). Bir anlam sağlayarak hayatlarımıza yön ve amaç verirler. Ayrıca bu hikâyeleri başkalarıyla da paylaşırız ve bu, o hikâyelerin anlam sağlayan karakterini daha da inandırıcı kılar. Anlam kolektif olarak yaratılır ve kültürümüzün bir parçasıdır. Kültür, varoluşsal olanla karşı karşıya kaldığında, her toplumun vazgeçilmez bir parçası olur.

Kültür derken, klasik örnekler olarak sanat, din ve bilimin yer aldığı, her biri kendi ilişkili pratikleri olan sembolik bir sistemler bütününü kastediyorum.[4] Bunlar sembollerle (genellikle kelimelerle ve resimlerle) çalıştıkları için sembolik sistemlerdir, zaten bu yüzden onları başkalarıyla paylaşabiliriz. Üçü ne kadar farklı olursa olsun, aynı işlevi paylaşırlar: Bize soyut olanı kısmen anlayabileceğimiz ve hatta ilgili pratiklerin yardımıyla onu kontrol edebileceğimiz yanılgısını verdikleri için güven sağlarlar. Bazen bu (güven verme) hedeflerini aşarlar ve bizi anlaşılmaz olanla temasa geçirirler, bize daha az güven verici olanın bir görüntüsünü sunarlar.

Sanat, din ve bilim arasındaki en önemli ayrım, aynı işlevi yerine getirseler de, bunu yapma şekillerindeki açık farklılıklardır. Her biri, insanlarla bizi yönlendiren şeyler arasındaki ilişkiyi kendilerine göre temsil eder.

Sanatçı şüphesiz en cesur olanıdır çünkü kendisini cezbeden ve korkutan şeyleri, hiçbir zaman tam anlamıyla başarıya ulaşamayacağı inancıyla şekillendirmeye çalışır. Sanat aslında, (Hollandalı şair Willem Kloos'un ifadesiyle) "en bireysel duygunun en bireysel ifadesi"dir ve sanatçının yaratıcı pratiği neredeyse her zaman yalnızlık içinde gerçekleşir. Dolayısıyla sorunu şudur: Bunu başkalarıyla nasıl paylaşabiliriz? Her sanatçı

kendi şeytanlarıyla (şeytanlarımızla) mücadelesinin tanınmasını ister ama bu tanınma ancak, bunu örneğin bir sergi sırasında halka açarsa gerçekleşebilir. Seyirci, en iyi ihtimalle, gördükleri veya duyduklarıyla bir katarsis, yani duygusal bir rahatlama yaşar. Ancak sanatın paylaşımı da bireyseldir: eşimle bir müzede dolaşırken, ben belirli bir eserin önünde dururum, o ise başka bir eserin. Neden o eser? Her müze ziyaretçisi, bir sanat eserinin kendisinde neleri ortaya çıkardığını tam olarak bilmese de bu deneyimi bilir.

Daha sıradan bir versiyonda bunun nasıl gerçekleştiği açıkça görülür. Louise Bourgeois, genç bir Fransız kadın olarak 1938'de New York'a göç edip orada çalışmaya başladığında, ortaya koyduğu sanat eserleri, ailesinin Choisy-le-Roi'daki evine duyduğu nostaljik özlemi, yerinden edilmiş her insan için kolaylıkla tanınabilecek ve rahatlatıcı etkisi olan bir duyguyu yansıtıyordu. Yirmi yıl sonra, babasının ölümünün ardından, kan ve parçalanmış bedenlerle dolu kâbuslar (annesi onu henüz bebekken yaralı babasını ziyaret etmek için Birinci Dünya Savaşı'ndaki cephe hastanelerinden birine götürmüştü) gördüğünde, bir anda bambaşka bir boyuta ulaşan sanatı sayesinde hayata tutunmuştu. Heykelleri tuhaf olsa da organik formlardadır (çift cinsiyetli organlar, amipler?); heykellere bakınca ne gördüğünüzü bilmezsiniz, bazen bakışlarınızı başka yöne çevirmeniz gerekir ama bunun gücünü deneyimlersiniz.[5] Bu sanat rahatlatmaz, bizi daha önce güvenli olan bir dünyanın sınırlarına götürür ve bize sınırın ötesinde ne olduğuna dair bir fikir sunar. Düşünün bir; bir kâbus da aynı şeyi yapar. Bize tuhaf bir bağlamda, "bunun" gerçekleşeceği noktaya kadar tuhaf görüntüler gösterilir, sonraki anda ise çığlıklarla uyanırız.

İnanç, varoluşsal sorulara ve deneyimlere yanıt olarak ortaya çıkan evrensel bir insan duygusudur. İşte tam da bu yüzden kolaylıkla başkalarıyla paylaşılabilir ve toplumsal düzenlere dönüşebilecek dinleri yaratır. Dinler (bir tanrıya hizmet) otorite ve güç kullanırlar çünkü bir dizi geleneksel yanıtla birlikte tek bir tanrıdan bahsederler, böylece inanan kişi artık onu kendi başına aramak zorunda kalmaz, yalnızca ona teslim olmak zorundadır. Tanrı'nın kelamı her zaman anlaşılır değildir, en önemli konular "gizem" olarak kalır ve hepsinden önemlisi, Kitab-ı Mukaddes'in bu konuda söylediklerine inanılmalıdır. İlgili pratikler, aynı zamanda hayattaki varoluşsal anlarla açıkça bağlantılı oldukları için, çok güçlüdür: Hıristiyanlar için doğumda vaftiz, ölümde yapılan son ayinler ve ardından gelen cenaze töreni, bir çiftin mühürlenmesinde evlilik, suçluluk duyulduğunda günah çıkarma. Ritüelleri daha da güçlü kılan şey, bunların başkalarıyla paylaşılması ve çoğunlukla açıkça grup pratikleri olmasıdır. Bu durum soyut olanı kavrama fikrini daha da güçlendirir.

Bu yine de her zaman yeterli değildir. Suçlu inananlar, her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın insanı savaş ve salgın hastalıklarla cezalandırdığını yine de kabul edebilirler. Bu açıklama bir çocuğun kaybını kabullenmeyi çok daha zorlaştırır. Orada bir sınıra geliriz ve inanç çoğu zaman o anda durur. Bazen inançlı kişi çizgiyi aşar ve titreyerek kavrayışımızın ötesinde olanla, "mysterium tremendum ac fascinans"* ile karşılaşır. Böyle bir durumda artık onu başkalarıyla paylaşmak mümkün değildir, işte burada "mistisizm"den bahsederiz; yine bize anlayışımızın ötesinde olanı anlama yanılsamasını veren bir başka kelime.

* Titreten ve büyüleyen gizem -çn.

Üçüncü sembolik sistem olan bilim ise sıranın en gencidir ve bizi cezbeden ve korkutan şeyle ilişkiyi belirler. Tektanrılı olarak örgütlenmiş dinlerin tipik özelliği olan teslimiyet, kendinden emin bir yaklaşıma yol açmalıdır. Bilim açıklamak ve kontrol etmek ister, bilim insanı ise bunun başarıya ulaşmasının an meselesi olduğuna inanır. Bu görüşe göre "doğa" olarak kabul ettiğimiz şey, insanların keşfedebileceği, matematiksel olarak haritasını çıkarabileceği, sonra da iradesine boyun eğebileceği yasalara tabi olan karmaşık bir mekanizmadan başka bir şey değildir. Ödenecek bedel ise "dünyanın büyüsünün bozulması"dır; kısa süre içinde her şeyi bilgisayar diline, birlere ve sıfırlara indirgeyebileceğizdir.[6] Başarı, hayatı önemli ölçüde daha keyifli hale getiren, ancak aynı zamanda birçok yeni soruna yol açan pratik uygulamalarda da görülür. İlerlemeye inanan bir iyimser bunun bir sorun olmadığını, çünkü gelecekte çözümlerin de şüphesiz aynı bilim tarafından sağlanacağını söyler.

Bu inançlar, gerçekten bilimsel araştırma yapanların dışında da oldukça yaygındır. Onlar klasik bir bilgeliği deneyimlerler: Bir kişinin bilgisi ne kadar azsa kesinliği de o kadar çoktur. Oysa bilginizin kapsamı ne kadar geniş olursa, karşılaştığınız sınırlar da o derece büyük olur ve bilmediğiniz şeylerle de o kadar sık karşılaşırsınız. Fazla bilgi daha fazla şüpheye yol açar. Bazı üst düzey bilim insanlarının, araştırmalarının sınırlarına ulaştıklarında (hiçbir zaman ilahî bir babaya olan çocuksu inanca benzemese de) dine yönelmeleri ya da bunu sanatın güzelliğine bağlamaları bir tesadüf olabilir mi?[7] Bu durum üç farklı sembolik sistemin nasıl birbirine karışabileceğini göstermektedir.

Yüce olanla ilişki bir toplumun niteliği açısından önemlidir çünkü bu anlamı belirler, korkutucu ve büyüleyici olanla karşı karşıya kalan insanlar arasındaki bağa katkıda bulunur.

Her toplumun yüce olanla kendine özgü bir ilişkisi vardır ve bu ilişki diğer üç toplumsal işlevi (mal ve hizmet alıverişi ve onaylanma, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi, güç ve otorite) de etkiler. Eski toplumda bunun nasıl işlediği üzerine düşünürsek, bunu tekrar rahatlıkla fark edebiliriz.

Geçen yüzyılın ortalarına kadar hem dine hem de bilime başvurduğumuz melez bir tutumun var olduğunu görüyoruz. Bir çocuk ağır derecede hasta olduğunda doktora giderdik ama kilisede bir mum yakmanın da bir zararı olmazdı. Toplu bir felaket durumunda kiliseler dolup taşardı. Dinsel cemaat, özellikle bu tür trajedilerde bilimin fazlasıyla eksik kaldığı bir şeyi sunabilir: geleneklerin arasına serpiştirilmiş ortak bir anlam duygusu.

Geçen yüzyılın sonunda bu durum değişti ve kısmen dinle bağlantılı kurumların cinsel istismar ve terörizmle giderek daha fazla ilişkilendirilmesi nedeniyle bilim girdi devreye. Yüce olana yönelik geleneksel tutumun yerini, insanın kendisini merkeze koyduğu bir konumun aldığı kanıtlanabilir, kaldı ki işler doğa-bilimsel bir muhakemeye bırakılmak zorundaydı.

Bu değişiklik birincil gibi görünse de öyle değildir. Çok önemli bir açıdan Batı'da din ve bilim özünde aynıdır, bu da Batı tektanrıcılığının bilime ne kadar rengini verdiğini göstermektedir. Benzerlik her ikisinin de doğaya bakışında yatar. Kısacası insan, istediği zaman keşfedebileceği, kullanabileceği ve sömürebileceği doğanın üstünde ve ötesindedir. Onun üstünde olmamızı, Âdem'i kendi suretinde ve benzerliğinde (Tanrı erkektir) yaratan Tanrı'ya borçluyuz. Tanrı doğaüstü varlıklardandır, doğanın üzerindedir; insan (erkek), O'nun hemen altındadır ama ilahî bir emirle hükmetmesi gereken yaratılışın geri kalanının üzerinde durur.[8]

On yedinci yüzyılda, modern bilimin şafağında, Descartes ruhun yerine mantığı ("yüksek beceriler") koyar, ancak muhakemenin yeri kalan kısmını korur. Doğa, "cansız" alt varlıkların mekanik olarak anlaşılabilen bir toplamıdır. Öğrenildiğine göre, inceleme amacıyla (canlı hayvan üzerinde yapılan deneyle) karısının köpeğini canlı canlı parçalara ayırmıştı ve ona göre hayvanın uluması tamamen mekanik bir tepkiydi. Aşağı varlıklar olarak hayvanlar, bırakın düşünmeyi, herhangi bir şey hissetme yeteneğinden bile yoksundu; bu inanç ancak 2000'den sonra değişti, yine de bu tüm dünyaya yayılmış bir inanç değildir.[9] Daha yüksek becerilerin insanın ayrıcalığı olduğu söylenir; farklı bir görüşü benimseyen herkes bilimsellik dışıdır ve bu, o kişiyi (genellikle de bu bir kadındır) aptal olarak nitelendirmenin kibar bir yoludur. Doğayı istediğimiz gibi kullanabiliriz, hatta nehirleri düzelterek, zararlıları ve yabani otları yok ederek ve (kendimiz için) daha iyi bir verim almak amacıyla yararlı yaşam formlarının kusurlarını genetik mühendisliğini kullanarak iyileştirebiliriz. Birçok insan için bu tür varsayımlar, bilim ve dinin melez bir birleşimine dayanan kesinliklerdir.

Peki bu kesinlik, bu apaçık karakter nereden gelir?

2
"Dünyaya Bir Metafor Düştü"

Bu kitabı zamanında bitirmek istiyorsam (ki bir son teslim tarihi mevcut), enerjimi akıllıca harcamalıyım. Bu şu anlama geliyor: pillerimi zamanında şarj etmek ve enerjimi yan faaliyetlere harcamamak. Ama aşırı hızlı da gitmemek gerekir, aksi takdirde aşırı ısınma meydana gelir ve sigortalarım patlayabilir.

Bu açıklama bazı okurları gülümsetecek, bazıları ise kaşlarını çatacak, ama herkes ne demek istediğimi anlayacaktır. Çok uzak olmayan bir geçmişte bu daha az görülürdü, zira içerdiği metaforlar modern zamanlara aittir. Altta yatan fikir ise çok daha eskidir: vücudumun kendi kontrol edebildiğim bir makine olması. Ben ve makinem arasındaki ilişkiyi görüyor musunuz? Bu metafor nereden geliyor, kendimize ilişkin imgemiz hakkında ne söylüyor, özellikle de kendimle baş etme biçimim üzerinde ne gibi bir etkisi var?

Dil kullanımımız metaforlarda doludur ("patlamak" mecazdır), bu sadece anlayışımızı yükseltmekle (bu da bir benzetme) kalmaz, aynı zamanda ve her şeyden önce anlayışımıza bir renk katarak gerçekliğe bakışımızı belirler. Bir ota "yabani

ot" derseniz, o ot ortadan kaldırılır; "haşarat" derseniz, yok edilir. Peki insanları "haşarat" olarak nitelendirdiğinizde ne olur? Tabii ya.

Sürekli "kendiliğinden" oluşan imgeler kullanırız; "kendiliğinden" tırnak içinde, çünkü aslında bu hiçbir zaman kendiliğinden gerçekleşmez, metaforları toplumsal çevremizden edinerek kullanmayı öğreniriz. Bunlar kasıtlı bir amaçla da kullanılabilirler, bu durumda bahsettiğimiz şey, çerçevelemedir. İmgelerin hedefli kullanımı, konuyu belirli bir ışığın (yine bir metafor) altına yerleştirir; amaç ise uyandırdığı duyguları değiştirmektir.

Bu öylesine işe yarar ki, şirketler ve siyasi partiler artık belirli bir konuyu kendi istekleri doğrultusunda çerçeveleyen ve yeniden adlandıran, ona arzu edilen bir anlam kazandırmak ve istenmeyen çağrışımları ortadan kaldırmak amacıyla, bu konuda uzmanlaşmış iletişim şirketlerine başvuruyorlar. Bunun sonucunda kelimeler normalde kastettikleri anlamla çelişen bir anlam bile kazanabiliyorlar. Yanlış bir şey mi söylediniz? Endişelenmeyin, bunlar "alternatif gerçekler". Bu kulağa iki kat daha güzel geliyor: Gerçeklerden bahsediyoruz, güzel. Aynı anda da alternatif bir şeyden bahsediyoruz; zaten kim alternatif olmayı istemez ki? Bu örnekte gerçekliği kontrol etmek kolaydı. Bu ifade ilk olarak dönemin ABD başkanı Trump'ın sözcüsü tarafından, göreve başlama törenine rekor sayıda kişinin katıldığı yönündeki yanlış raporu haklı çıkarmak için kullanılmıştır. Bunun bir rekor olduğu hilesi, "alternatif bir gerçek"ti; gündelik dilde ise buna yalan denir.

Çerçeveleme daha incelikli ve seçici olduğundan, ifşa edilmesi, yalanların ortaya çıkarılmasından çok daha zordur. Benzetme ve yeni ifadelerin kullanılması yoluyla olaylar, görüşler

ve hatta insanlar belirli bir ahlaki çerçeveye yerleştirilerek iyi ya da kötü bir duruma getirilir. Sonuç olarak, bir mesajın gerçek doğruluğuna gösterilen ilgi geri plana düşer ve çoğu durumda bu pek önemli olmaz. Çerçeveleme sonucunda ifadenin ahlaki çağrışımı vurgulanır. Eğer gazetenizde iklim değişikliğini inkâr eden biri bir "ekomodernist" ya da "ilerleme iyimseri" olarak sunulursa, bu ifade aniden kulağa çok olumlu gelir. "Eko" iyi bir şey, değil mi? Ne kadar eko, o kadar iyi? Modern olan da geçmişte kalmış olana tercih edilmez mi? Bu çerçevelendirme, aynı paragrafta uyarılarda bulunan bilim insanlarının "solcu felaket tellalları" olarak gösterilmesiyle daha da güçlenir. Bir okur olarak hangi tarafa ait olmak istersiniz? Felaket tellallarına mı yoksa iyimserlere mi? Peki hangi okurun iddiaların gerçek temellerini araştıracak zamanı, yeteneği ve bilgisi var?

Çerçeveleme bilinçli olarak düşüncemizi belli bir tarafa yönlendirir. Daha açık bir ifadeyle: Manipüle ediliriz ve bir sonraki adım davranışlarımızı istenen yöne çekmek olacaktır. Bu sırada asıl mesele de budur ve bu, çerçevelemenin en eski ve en önemli kullanım alanı olarak reklam dünyasında gerçekleşir. Çokuluslu şirketler, "doğru" mesajları içeren doğru reklam kampanyaları hazırlamak için psikologlar ve iletişim uzmanlarından oluşan uzmanlaşmış araştırma merkezlerine servet dökerler. Yani sahip olmadığımız parayla ihtiyacımız olmayan şeyleri satın almamızı sağlamak için yaparlar bunu. Kamuoyunda ekolojik farkındalığın artması nedeniyle bu araştırma merkezlerine "yeşil badana" olarak bilinen ek bir görev verildi. Bu görev somut bir ifadeyle, çevreyi kirleten etkinin arka planda kaybolmasını sağlayacak açıklamalar, görseller ve mesajlar üretmektir; "eko" ile birlikte "yeşil" sözcüğü de günümüzde en çok yanlış kullanılan kelimedir.

Çerçeveleme, manipülasyon amacıyla kasten yapılır, ancak benzetme kullanımı çağdaş çerçevelemeden daha eski ve daha geniştir. Dilimize yerleşmiş metaforlar, bize küçük yaşlardan itibaren öğretilir ve daha sonra dilimizden kendiliğinden dökülür. Bu bölümün başlığı, Stefan Hertmans'ın *Naar Merelbeke* isimli kitabındaki bir cümlesine dayanıyor.[10] "Dinozorların neslinin yüz milyon yıl önce nasıl tükendiğini biliyor musun, dedi Margreet. (...) Dünya'ya bir metafor düştü, dedi." Elbette burada kullanılan kelime meteor olmalı ama başka bir açıdan bakıldığında metafor da çok doğru.

Ara sıra devasa bir metafor, meteor etkisiyle düşer dünyaya. Sonuç, dinozorların neslinin tükenmesi olmaz; eski inançların ortadan kalkması ve bir bütün olarak toplumu ve dolayısıyla toplumun fertlerinin davranışlarını yönlendiren yeni fikirlerin yayılması olur. Meteor bir anda düşerken, metafor yavaş yavaş yayılır, bir şeyin denize düşmesi sonucunda genişlemeye devam eden dalgaları düşünün. Bu da tıpkı çerçevelemede olduğu gibi manipülasyonla ilgilidir ama meteor metaforu söz konusu olduğunda bu çok daha büyük ölçeklidir, yaratıcıları büyük ölçüde anonimdir ve biz de farkına varmadan yayılmasından sorumlu oluruz. Bu sefer konu belli bir konunun çerçevelenmesi değil, bütün bir topluma yön veren kavramsal çerçevedir.

Önceki bölümde toplumsal düzenin o toplumu temelden belirleyen kapsayıcı bir anlatıyla çerçevelendiğini yazmıştım. Bu kapsayıcı anlatı, "dünyaya düşen" devasa bir metafordur. Daha az şiirsel biçimde ifade edecek olursak: Bir topluma uzunca bir süre boyunca hâkim olan bir söylemdir. Daha da somutlaştıracak olursak: Malların ve hizmetlerin alışverişiyle onaylanmanın belirleyicisi olan kavramsal çerçeve, insanlar arasındaki

ilişkilerin düzenlenmesi, otorite ve gücün yorumlanması ve varoluşsal sorunların ele alınma biçimidir.

"L'ordre du Discours"

Kulağa abartılı gelebilecek bu Fransızca başlık, geçen yüzyılın ikinci yarısında etkin olan Paris aydınlar sınıfı tarzına göndermede bulunuyor. O zamanlar bu tarzı abartılı bulmuyorduk ama artık buluyoruz çünkü epeydir artık "özneler"den ("des sujets") değil, "insan kaynakları"ndan ("human resources") bahseden Anglo-Sakson iş atmosferinin içinde yer alıyoruz. Kelime dağarcığı ve buna bağlı olarak ahlaki anlamdaki bu değişim, Michel Foucault'nun 2 Aralık 1970'te Collège de France açılışındaki konuşması olan *L'ordre du Discours*'da (*Söylemin Düzeni*) açıkladıklarının bir örneğidir. Buradaki ana tez, her toplumun gerçeklikle ilgili tutarlı bir fikir ve görüşler, bir tür devasa çerçeve tarafından yönetildiği ama bunu fark etmediğidir. Bu görüşler o toplumun hemen hemen her ferdi tarafından doğası gereği doğru kabul edilir ve onlara kendini olumlayan bir karakter kazandırır. Bunlar sürekli olarak gündelik dilde ortaya çıktıklarından, Foucault her şeyi bir "discours", bir söylem olarak adlandırır. Her iki kelime de kulağa pek doğru gelmemekle birlikte, günümüzde bundan bir hikâye ya da bir anlatı olarak bahsediyoruz.

Foucault detaylandırmalarında gücün yönüne vurgu yapar; bense otorite hakkında konuşmayı tercih ediyorum. Baskın söylem otoriterdir ve "söylenenlerden sorumludur" çünkü temeli çoğunluk tarafından tanınır ve buna inanılır. Bu da genellikle otoriteden kaynaklanan örtülü kurallara gönüllü olarak boyun eğmeyi açıklar. Güç, yalnızca boyun eğiş artık "gönüllü" olarak gerçekleşmediğinde ortaya çıkar.

Edebiyatı seven okurlar, George Orwell'in totaliter bir geleceği konu aldığı distopik *1984* romanında anlattıklarıyla bu minvalde bağlantı kuracaklardır. Hikâye dünyanın ayrıldığı üç güç bloğundan birinde geçer. Rejim kendi halkına şiddet uygular ama gelecekte şiddet gereksiz olacaktır çünkü iktidardakiler dili kasten manipüle ederler.

Normal dil kullanımı olan "Eskikonuş"un yerini artık insanlara yanlış fikirler verebilecek tüm sözcüklerin kaldırıldığı "Yenikonuş" almıştır; bazı kelimeler yeni bir anlam kazanırken, birçok kısaltmanın eklenmesiyle dil daha da kolaylaşmıştır. Dilin kullanımını, dolayısıyla da nüfusun düşüncesini yakından takip eden bir "düşünce polisi" vardır. Yeni dil tamamen kök saldıktan sonra, insanların, kelimenin tam anlamıyla, başka fikirleri olmayacaktır.

Orwell bu romanı yazarken hem komünist Rusya'yı (o zamanki Sovyetler Birliği) hem de bu tür pratiklerin ivmesinin zaten görünür olduğu Nazi Almanya'sını düşünüyordu. Anlatının çağdaş etkilerinden bahsederken kötü bir rejimin kasıtlı olarak beyin yıkadığını kastetmiyorum. Sadece çağdaş dil kullanımımızdan ve bunun gerçeklikle ilişkimiz üzerindeki etkisinden bahsediyorum.

Çocukken dünyayı duyularımızla keşfederiz. "Duyu" kelimesi, gözlemlediklerimize anlam kazandıran araçlarla ilgilidir. Anlam, gözlemlediğimiz şeyden ziyade, kullandığımız dil temelinde ona yüklediğimiz anlamdır. Bu şekilde algıladığım şey benim gerçeğim olur. Aslında gerçekliğimiz ortak bir dile dayanır. Doğduğumuzdan itibaren sürekli bir öğrenme süreci içinde oluruz ve bunun sonucunda "kendiliğinden apaçık" hale gelen bir dünya çıkar ortaya. Farkında olmadan dilimiz aracılığıyla gerçekliğe bir düzen dayatırız ve tüm saflığımızla bunun

doğru ve hatta akla gelebilecek tek düzen olduğunu düşünürüz. Örneğin: "Virüsler daha düşük yaşam formlarıdır." Kime göre, neye göre daha düşük? Doğada daha düşük veya daha yüksek yaşam formları yoktur, bu ayrımı oluşturan biziz (bu arada tabiri caizse "haçlı seferi" düzenlediğimiz o "aşağı" virüsler karşısında pek de güçlü değiliz).

Orwell'in tanımladığı gibi totaliter bir rejimde yalnızca tek bir anlatı vardır; normal bir toplumda ise birkaç anlatı bir arada işler. "Piyasa değerinizin düştüğünü görmek" ve "geleceğine yatırım yapmak" gibi ifadeler, "cehennemden geçmek" ve "cenneti kazanmak"tan daha farklı bir söylemden gelir. Her söylemin, gerçekliği anladığı ve hatta belirlediği kendine ait bir söz dağarcığı vardır. Örneğin insan davranışının kökenleri sorulduğunda "kalıplaşmış" veya "bağlantılı" gibi açıklamalar kullanabiliriz. Farklı bir bağlamda da olsa bunlar daima mecazdır. "Kalıplaşmış" kelimesi Kitab-ı Mukaddes'ten alınma bir benzetmedir; Tanrı'nın insanı kilden şekillendirmesine atıfta bulunur. "Bağlantılı" kelimesini ise teknoloji dilinden ödünç alırız ve bilgisayarlarımızda yerleşik olarak bulunan bağlantı seçeneklerine atıfta bulunuruz. Her iki ifade de, aynı zamanda, anlamadığımız şeyleri kelimelerle nasıl gizleyebileceğimizi gösterir.

Foucault'nun açıklamasına bakıldığında, belli bir söylemin bir toplumda daha uzun süre egemen olması durumunda gündelik dil kullanımına da sızdığı ve dolayısıyla gerçeklik algısı ve buna karşılık gelen davranış üzerinde etkiler yarattığı öngörülebilir. Bir söylem ne kadar baskın olursa "alışılmışın dışında" (söylemin dışında) düşünmek de bir o kadar zorlaşır. Buna izin verilmediğinden değil, kelimeler eksik kaldığından. Şöyle örneklendirelim: Batı'da yüzyıllardır beden ve zihin arasındaki çelişkiye takılıp kaldık. Ancak bu çelişkinin en hafif tabirle

saçma olduğunu artık bilimsel olarak da klinik olarak da biliyoruz ama dilimiz bizi tekrar tekrar aynı düşünce tarzına ittiğinden, farklı bir düşünce tarzı bulamıyoruz ve hatta öyle ki bu dil, sağlık hizmetlerinin düzenlenişini ("zihinsel" veya tıbbi sağlık hizmetleri) bile belirliyor. Biz farkında olmadan bizi bunu yapmaya zorlayan temel bir çerçeve mevcut.

Beden-zihin karşıtlığı, ilhamını klasik çağlardan alarak, Hıristiyanlığın ortaya koyduğu beden-ruh ayrımına dek uzanır. Artık seküler bir toplumda yaşıyoruz ama beden-zihin ayrımının süregelişi önceki düşünce çerçevesinin bugünkü gücünün hâlâ fazla olduğunu gösteriyor. Yüzyıllardır egemen olan bu kavram, Kitab-ı Mukaddes'in kaynak metin olarak konuşma dilini besleyen tipik bir sözcük dağarcığı sağlamasıyla hâkim bir kavram haline gelmiştir: "tövbe edin", "saflığı takip edin", "yeteneklerinizi geliştirin", "günah keçisi arayın", "haçınızı takın".

Baskın söylem, bir kültürün kendisini ve fertlerini tanımladığı geniş kapsamlı bir çerçevedir. Girişte kullandığım dört toplumsal alana (etkileşimler, ilişkiler, otorite ve yücelik) o topluma özgü bir anlam atayan, daha sonra vatandaşların düşünce ve eylemlerini belirleyen bir dizi fikir ve akıl yürütmedir. Başka fikirler öne sürmek zordur; baskın hikâye, kendi gerçekliğini yaratan, böylece varlığını sürdüren bir "pensée unique" (tek bir düşünce) inşa eder. Söylemin bariz doğası, diğer fikirleri anlamsız, hatta ahlakdışı ve düpedüz düşünülemez hale getirir.

Peki "bariz" olan nasıl bariz hale gelir, bir anlatı dil kullanımıyla toplumu nasıl sömürgesi yapabilir? Bunun için Orwell'in "düşünce polisi"ne ihtiyacımız yok; bu durum çocukların, insanlar arasındaki alışverişler ve ilişkiler, hatta kendi kimlikleri dahil olmak üzere gerçekliği nasıl yorumlayacaklarını öğrendikleri yetiştirme ve eğitim gibi sıradan pratikler yoluyla gerçekleşir.

Sosyalleşme Pratikleri

Çocuğunuzu ilk kez kucağınıza aldığınızda, o bebeğin otuz yıl sonra iklim değişikliği, bunun yaşam tarzımız üzerindeki sonuçları ve kendi çocuklarını bu konuda nasıl yetiştirdiği hakkında sohbet edebileceğiniz yetişkin bir kadın olarak karşınızda duracağını hayal etmek imkânsızdır. Kızınız bu otuz yıl boyunca, onu toplumun onaylanır bir ferdine dönüştüren bir dizi sosyalleşme sürecinden geçmiştir. Onaylanırdır çünkü toplumla aynı normlara ve değerlere sahiptir ve "gerçekliğe" aynı açıdan bakar.

Sosyalleşme her zaman ve her yerde gerçekleşir, ancak ebeveynlik ve eğitimin önce, medya ve iş dünyasının sonra geldiği bazı pratikler öne çıkmaktadır. Bunlar sayesinde neyin kirli olduğunu, neyin lezzetli olduğunu, neyin iyi neyin kötü olduğunu hızla ayırt etmeyi öğreniriz. Eğitim, ne yazık ki kendiliğindenliği kaybetme pahasına, düşüncelerimizi ve davranışlarımızı düzene sokar. Çocukluktan çıkarken, medyayla gitgide daha fazla temasa geçeriz, bu da bizi gerçekliğe biraz daha alıştırır. İşe girdiğimiz andan itibaren, işin düzenlenme şekli de sosyalleşmemiz üzerinde önemli bir etkiye sahip olacaktır. Eğitimimiz sırasında belirli bir mesleğe kolaylıkla uyum sağlayabilmemiz için gerekli olan tüm jargonu zaten öğrenmiştik, şimdi bu bize işyerimizde yeni bir kimlik kazandırır. Boş vakitlerimizde spor yaparız, seyahat ederiz ve kültürel keşiflerimiz olur; bunların tümü, bizi daha da bir toplumun bir ferdi yapan etkinliklerdir. Tüm bu pratikler bizi ileri taşıyan düzenlemelerin ve bürokrasinin birer parçasıdır.

Mevcut düşünce çerçevesi nedir ve bizi nasıl, hangi pratiklerle sosyalleştirmiştir? Bunun cevabı pek basit değil. Dinin hemen hemen tüm sosyalleşme pratiklerini etkilediği eski

toplumları incelemek çok daha kolaydır. Bebek, doğumundan itibaren, vaftiz yoluyla toplumla hemen hemen örtüşen dinî cemaate kabul ediliyordu. Katolik bir ailede, bir vaftiz babası ile bir vaftiz annesi görevlendiriliyordu ve her şey kilise kayıtlarına muntazaman kaydediliyordu. Eğitim ve bakım, çocuğa kendi bedeniyle (kontrol) ve başkalarınınkiyle (mesafeyi koruma) nasıl ilişki kuracağını ve cinsiyet kimliğini nasıl deneyimleyebileceğini (çok sınırlı) öğretiyordu. Sporlar ve oyunlar dinî etkilerle bezenmiş kuruluşlarca düzenleniyordu. Belçika'da bu kuruluşların sembolü "K" harfiydi ve o dönemde neredeyse eşanlamlı olan "katolik" ve "kraliyet" kelimelerinin baş harfiydi; bunlar insanı biraz daha aynı gömleğin içine sokuyordu.

Eğitim, yetiştirmeye kıyasla bir genişleme ve derinleşme getirdi. Ülkenin tarihi ve insanları hakkındaki dersler bize nereden geldiğimiz ve kim olmamız gerektiği konusunda net bir resim verdi. Bir zamanlar "pagan"dık ve şans eseri "Hıristiyanlaşmıştık" ve evet, Sezar'a göre Belçikalılar Galyalıların en cesurlarıydı, ayrıca Hollandalılar da Jan de Witt'in oğullarıydı (ne tuhaf ki tarihte ortada kız çocuk yoktu). Coğrafya dersleri sırasında, genellikle bizimkinden daha az refah içinde olan ve genellikle açıkça "az gelişmiş" olan ülkeleri öğrendik. Ayrıca "doğa harikaları"nı da öğrendik, hatta bir kurbağayı parçalara ayırıp onun atan kalbini kendi gözlerimizle görmemize bile izin verildi. Sonuçta hayvanın ruhu yoktu ve amfibiler "aşağı" türlerdendi. Kesip biçmeye özel ilgi duyanlar daha sonra doktor olabiliyordu; ruha daha çok önem verenler ise felsefe ya da psikolojiyi tercih ediyordu. İnsanı bir bütün olarak incelemeyi kafasına koyan sıradışı kişiler, düşünce çerçevesini değiştirmek ve tam anlaşılmamış Doğu geleneklerinden ilham alan "yoğun" gerçeklik vizyonlarına doğru ilerlemek zorunda kaldılar.

Bilim ve din arasındaki zıtlık hakkında pek bir şey öğrenmedik ve biz farkına varmasak da bize "çiftdüşün" öğretildi; bu, Orwell'in iki çelişkili gerçeğe aynı anda inanma yeteneğinden bahsederken kullandığı ifadeydi (oldukça dindar biyoloji profesörleri, hiç esef duymadan Darwin'e ders vermişlerdi). Flaman Bölgesi'nde her hafta posta kutusuna bırakılan en önemli "gazete" bir kilise dergisiydi. Resmî adı *Kerk en Leven*'dı (Kilise ve Yaşam) ama herkes bu dergiden bahsederken "De Plicht" ("Görev") adını kullanıyordu, üstelik bu ismin ne kadar da doğru olduğunu fark etmeden. Farklı pratiklerin sonucu, anlatının sunduğu hâkim norm ve değerlerin içselleştirilmesine dayanan bir görev duygusuydu.

Geriye dönüp bakıldığında, bu toplum "totaliter" görünebilir, oysa bu, sadece toplumların yaşamı birlikte organize etme biçimidir: fertlerine doğuştan itibaren baskın hikâyeye dayalı ortak bir gerçeklik vizyonu öğretmek. Elbette o zaman bile ilhamını başka yerlerden, örneğin sosyalizmden alan alternatif söylemler mevcuttu. Bunlar hoş bir değişiklik sağlasalar da, onyıllar boyunca deyim yerindeyse çorbadaki sinek olmaktan ileri gidemediler; bunun temel nedeni, sosyalleşme pratikleri üzerinde dinî söyleme kıyasla çok daha az bir etkiye sahip olmalarıydı. Uzun lafın kısası, farklı pratiklerdeki ortak unsur, gerçeklik konusunda aynı bilgi, görüş ve mantığın defalarca kez aktarılmasıdır.

Baskın anlatının özellikle baskın olmasının nedeni, neyin doğru olduğunu, kimin doğru bilgi ve beceriyi aktarmasına izin verildiğini ve bunun hangi şartlarda yapılacağını belirlemesidir. Bilgi kaynaklarını kontrol ettiğinizde toplumu kontrol edersiniz.

Bir Söylemin Büyük Haklılığı

Önceki bölümde otorite ve iktidar arasındaki ayrımla ilgili olarak, otoritenin temelinin keyfi olduğunu belirtmiştim. Otorite, gerekçesi doğru olduğundan işlemez, yalnızca insanların ezici bir çoğunluğu gerekçelere güvendiğinde işler. Bir düşünce çerçevesinin baskınlığıyla bağlantısı açıktır: Bir söylemin otoriter olabilmesinin koşulu, söylemin temeline duyulan inançtır. İnanç unsuru elbette en çok dinde belirgindir. Aynı koşul, taraftarlarının bunu gizlemek ve anlatının temelini "sağlam" gibi sunmak için çılgınca girişimlerde bulundukları seküler insan toplumu görüşüne dayanan söylem için de geçerlidir.

Tüm otoriteler döngüsel muhakemeye dayanır. Kilisenin söylediği doğrudur, çünkü bu, Tanrı'nın kelamıdır. Tanrı her şeyi bilir çünkü kilise öyle söylüyordur. Otoriter söylem doğrudur çünkü kendi temelleriyle tutarlıdır. Söylemin temeli doğrudur çünkü tutarlıdır. Tam da bu döngüsellik nedeniyle hiçbir baskın anlatı kendi temelinin sorgulanmasına izin veremez. İşte böyle bir durumda keyfilik hızla görünür hale gelir.

"Doğru olduğu için doğru" sözü bugünlerde çok iş yapıyor ve bu, neden her ideolojinin kendisini bilimsel argümanlara dayandırmak istediğini de ("bu kanıtlanmıştır") açıklıyor, oysa bunların temeli etik ilkelerde ve esasen topluma ilişkin insani vizyonlarında yatar. Bunda yanlış bir şey yok, tek mesele bugün neden bu kadar zor zamanlar geçirdiğimiz ve bu konuda neden tartışmaya girmeye cesaret edemediğimiz. Giriş bölümünde toplumsal eleştiri yapmak istediğimizde bu tür ilkeleri açıklığa kavuşturmamız gerektiğini bu nedenle vurguladım.

Etik ilkeler üzerine tartışmak zordur çünkü baskın söylem bunu önceden bir yönlendirmeyle sınırlar; bağımsız

düşündüğümüzü sansak da, düşüncelerimiz, içinde büyüdüğümüz hikâyenin ürünüdür. Farklı bir düşünce çerçevesine eleştirel bakmak kolayken, hepimizin içinde yüzdüğü suya eleştirel bakmak bambaşka bir konudur. Herkes için sağlık sigortası ve neredeyse ücretsiz düzgün bir eğitim gibi normal sosyal hizmetler olarak kabul ettiğimiz şeyler konusunda bir Amerikalıyla tartışmaya çalışın bir bakalım. Onlarınki ile bizim "gerçekliğimiz" bu alanlarda taban tabana zıttır, dolayısıyla gerçek bir sohbet neredeyse imkânsız hale gelir; hem biz hem de onlar kendi yorumumuzun daha iyi olduğu fikrinden yola çıkarız ve biri diğerini ikna etmeyi umar.[11]

Önceki bölümde bir toplumu nitelendirebileceğimiz dört girdiyi tanımlamıştım: etkileşimler, insanlar arasındaki ilişkiler, otorite ve yüce olana karşı tutum. Çerçeveleme ve söylemin açıklanmasıyla artık ortak paydanın, bu dört girdiyi çerçeveleyen ve dolayısıyla bir bütün olarak toplum için genelgeçer çerçevenin ne olduğunu belirtebilirim: Bu, baskın söylemdir, belirli bir toplumun gerçekliği önce doldurduğu, sonra gerçekleştirdiği büyük hikâyedir. Yetiştirme ve eğitim gibi sosyalleşme pratiklerinin yanı sıra medya ve hatta tanıtım, her biri kendi yöntemiyle kendimize ve başkalarına nasıl bakmamız gerektiğini ve sosyal etkileşimlerde nasıl davranmamız gerektiğini ortaya koyar. Bu, sofra adabı (bıçak ve çatalla yemek yemeyen Amerikalı) gibi sıradan alışkanlıklardan, kadın ve erkek arasındaki ilişkilere (Japonya'da kadın olmak istemezsiniz) kadar uzanır.

Farklı söylemler farklı toplumsal gerçeklikler yani insanlar arasında farklı ilişkiler, farklı etkileşim biçimleri ve hatta farklı bir kimlik oluşturur. Toplumların farklı olmasının sebebi fertlerine farklı bir çekirdek kimlik sunmalarıdır. Kilise ile devlet arasındaki anlaşma topluma egemen olduğu sürece,

insan öncelikle bir din mensubuydu ve kimliğinin diğer tüm yönleri de buradan geliyordu. Günümüzde ise devlet-piyasa ittifakı hâkimdir ve bizler satın alma gücümüzle politika tartışmalarının merkezine yerleşen tüketicilerizdir.

Bir anlatının kendi kendini devam ettiren etkisi gerçekliğin yorumlanmasıyla sınırlı değildir, dışlanmayı da belirleyen odur. İşin doğası gereği –dışlanan şey artık görülemez– genellikle bunun farkında olmayız. Örneğin: Kamuya açık bir tartışmaya kim davet edilir, kim edilmez? Aklımıza "olağan şüpheliler"in gelmesi tesadüf değil, hep aynı yüzleri görürüz. Sadece söylemin içinde olanlara söz hakkı verilir, diğerleri tartıştırılmaz. Kimin dinlendiğine baktığımızda, belirleyici olanın konu hakkındaki bilgi değil, kişinin hiyerarşide işgal ettiği konum olduğu ortaya çıkar. Cinsellik, üreme ve eğitimle ilgili düzenlemeleri yüzyıllarca papalar ve kardinaller, yani cinsel deneyim yaşamamak ve çocuk yapmamak konusunda ciddi yemini olan kişiler kararlaştırmışlardı. Kadınların, özellikle de "güçlü" (bilge) kadınların sesi duyulmuyordu, ancak tehlike yaşamadıkları için mutlu olabilirlerdi.

Günümüzde bu dışlama daha inceliklidir: Dünya ve insanlık hakkındaki görüşümüzü paylaşmayanları tek bir gruba ("yabancılar") koyarız ve aralarından sevimli bir temsilciyi tartışmaya davet ederiz. Tartışma sırasında anlatı, tartışmaların gerçekleşebileceği çerçeveyi belirlemeye devam eder; çerçevenin dışında kalanlar dikkate alınmaz. Eğer Kitab-ı Mukaddes Güneş'in Dünya'nın etrafında döndüğünü ve dünyanın evrenin merkezi olduğunu belirtiyorsa, Galileo istediği kadar hesaplama yapsın, hesaplamalarının hiçbir önemi olmayacaktır. Çerçeve, Kitab-ı Mukaddes'ti ve ona uymayanların sesi duyulmazdı. Çerçevenin dışından gelen argümanlarda ısrarla ayak

direyen herkes *ad hominem* muamele görürdü. Retorik dersinde, *ad hominem* tiratların daima onları kullananların zayıflığını gösterdiğini öğrenmiştim. Bu şüphesiz ki doğrudur ama argümanları zayıf olan insan aynı zamanda gücün sahibiyse, o zaman gerektiği takdirde karşısındakini susturabilir de.

Büyük hikâyeyi sorgulamak ancak bizi toplumumuzun temellerinin dayandığı varsayımları, yani söylemin temelini incelemeye zorlayan genel bir kriz durumunda gerçekleşir. Sistemik bir kriz ânında bunların gerçekten de varsayımlar olduğu sonucuna vararak, bunları daha farklı ve daha iyi bir topluma dönüştürecek başka ve daha iyi varsayımlarla değiştirip değiştiremeyeceğimiz sorusuyla karşı karşıya kalırız.

Bu sorunun cevabı tarihin nasıl tekerrür ettiğini gösterir. Kriz zamanlarında her zaman Kıyamet'i ve Müjde'yi duyurmak için gelen bir mesih olur; temel fikir, halkın vadedilen cennete giden yolda öncelikle pek çok fedakârlık yapması gerektiğidir, ancak bu meşakkatli dönemin ardından tozpembe bir gelecek bizi bekler. Bu öngörünün ilk kısmı daima doğrudur, ne var ki ikinci kısım genellikle gecikir. Toplumsal eleştiriyi nesnel, bilimsel argümanlara dayandırmak zorlu bir iştir, özellikle de değerlendirme kriterlerinin seçimi etik temellere dayandırılıyorsa. Eşitlik için mi çabalıyorsunuz? Sürdürülebilirliği mi yoksa kârı en yüksek seviyeye çıkarmayı mı tercih ediyorsunuz? Öncelikli olan çocuklar, dolayısıyla da çocuk bakımı mı yoksa mesleki kimliğiniz mi? Gelgelelim bu konularda net olduğunuzda, bu seçimleri yapabilmek için bilime güvenebilirsiniz.

Her durumda, toplumsal açıdan eleştirel bir tutum, otoriter anlatı üzerinde eleştirel şekilde düşünmeyi ve bunun sonucundaysa her birimizin, farkında olmadan, mevcut düzenin sürmesini sağladığımız dile karşı eleştirel bir

tutumu beraberinde getirir. Hizmetleri "kâr amacı gütmeyen" diye ayırdığınızda, "ayırmak" doğru tanım olur. Toplumsal değişimler farklı kelimeler gerektirir. Gerçekliğimizin büyük ölçüde dilimiz tarafından belirlendiği olgusu başlı başına şaşırtıcıdır. Bunu fark eden herkes sıradaki şaşkınlığa da hazırdır: Bir söylemin her şeyi kapsayan doğası aynı zamanda kimliğimizi de içerir. Kim olacağımız büyük ölçüde etkisini sosyalleşme pratikleri yoluyla gösteren egemen söyleme bağlıdır. Kimliğimiz dilsel olarak inşa edilmiş bir gerçeğin parçasıdır.

Biz elbette sadece büyük bir hikâyenin bir ürünü değiliz ve bir çocuğu eğitim yoluyla her yöne çekebileceğiniz fikri bir yanılsamadır. Bebekler, türümüzün evriminin ve ebeveynlerimizin birleşik genetik mirasının sonucu olan birtakım temel özelliklere sahip olarak doğarlar. Eğitim ve çevre bu mirası şekillendirince ortaya son ürün olan kimliğimiz çıkar. Kişinin büyüdüğü kültüre ve topluma bağlı olarak tasarım çok farklı olabilir. Her bir Homo sapiens hayata büyük ölçüde aynı genetik mirasla başlar, sonrasında farklılıkları kültürel kalıplanma yaratır. Bir sonraki bölümün konuları bunlar olacak: insanın özü ve kimlik dediğimiz psikososyal yapı.

Birey

İnsan özünde iyi midir yoksa kötü mü? Sorular gibi cevaplar da çok eski. Sadece ifade şekli değişir anlatıya göre. Tonu belirleyen dinse, o zaman mesele erdem ya da günahla ilgili olur. Eşitlikçi bir ideoloji hâkimse, o zaman örnek bencillik ve fedakârlık anlamına gelir. Her iki durumda da ahlaki bir yaklaşım söz konusudur.

Olası yanıta ilişkin hararetle süren tartışmalar, meselenin ikili doğasını göz ardı etmemize neden olur. Her nedense o ya da bu şekilde akıl yürütme, düşünce biçimimize yerleşmiştir. Bunlar önceden hazır yanıtlara yol açar, dolayısıyla soruyu soran kişi genellikle iki seçenekten birini önceden belirlemiştir. Neyse ki gerçek bundan daha renkli.

Elbette birbirimizi önemsiyoruz; bizler sosyal memelileriz ve elbette tam da aynı sebepten, benciliz. Çoğu insanın iyi olduğunu gösteren bilimsel araştırmaları bulmak o kadar da zor değil. Ama zalim ve bencil yönümüzü ortaya koyan gerçek örnekleri ortaya koymak da hiç zor değil.[1] Bizler karmaşık varlıklarız, sadece eski kovboy filmlerindeki kötü adamlar tamamen kötü, kurtarıcı kahraman ise tamamen iyidir. Gündelik gerçekliğimizde insanlar saldırgan egoistler ve süper işbirlikçiler olarak ikiye ayrılamaz. Hepimiz hem iyiyiz hem de kötü.

Bu da bizi özellikle daha iyi bir toplum için araç arayışının ışığında önemli sorulara yöneltir. Hangi koşullar sıradan bir erkeği Rambo'ya, sıradan bir kadını bir toplama kampı muhafızına dönüştürür? İşbirliği yapmaya ne zaman hazırız, ne zaman değiliz? Bilimsel araştırmalara başvuracak olursak, bir dizi özelliğin insanlarda "kökleşmiş" olduğu görülür, keza belirli koşulların bu özellikleri büyüttüğü veya engellediği de.

Çevrenin önemi sorusu ise halen yeterince gündeme getirilmiyor. Felsefe örneğini takip eden popüler psikoloji, bireyin incelenmesi gerektiğini vurgulamayı sürdürüyor. Donald Trump ve Boris Johnson'ı düşünün: Kişilikleriyle ilgili sayısız analiz mevcuttur. Bir uzman meselenin "psikopati" olduğunu kanıtlamak isterken, bir diğeri bunu reddederek "patolojik narsisizm"in söz konusu olduğunu savunuyor. Ancak soru şu: Trump ve Johnson gibi isimler nasıl seçiliyor? Büyük bir grup

insanın böyle birine oy vermesini sağlayan ne? İşte bunun cevabı daha zor. Her birey, aileden topluma kadar birçok grubun üyesidir, bireyi bunlar şekillendirir ve insan belirli bir zamanda kendisini içinde bulduğu gruba bağlı olarak farklı davranır.

Bilime başvurabilir miyiz? Kısa cevap, evettir; insanlardaki gelişimin çevreyle girilen etkileşimle belirlendiğine dair bir dizi temel karakter özelliğine ilişkin yeterli kanıt mevcuttur. Bilimsel çerçevede bu, "nature-nurture" ("doğa-yetiştirme") tartışması olarak bilinir; burada "doğa" kalıtımı, "yetiştirme" ise yetiştirilme tarzını ve çevrenin etkilerini temsil eder.

3
"Doğa?"
İnsanın Özü

Çeşitli bilim dalları insanın hangi özellikleri konusunda hemfikirdir ve bunlar ne kadar önemlidir? Cevabı üç araştırma alanında bulabiliriz. Primatologlar, biyologdur ve çalışma alanları en yakın akrabalarımız olan kuyruksuz büyük maymunlardır. Bu hayvanların davranışlarını titiz yöntemlerle gözlemlerler ve yöntemlerinin titizliği bulgularını güvenilir kılmaktadır. Diğer sosyal memeliler (yunuslar, filler) üzerine yapılan çalışmalar da değerlidir. Biyologlar, hayvanları bir grubun ferdi olarak nasıl davrandıkları açısından da gözlemler, bu da bize davranışlarının toplumsal bağlamı hakkında fikir verir. İkinci kaynağımı gelişim psikologlarında, özellikle de bebekler ve yeni yürümeye başlayan çocuklar üzerinde çalışanlarda buluyorum. Bu erken dönemde çevrenin etkisi sınırlı kaldığından, hangi davranışın büyük ölçüde kalıtımsal olduğunu gösterebilirler. Daha büyük çocuklar üzerinde yapılan çalışmalarsa çevrenin etkisini gösterebilir. Son olarak, kendisini bireyle sınırlayan psikolojik çalışmanın ne kadar yanlış olduğunu, başkalarıyla kurulan

etkileşimlerden ne ölçüde ve ne şekilde etkilendiğimizi defalarca kanıtlayan sosyal psikoloji var elbette.

Homo Sapiens

Primatologların öne sürdüğü şeyler birçok nedenden ötürü hayli ilginç, hayvanseverler içinse bir o kadar eğlencelidir. Hayvanlar üzerinde çalıştıkları için, insanlar söz konusu olduğunda akla hayale gelmeyecek deneyleri gerçekleştirebilirler.[2] Kuyruksuz maymunlar farklı türlerden oluşur (Homo sapiens bunlardan biridir), benzerliklerin yanı sıra çarpıcı farklılıklar da göstermeleri büyük maymunların doğası hakkında incelikli kararlar almayı gerektirir. Nüanslar gereklidir, çünkü primatolojinin kendisini bir çalışma konusu olarak ele alırsanız, bu bilimin de yakın zamana kadar ideolojik açıdan son derece önyargılı olduğu sonucuna varmanız gerekir.

Çok uzun zaman önce, primatologların neredeyse tamamı Batılı erkeklerdi ve şaşırtıcı bir şekilde, büyük maymunların haremde uysalca oturup seçilmeyi bekleyen pasif dişilerle birlikte ataerkil gruplar halinde yaşadıkları sonucuna varmışlardı. Geçen yüzyılın son çeyreğinde, bu alanda kadın primatologlar da çalışmaya başladı. Bazılarının savaşçı feminizm argümanı olarak kullandığı çok farklı ilişkiler gördüler. İki bakış açısı da günden güne düzeltildi, gözlem yöntemleri yüksek düzeyde

2 Kısa süre öncesine kadar hayvanlar, düpedüz acımasız deneylerde araştırma amacıyla istismar ediliyordu. O zamanın çerçevesinde bu mümkündü çünkü hayvanların insanların "altında" olduğu, duygusal bir yaşamlarının ya da önemli derecede zekâlarının olmadığı düşünülüyordu. Bugünse bu anlatı değişiyor ve araştırmalar daha "insancıl" şekillerde yürütülüyor. İnsancıl, daha sonra farklı bir gerçekliğe uzanan farklı etik seçimleri ifade ediyor.

bir standarda oturtuldu ve bunlar DNA analizleri gibi ileri biyokimyasal araştırmalarda desteklendi. Veriler ("data") doğrulama için erişime açık ve birçok araştırma bulgusu yeni çalışmalarda doğrulanıyor. Bu aşamada, primatologların bundan yarım yüzyıl sonra mevcut bulgulara nasıl bakacaklarını tahmin edemeyeceğimizi söylemek yanlış olmaz. Her bilimsel nesil bir öncekinin sonuçlarını düzeltir ve kendi sonuçlarının doğru olduğuna, zamana karşı dayanıklı olacağına inanır.

Biyologlar, temel ve dolayısıyla kalıtımsal özellikler olduğunu ileri sürdükleri şeyleri, mesleki jargonlarında "yatkınlıklar" olarak adlandırırlar. Belirli davranışlar tohumda mevcuttur (yani evrimsel olarak edinilir) ve daha yaşlı türdeşlerle etkileşimlere dayalı olarak gerekli gelişim ve iyileştirmeden sonra da olsa, bunlar normal koşullar altında her halükârda ifade bulacaklardır. İkna edici bir örnek, küçüklerin yıllar süren bakımıdır; bu bakım, insan tarafında "eğitim" olarak bilinir. Dişi maymunların tamamı küçük yaşlardan itibaren bebek maymunlara büyük ilgi gösterirler: Anne maymunları takip ederek yavruyu kucaklarına almak için ona yalvarırlar, annenin bebekle nasıl etkileşime girdiğini gözlemler ve onu taklit ederler. Yetişkin olduklarındaysa kalıtımsal yatkınlık ve öğrenme süreçlerine dayalı olarak yeterli düzeyde annelik davranışları sergilerler. İzole büyüyen bir hayvan, takip edeceği örneklerin olmaması nedeniyle, gelişmiş annelik becerileri edinemez. Evet, girişimlerde bulunacaktır ama bebek genellikle hayatta kalamaz.

Temel özellikler ancak sosyal etkileşimler sayesinde yeterince gelişebilir; genelleştirebileceğimiz bir sonuçtur bu. Bunun tersi de doğrudur: Sosyal etkileşimler belirli yatkınlıkları sınırlayabilir ve bu etkileşimlerin yokluğunun geniş kapsamlı sonuçları olur. Bunun bir örneğini fillerde görürüz. Güney Afrika'daki bir

doğa parkı, ölüme ve yıkıma neden olan erkek fillerden oluşan bir "çete" tarafından istila edilmişti. Beyaz gergedanlara dadanıp onları öldürme yönünde bir eğilim geliştirdiklerinde park yönetimi olaya müdahale etti. Yönetimin varsayımı, genç erkek fillerin, onlara "doğru" davranışı öğreten yaşlı erkek filleri örnek aldıklarıydı. Söz konusu bölgedeki tüm yetişkin erkek filler, tüfeklerinin görüş alanında yalnızca dolar işareti gören kaçak avcılar tarafından vurulmuşlardı. Varsayım, yaşlı erkek fillerin ortadan kaybolmasının de ergenleri yavaşlatmadığı yönündeydi. Araştırmacılar, çözümün başka bir bölgeden yetişkin erkek fil getirmek olduğunu düşündüler. Ve tabii ki, genç erkek filler kısa süre içinde getirilen yaşlı erkek filler tarafından disipline edilerek "uygarlaştılar".[2]

Peki bunu insanlara da uyarlayabilir miyiz? Erkek insan yavrularının de erkek denetçilere ihtiyacı var mı? Öğretim kadrosunun neredeyse tamamının kadın olması, konuyu daha da önemli hale getiriyor. Böyle bir sonuca varmak için tek bir çalışma yeterli değildir. Bu arada Homo sapiens, ebeveynlerden baba olanın çocuğun yetiştirilmesinde katkı sunduğu tek primattır; bu durum diğer büyük maymunlarda görülmez.

Sürü düzeyinde de dürtüsellik görülebilir. Büyük maymunlarla yapılan deneysel araştırmalar, alfa hayvanları, yani liderleri (dişi ve erkeklerin her birinin kendi alfası vardır) ortadan kaldırmanın, tüm sürüyü kaosa sürüklediğini ve çok fazla saldırganlığa yol açtığını defalarca göstermiştir. Alfaların sürülerini demir yumrukla yönettiğini düşünenler yanılır. Barışı korumak amacıyla en önemli görevleri sürekli istişarede bulunmak ve koalisyonlar kurmaktır.[3] Kısmen sürüdeki her bir ferdin toplumsal hiyerarşideki yerini bilmesi nedeniyle şiddete nadiren başvurulur.

Hayvanlarda bu hiyerarşi, kökleri güç kullanımına dayanan, öğrenilmiş engellemeler ve dürtü kontrolünden oluşan organize bir sistem olarak işler. Genç hayvan gerekli darbelerle yerini öğrenir. Daha üst bir konum için mücadele edilebilir ama sıralama belirlendikten sonra mücadele biter ve şiddet sona erer. Hiyerarşiye herkes uyar; toplumsal kontrol diğer sürü fertleri ve alfa tarafından yerine getirilir. Dolayısıyla alfa ortadan yok olduğunda, hiyerarşi belirsizleşir, bunu da kaos ve şiddet takip eder.

Bu bilgiyle birlikte, birçok insanı hayal kırıklığına uğratacak önemli bir özelliğimizden bahsetmek gerek: Sosyal memeliler hiyerarşik bir ilişki içinde yaşarlar. Herkesin eşit olduğu ve aynı toplumsal konumda olduğu bir toplum Homo sapiens için de bir yanılsamadır çünkü bu, biyolojik tabiatımıza aykırıdır. *Eşitlik* yönündeki etik seçimi tüm insanların *eşit* olduğu fikrine dönüştüremeyiz. Primat toplumunun tipik özelliği katmanlı bir hiyerarşidir; bunun içinin doldurulma şekli çok farklı olabilir ama yokluğu söz konusu değildir. İnkâr etmek yerine, bununla daha iyi başa çıkmayı öğrenebiliriz.

Çeşitli örneklerin temelinde burada ayrıntılı olarak açıklayacağım kararlılık fikri yatmaktadır. Evet, her birimiz ait olduğumuz türün parçası olan, dahası bireysel açıdan farklı şekillerde bulunabilen birtakım yatkınlıklarla doğarız. Nasıl gelişeceğimiz ve kim olabileceğimiz büyük ölçüde çevrenin bize sunduğu fırsatlara ve sınırlamalara bağlıdır. Bir toplum, önceki toplumun dayattığı sınırlamalarla karşılaştırıldığında, fertleri için daha özgürleştirici olabilir. On yıl önce doğmuş olsaydım hiçbir zaman okuyamayacak ve şüphesiz farklı bir toplumsal konuma sahip başka biri olacaktım. Fakat akla gelebilecek tüm olasılıkları sunan bir toplum bile biyolojinin çizdiği

sınırları asla aşamaz. Sosyal bir memeliyi (köpekleri düşünün) tekil bir bireye (kedileri düşünün) dönüştüremezsiniz. Denerseniz, sonuç yalnız bir birey olur.

Evrimsel genetik mirasımız belirleyicidir ama çevreye bağlı olarak tasarım çok farklı olabilir. Örneğin bugün bir kişinin psikocinsel yöneliminin biyolojik olarak belirlenmesine yönelik yeterli bilimsel kanıt bulunmaktadır. Cinsel kimliğimizin tasarımı kültürel bir meseledir. Güney Avrupalı heteroseksüel erkekleri ("İtalyan âşık") İskandinav erkekleriyle karşılaştırdığınızda, kimliklerini ne kadar farklı yorumladıklarını görebilirsiniz. Ama biyolojik olarak heteroseksüel yönelimli bir erkeği kadına çeviremezsiniz, tıpkı eşcinsel yönelimli biyolojik bir erkeği heteroseksüel bir erkeğe dönüştüremeyeceğiniz gibi. Her iki durumu gerçekleştirmek için girişimlerde bulunulmuş olsa da, bu girişimler korkunç sonuçlar doğurmuştur. Geçen yüzyılda eşcinsel yönelimli insanları "iyileştirdiği" varsayılan "dönüşüm terapisi", bilgisayarlarımızı borçlu olduğumuz, üst düzey İngiliz matematikçi Alan Turing de dahil olmak üzere pek çok kişinin intihar etmesine yol açtı. Biyolojik olarak erkek olan ve heteroseksüel yönelime sahip bir oğlan çocuğunu kız olarak yetiştirme girişimi de aynı şekilde dramatik bir sonuç verdi. Bir erkek bebeğin (David, Reimer, 1965) penisi sünnet sırasında onarılamayacak derecede hasar alınca, dünyaca ünlü cinsiyet uzmanı John Money, gerekli cerrahi ve hormonal müdahaleleri gerçekleştirdikten sonra, ebeveynlere çocuğu bir kız gibi büyütmelerini tavsiye etti. Bu tavsiye, o dönemde cinsel kimliğin yalnızca kültürel bir yapı olduğu yanılsamasına dayanıyordu. Ama öyle değilmiş: "Kız" kendini çok kısa sürede erkek gibi hissetmeye başlamıştı ve ergenlik döneminde kendisine dayatılan ve vücuduna uygun gibi görülen

kadın kimliğinden (hormon tedavisi ve cerrahi müdahale yoluyla vajina ve meme yapılmıştı) uzaklaşmak istiyordu. Ebeveynler ona gerçekleri anlattığında, Joan/John için her şey bir anda netleşti. Erkek kimliğine dönme girişimleri pek işe yaramadı ve sonunda intihar etti.

Sosyal memelilerin tek ve en önemli evrimsel özelliği o kadar açıktır ki çoğu zaman dikkat bile çekmez: toplumsal tabiatları. Başkalarını kendilerinden uzaklaştıran tek yaşayan memelerin (köstebekleri düşünün) aksine, bizim bir gruba ihtiyacımız var. Sosyal hayvan türünden bir bireyin sistematik olarak tek başına olduğunu görürseniz, o birey ya hastadır ya da dışlanmıştır (çoğunlukla aynı anda ikisidir). Her şeyden önce bir birey olduğum düşüncesi tamamen yanlıştır ve evrimsel olarak edindiğimiz özelliklerin hepsi olmasa da çoğu, başkalarıyla birlikte yaşamaya uygun olacak şekilde gelişmiştir. Bunun merkezinde, önceki bölümde bir toplumu nitelendirdiğini söylediğim özellikler yer alıyor: verme ve alma, ilişkilerin inşası ve otoritenin doğası. Henüz böyle bir keşifte bulunmadığımız için, dördüncü özellik olarak yüce olana yönelik tutum, hayvanlarda yoktur.

Son yıllarda yapılan araştırmalar defalarca göstermiştir ki, türümüz "toplum yanlısı"dır: Aynı türden başkalarına yardım teklif etmek, bencil davranışlardan daha belirgindir. Dahası, tüm sosyal memelilerin yerleşik bir adalet ölçere sahip olduğu ve adaletsiz dağıtımlara karşı son derece duyarlı olduğu görülüyor. "Adaletsizlikten kaçınma" diye bilinen şeyin önemi ne kadar vurgulansa azdır. İki maymuna aynı görevi yaptırın, sonra onları adil olmayan bir şekilde ödüllendirin ve ne olacağını bir görün bakalım; kendisine adil davranılmadığını gören hayvan çıldıracaktır.[4] Adil davranılmadığını *gördüğünde*, evet.

Hayvanlar birbirini görebildiğinde ve dolayısıyla toplumsal kontrol mevcut olduğunda, olumlu toplumsal davranış baskın hale gelir, bu durumda adil dağıtım bir kuraldır. Bir birey gizlice bencilce davranabilir ve örneğin daha büyük bir yiyeceği kendine saklayabilir. Grubun geri kalanı tarafından yakalandığındaysa şiddetli bir fiziksel saldırganlık ortaya çıkar.

Saldırganlık, ne yazık ki, biyolojik yapınızın bir parçasıdır, özellikle de başka erkeklerle çatışmayı seven erkeklerde. Kadınlar, yavrularına dokunmadığınız sürece çok daha az fiziksel saldırganlık davranışı sergiler. Bildiğimiz kadarıyla erkek primatlar, bir sürüdeki başka bir hayvanı öldürmeyi planlayıp bunu gerçekleştirebilen tek hayvan türüdür; şempanzelerde de grup fertlerinden birinin öldürülmesi gözlenmiştir.

Normal şartlarda saldırganlık bastırılır ve erkek primatlar bir çatışmanın ardından güçlü bir şekilde uzlaşmaya odaklanır. Kadın bireylerin çatışmalardan kaçınmaya odaklanma olasılığı daha yüksektir, ancak çatışma gerçekleşirse, uzlaşma daha zor olur. Normal koşullar, gruptaki hiyerarşinin kurulduğu ve saygı duyulduğu, liderlerin (alfa erkek ve alfa kadın) kontrol sahibi olduğu ve gerektiğinde bireyleri "yerlerine" yerleştirdikleri anlamına gelir (ve bu, dilimizde hiyerarşinin bir belirtisidir). Kontrolün sadece liderlerden değil, aynı zamanda gruptan (toplumsal kontrol) geldiğini bilmek önemlidir; burada da herkesin görünürlüğü herkes için önemlidir.

İnsan saldırgan bir türdür, özellikle de erkekler. Bu konuda iki yorumda bulunmam gerek. İnsanlar da, tıpkı primatlar gibi, hiyerarşideki yerlerini teyit etmek amacıyla çatışma aramayı severler ama aynı zamanda fiziksel saldırganlığa karşı doğuştan gelen bir frenleri ve uzlaşmaya yönelik güçlü eğilimleri vardır. Frenlemenin etkisi silahlı çatışmalara ilişkin çalışmalarda açıkça

görülür: Askerler tüfeklerini beklenenden daha az sıklıkta ve daha az amaç doğrultusunda kullanırlar, ayrıca düşmanı yüz yüzeyken öldürmek üzere eğitilmeleri gerekir. Savaş kayıplarının çoğunluğu, kurbanların failler tarafından görülemediği topçu bombardımanlarından kaynaklanmaktadır. Bunu sosyal medyayla karşılaştırın: Sosyal medyada hakaret yaygındır, ancak "düşman" karşımızda olsaydı daha ılımlı tepki verirdik. Bilgisayarlar uzaktan saldırıyı kolaylaştırır ve günümüzün yüksek teknolojili savaşlarının genellikle oyun konsollarına benzer nitelikte konsollarla yürütülmesi, saldırganlığı daha da kolaylaştırmaktadır (belki karşımızdakinin de yedi canı vardır?).

Toplu katliamlar genellikle önceden planlanır. Mağdurlara anonim bir karakter verilir, failler grup halinde faaliyet gösterir, böylece görünüşe göre bireysel sorumluluk ortadan kalkmaktadır. Soykırımların tipik bir kalıbı vardır: Katliamdan önce düşman insanlıktan çıkarılır. Örneğin Naziler, Yahudileri haşarata benzetiyordu ve propaganda filmleri kasıtlı olarak tiksinti uyandırıyordu. Biyolojik açıdan konuşursak, bu son derece etkilidir, çünkü tiksinti, bozulmuş gıdalara karşı verilen ve aslında bizi tiksintiye neden olan şeyden uzaklaştıran içsel bir tepkidir. Öldürmenin kendisi hijyenik bir operasyon olarak sunuluyor (çerçeveleniyor), geçmişte sıklıkla sözde bilimsel argümanlarla bir "arınma" olarak gerçekleşiyordu.

Saldırganlık ve hatta savaş, evrimsel mirasımızın bir parçasıdır, ancak bunların sıklığı, inandırıldığımızdan daha azdır. Çocukluğumuzdan itibaren filmler, televizyon dizileri ve bilgisayar oyunları aracılığıyla şiddetin yaygın olduğuna inandırılırız. Gerçekteyse genellikle bunun tam tersini görüyoruz: Bir felaket durumunda ilk tepkimiz, siyasi partiler tarafından onlarca yıldır kınanan bir nüfus grubuna bile olsa, yardım sağlamaktır.

2021'de Valonya'da yaşanan sel felaketi sırasında, aylar boyunca her hafta sonu pisliğin temizlenmesine yardım edenler çoğunlukla Flaman halkıydı. 2023 baharında Türkiye ile Suriye arasındaki sınır bölgesinde meydana gelen depremde Hollandalılar, depremden etkilenen insanlara yardım etmek için hızla 89 milyon avro bağışta bulunmuşlardı. Yardımseverlik de bizim bir parçamızdır.

Günümüzde farklı sosyal memelilerdeki evrim tarafından belirlenmiş farklı özellikleri anlamamızı sağlayan sağlam araştırmalarımız var. Birçoğu hemfikir olmakla birlikte, bazılarında uyuşmazlıklar da mevcut. Bu, haklılığımızı kanıtlamak için "en nitelikliyi seçmemize" olanak sağlıyor. Tecavüzün "doğal" olduğunu kanıtlamak istiyorsanız, orangutanlardan (veya ördeklerden) bahsedersiniz. Barışçıl yönümüzün biyolojik temellerini göstermek isterseniz, bonoboları örnek verirsiniz: Onlarda cinayet yoktur ve her çatışma, tatlı bir sevişmeyle daha başlamadan bastırılır. Agresif doğamızı kanıtlamak isterseniz şempanzelerle benzerliğimizi gösterirsiniz.

Homo sapiens sosyal memeli sınıfına dahil olabilir, diğer büyük maymunlarla yakın akraba da olabilir ama tür olarak bizim de kendimize özgü özelliklerimiz var. Benzersiz olan, erkeklerimizin ortak bir amaç için gruplar halinde sorunsuzca çalışmasıdır (diğer sosyal memelilerde bunu yapabilenler neredeyse her zaman yalnızca dişilerdir).

Bakımı annenin yapması yaygın olandır ancak büyükannelerin de torunlarının bakımına etkin olarak katkıda bulunduğu ve onlara eğitim verdiği tek tür biziz.[5] Bu, benzersiz bir özellikle bağlantılıdır: Homo sapiens, menopoza giren ender memelilerden biridir, bir diğeri de katil balinalardır; bu, dişilerin üremeden bağımsız olarak aktif bir yaşam sürmesini

mümkün kılar. Yavruların bakımı söz konusu olduğunda, benzersiz bir özelliğimiz daha var: Çocuğa babanın da bakım verdiği ve ebeveynlerin yavrularını birlikte, bir çift olarak büyüttükleri tek büyük maymun türü biziz.

Bebekler ve Küçük Çocuklar

Yeni doğmuş bir bebek boş bir sayfa değildir; beşikte bile ne kadar farklı olduklarını, özellikle çevreye verdikleri tepkilerden görebilirsiniz. Aynı zamanda türümüz için tipik sayabileceğimiz birtakım ortak özellikler de gösterirler. Yeni yürümeye başlayan çocuklar ve çok küçük çocuklar üzerinde yapılan gelişimsel psikoloji araştırmaları, neredeyse her zaman toplumsal doğamızı açığa çıkaran bu özelliklerin bazılarını ortaya koymaktadır.

Araştırmacılar, ustalıkla tasarlanmış animasyon filmlerine verilen tepkilere dayanarak, üç aylık bebeklerin kendilerine gösterilenlere nasıl tepki vereceğini belirleyebiliyor. Tepkiler her zaman doğaları gereği toplum yanlısıdır. Üç aylık bebekler, örneğin bir figürün tepeye çıkmasına yardımcı olan hareketli figüre ilgi gösterirken, bir figürü aşağıya doğru ittiren figürden yüz çevirdiler. Bir kukla gösterisini izleyen bir yaşındaki gözlemciler, (topu geri atan) "iyi" kuklayı ödüllendirirken, (topu kendine saklayan) "kötü" olanı cezalandırdılar. Motor becerileri açısından yeterince gelişmiş olan bir çocuk, acı ya da üzüntü hissettiğini gösteren birine dokunacak ve ona sarılacaktır. İki yaşındaki küçük çocuklar ağlayan akranlarını teselli eder, birkaç ay sonra beceriksiz yetişkinlerin eşyaları toplamasına ve kapıyı açık tutmasına yardımcı olurlar. Üç yaşındaki çocuklar başka bir çocuk bir şey çaldığında veya kırdığında müdahale eder, dört yaşındaki çocuklar ise akranlarından birinin oyunun kurallarına uymamasına itiraz ederler.[6]

Belirli bir davranışı gözlemleyebildiğimiz çocuğun yaşı ne kadar küçükse, o davranışın önemli olma olasılığı da o kadar yüksektir. Görünüşe göre insanlar, yardımsever ve zalim davranışlar arasında ayrım yapmamıza olanak tanıyan bir ahlaki anlayışla doğmuşlardır; en sık verilen tepki, teselli etme ve yardım etme isteğidir. Temel eşitlik ve adalet duygusu üç yaşından itibaren gelişir ve çocuklar, en büyük çabayı gösterenlerin aynı zamanda en büyük ödülü almasını normal karşılarlar. Üç-dört yaşlarındaki çocuklar bencildir, ancak daha sonraları eşyalarını başkalarıyla paylaşmaya başlarlar ve adaletsiz dağıtımlara olumsuz tepki verirler.[7]

Çocuğun yaşı büyüdükçe, yetiştirmenin etkisi de o kadar görünür olur. Tekrar ediyorum: Bizler sosyal memelileriz, bu da esasında bir gruba ait olmak istediğimiz anlamına gelir. Bunu çocuklara uyarladığımızda bu, ebeveynlerinin onayını ve sevgisini istedikleri, anne ve babalarının beklentilerini bu doğrultuda mümkün olan en iyi şekilde karşılamaya hazır oldukları anlamına gelir. Dışlanmanın en eski ceza, terk edilme korkusununsa ilk korku olması tesadüf değildir. Ebeveynin bakışı yol göstericidir, tıpkı bireyin kendi grubundaki diğer yetişkinlerin bakışı da öyle. İkincisi, yani "iç grubun" önemi, tüm primatlarda ortaktır; yabancılara başta şüpheyle yaklaşılır.

Bu bulgu ırkçılığı meşrulaştıracak bir argüman olarak kullanılabilir ve kullanılmaktadır ama bu, çoğu durumda olduğu gibi, fazla basite indirgenmiştir. Irkçılık gözle görülür etnik farklılıklara (esas olarak ten rengi ve yüz yapısı) dayansa da, esasında öğrenilmiş bir etki gibi görünmektedir. Bildiğimiz şekliyle ırkçılık, çocuklara farklı görünen insanların aşağı düzeyde olduğunun ve bunlardan kaçınılması gerektiğinin söylendiği bir yetiştirme tarzının sonucudur. Bu tür önyargılar olmadan

büyüyen çocuklar kendiliğinden ırkçılık tepkileri değil, daha ziyade şaşkınlık gösterirler. Torunlarımdan biri evimizde siyah bir kadınla tanıştığında büyük bir ciddiyetle ve okul öncesi çocuklara özgü basit bir üslupla, "Sen neden siyahsın?" diye sormuştu. Cevap, "Çünkü annem ve babam siyahtı," oldu. Bu cevap yeterliydi.

Hayvanlarda renge dayalı ırkçılık yoktur (örümcek maymunlarının renkleri siyahtan açık kahverengiye kadar değişkenlik gösterir; bireyin renginin gruptaki yeri üzerinde hiçbir etkisi yoktur) ama tüm sosyal memeliler, kendi gruplarının (yalnızca kan bağı bulunanlardan oluşmayan) fertleri ile diğerleri arasında ayrım yapar. Daima kendi gruplarında oldukları ve diğer grupların fertleriyle nadiren temasa geçtikleri için bu ayrımı yapmak basittir. Homo sapiens bu açıdan bir istisnadır: Sayımız o kadar çok ki, varlığımızın başlangıcından beri (avcı-toplayıcılar) etrafta dolaşıyor ve sürekli başkalarıyla temasa geçiyoruz. Ancak çok küçük çocuklar bile kimin kendi "iç grubuna" ait olup kimin olmadığını ayırt etmeye yarayabilecek mükemmel bir kritere sahiptir. Küçük çocuklar da klasik Yunanların kullandığı argümanın aynısını kullanırlar: dil. Koinè'de (milattan önce üçüncü yüzyıldan kalma, genel olarak uygar Yunan dili) güçlü olmayanlar, barbaroi sınıfına dahildi, bu kelime "boş konuşanlar" anlamına gelirdi. Görünüşe göre, bebekler doğduktan birkaç saat sonra anneleriyle aynı dili konuşan kişiler ile farklı bir dil konuşan kişileri ayırt edebilmektedir; kendi lehçelerinin aksanını bile tanırlar!

Bu, hayatımız boyunca devam eden farklılaşmanın temelini oluşturan öğrenme sürecinin doğum öncesi dönemde de gerçekleştiğine işaret etmektedir. Biriyle ilk tanışmamızda (cinsiyetin yanında) dil, otomatik olarak devreye giren bir kriterdir.

Flamanca mı yoksa Hollandaca mı? Hangi aksanı duyuyorum, hangi bölgeden geliyor (benim bölgemden mi değil mi)? Dilsel açıdan "iç grubumuzda" bulunan kişiye karşı neredeyse otomatik olarak olumlu bir tutum benimseriz, diğerlerine karşıysa daha çekingen, hatta bazen tamamen olumsuz davranırız.

Günümüzdeki çocuklar, son onyıllardaki toplumsal hareketlilik nedeniyle, çok erken yaşlardan itibaren, genellikle kreşteyken, farklı bir diller karışımını deneyimliyorlar. Bu karışımın ne gibi etkilerinin olduğu halen daha belirsiz. Her halükârda, eski homojenlik (ailelerin nesiller boyu aynı köyde yaşaması), bugün yerini giderek artan bir heterojenliğe bırakıyor ve grupların dayandığı kriterler de çeşitleniyor. Bu durum özellikle de ergenlikten itibaren ebeveynlerin etkisinin azalması nedeniyle önemlidir; gençler günümüzde kendilerini çoğunlukla akranlarıyla, hatta günümüzde, belki de esasen internette buldukları akranlarıyla özdeşleştiriyorlar. O yaşlardan itibaren, diğerlerinden açık ara üstün olan bir eğilim söz konusu: beklentiler ne kadar tuhaf olursa olsun, grubun beklentilerine uyma konusundaki aşırı eğilimimiz.

Sosyal Psikolojinin Azımsanan Önemi

Hemen hemen herkes mantıki bir şekilde akıl yürüttüğüne, yeterince bilgi sahibi olduğuna ve fikirlerinin doğru olduğuna inanır. Yalnızca güçlü ve iyi kanıtlanmış argümanların görüşümüzü değiştirebileceğini ve safsatalara zaafımızın olmadığını düşünürüz. Kendimizi rasyonel varlıklar olarak sunduğumuz bu imge bugünlerde ateş altında, zira yüksek eğitimli insanların bile komplo teorilerinin tuzağına düşebileceği görülüyor. Görünen o ki, düşündüğümüz kadar mantıklı değiliz ve

düşündüğümüzden daha kolay etkileniyoruz. Aslında bunu uzun zamandır, daha doğrusu 1950'lerden bu yana, basit sosyal psikolojik araştırmalar sayesinde biliyoruz.

Altı kişiye farklı uzunluklarda üç doğru parçası gösteriliyor; soru, üçünden hangisinin ayrı olarak gösterilen dördüncü doğru parçasıyla aynı uzunlukta olduğu. Altı katılımcının beşi deneyin işbirlikçisi ve hepsi yüksek sesle aynı yanlış cevabı veriyor. Deneyin tek öznesi olan altıncı katılımcı cevabını en son veriyor. Katılımcılardan %30'u, cevap gayet açık olduğu halde, diğer beş kişiyi takip ederek yanlış cevabı benimsiyor. Araştırma sırasında, gerçek cevapla ilgili bir açıklama yapıldıktan sonra ("brifing"), denekler genellikle, "Görevi tam olarak anlayamamıştım", "Doğru gözlüklerim yanımda değildi" gibi mazeretler sunuyorlar.

Bu deney geçen yüzyılın ortalarında sosyal psikolog Solomon Asch tarafından gerçekleştirildi. Deneyin çok sayıda tekrarı aynı sonucu verdi: İnsanların %30'u, doğru cevaba dair hiçbir şüphenin bulunmadığı soruda, grubun yanlış görüşüne katılıyordu. Artık bu sonucu farklı şekillerde hayal edebilirsiniz. Her üç kişiden biri akran baskısına yenik düşer (insan zayıftır!). Başka bir deyişle, üç kişiden ikisi akran baskına direnir (insanlar bağımsız düşünür!). Üçte iki oranı benim için oldukça güven verici, bu aynı zamanda Asch'in de vardığı sonuç.

Buradaki asıl mesele, bu laboratuvar deneyini, doğru parçaların uzunluğundan daha karmaşık sorularla ve dijital, dolayısıyla çok daha kapsamlı bir etkiyle uğraştığımız gerçek hayat koşullarına taşırsak ne olacağıdır. Sosyal medyayı Asch'in deneyinin dev bir varyasyonu olarak düşünmek abartı olmaz: Bir topluluğun yüzlerce üyesi aynı yanılgıyı paylaşır, beğenir ve yeni katılanları da aynı yöne iter. Grup ne kadar büyük olursa,

kişinin haklı olduğu inancı da o kadar güçlü olur. Üstelik bu kişiler bilgilendirme (deney sonrası bilgilendirici açıklama) de almazlar. Böyle bir topluluğun Facebook sayfalarında düzeltici bilgiler paylaşmaya çalışın; önce azarlanır, sonra engellenirsiniz. Etkinin boyutuna ve kontrol eksikliğine dayanarak, "katılımcıların" (sosyal medya kullanıcılarının) %30'dan fazlasının, akran baskısına dayanarak açıkça yanlış olan bilgileri doğru kabul ettiğini varsayabiliriz.

Sosyal psikolojideki diğer araştırmalar, belirli koşulların fikirleri biz farkına bile varmadan benimseme olasılığımızı nasıl artırdığını göstermektedir. Test deneklerini rasgele iki gruba ayırırsanız ve her gruba ayrı renkte bir tişört giydirirseniz, kısa süre sonra "biz" ve "onlar" ortaya çıkacak ve gruplardaki her birey kendi grubuna çoğunlukla olumlu, diğerlerineyse çoğunlukla olumsuz özellikler atfedecektir. Ortak bir düşman oluşturduğunuzda dağılım daha da güçlenir.

Tarih, telkin edilebilirliğimizin, takipçilerine korkutucu bir gelecek vizyonu sunarak kendini "kurtarıcı" olarak sunan karizmatik liderler tarafından nasıl kötüye kullanılabileceğini göstermiştir. Bugün bile, yanlış bilgilere dayanarak mevcut bir korkuyu büyütüp tercihen diğer grubun üyeleriyle gerçek temasları sınırlandırarak kasten başka bir grubu düşman ilan eden siyasi figürler vardır. Bu önemlidir çünkü ters bir yaklaşım da (çeşitli gruplar ve bireyler arasındaki teması mümkün olduğunca teşvik etmek) ters etkiye neden olur. Bu, sosyal psikolojide temas hipotezi olarak bilinir. Gerçi "hipotez" doğru kelime değildir; zengin bir araştırma geleneğine dayanan bu konuda zaten oldukça fazla bilgi mevcuttur.

Bu araştırma geleneğinin sonucu kısaca şudur: Farklı etnik ve toplumsal gruplardan insanlar ne kadar sık temasa geçerse

önyargılar o kadar ortadan kalkar ve işbirliği şansı o denli artar. Bu araştırma da pek nadir olmayan bir deneyimi doğrular. Irkçı bir adam, her gün birlikte çalıştığı Faslı iş arkadaşının "farklı olduğu için" harika bir adam olduğunu düşünür. Bunu genişletebiliriz: Sadece "biz bizi biliriz" düşüncesine izin veren bir bölge, bir toplumsal sınıf, bir meslek grubu çoğunlukla oldukça ırkçıdır. Bunun tersi de doğrudur: Farklı etnik gruplar arasında sık sık fikir alışverişinin olduğu yerlerde, hep değilse de şaşırtıcı düzeyde daha az ırkçılık görülür. Bu durum, araştırmaların da gösterdiği gibi, bir dizi önkoşula bağlıdır.

Bazı koşullar iyi sosyal ilişkileri teşvik eder: İşbirliğini gerektiren ortak bir hedef sağlar, otoritenin (alfaların) işbirliğini açıkça desteklemesine izin verir, aynı işleve sahip farklı grup fertlerinin karşılaştırılabilir bir toplumsal statü edinmelerini sağlar. Bu -ırkçılığın çok hızla ortadan kaybolduğu- İkinci Dünya Savaşı sırasında etnik gruplarla bile isteye bir araya getirilen Amerikan ordu birimleri üzerinde yapılan araştırmalarla doğrulanmıştır. Bu önkoşulları tersine çevirdiğinizde (ortak bir hedefin olmaması, alfaların açık desteğinin olmaması, olumsuz çerçeveleme, farklı toplumsal statü), önyargılar varlığını sürdürür, hatta artabilir. Bu risk günümüzde geçmişe göre çok daha fazladır çünkü pek çok insan, görünmez muhaliflerle temasın hakaretlerle sınırlı olduğu sosyal medyanın kullanımı yoluyla kendi topluluğuna (daha doğru bir ifadeyle "mezhebine") hapsoluyor.

Temas hipotezi genellikle farklı toplumsal statüye ve maddi zenginliğe sahip iki grupla ilgilidir. Pek çok toplumsal sorun artan eşitsizlikle ilgili olduğundan, mülkiyetin toplumsal ilişkiler üzerindeki sonuçlarını ve bu sonuçların algılanışını dikkate almakta fayda var. Pahalı araba kullanan kişilerin (şoförleri

hariç) ikiyüzlü davranışlar sergiledikleri inancı oldukça yaygındır. Yol vermezler, çok hızlı sürerler, hatalı sollama yaparlar vb.

Çoğu zaman yaptığımız gibi, insanların sabit, bireysel bir kimliğe sahip olduğu inancıyla da uyuşan görüşümüze hızla ulaşırız. Pislikler pislik gibi davranırlar çünkü onlar hep pislik olmuşlardır: cimri, bencil, kibirli vb. Zaten tam da bu yüzden zengin olmuşlardır, öyle değil mi? Sıradan insanlar ise doğal olarak başkalarıyla daha fazla şey paylaşırlar, dolayısıyla da asla zengin olamazlar, öyle değil mi? Yanlış, zira burada sosyal psikolojik araştırmanın ne kadar büyüleyici olabileceğini görebiliriz.

Monopoly oyunu için bir grup insan arasından rasgele birkaç kişi seçersiniz. Bu grup içinden de oyuna çeşitli avantajlarla başlayabilecek bir oyuncuyu yine rasgele belirlersiniz. Böylece seçilen kişi başlangıçta diğerlerinden daha fazla para alır ve "Başlangıç" kısmından geçişinde çifte bonus kazanır. Elbette bu şekilde ayrıcalıklarla oyuna başlayan oyuncular hızla oyunu kazanırlar ve tahmin edin, sonra ne olur? Giderek daha agresif hale gelir, rakipleriyle alay eder, paralarıyla övünürler. Kısacası, "yeni zenginler" olarak tam birer pisliğe dönüşürler. Oyun sonrasında nasıl başarılı oldukları sorulduğunda, ustaca oyun stratejilerini, doğru seçimlerini vs. anlatırlar. Büyük bir farkla başlamalarına izin verildiği ve oyun boyunca da kendilerine ayrıcalıklar tanındığı gerçeğinden bahsetmezler.[8]

Bu araştırma, rastlantısal ve kısa vadeli çevresel faktörlerin bile -bir oyuna avantajlı başlamak- davranışlarımız üzerinde -bir pislik gibi davranmak- ve kendimize bakışımızda -başarıyı kendine atfetmek- geniş kapsamlı etkilerinin olduğuna ve bu etkilerin çok hızlı şekilde ortaya çıktığına dair ikna edici kanıtlar sağlar. Pahalı ve büyük bir araba kullanmak farklı sürüş davranışlarına neden olabilir. Benzer bir tepkiyi aksi bir durumda

da gözlemleyebilirsiniz: Sıradan arabaların sürücüleri pahalı arabalara yol verme eğilimi göstermezler ve genellikle üstenci bir davranış beklerler, dolayısıyla da kendi davranışlarıyla bu üstenci davranışı kışkırtırlar ("Buna müsaade etmeyeceğim, ne sanmıştın!").

Adamı adam yapan giysileri/arabasıdır. Süpermarkete normal, genellikle eski püskü kıyafetlerimle girdiğimde fark edilmem; üç parçalı takım elbise giydiğim zamanlarda ise bana farklı davranıldığını görürüm ve kısmen takım elbiseden, kısmen de diğer insanların tepkilerinden dolayı ben de farklı davranırım. Birinin her zaman ayrıcalıklı bir konumda olmasının ve diğerlerinden çok daha fazlasına sahip olmasının etkileri nelerdir? Bu konuda düzeltici etkisi olan bir eğitim almadığı sürece, kişinin bir pislik olma ve bir pislik olarak kalma ihtimali gerçektir. "Sonradan görmeler" tesadüfen bu şekilde adlandırılmazlar; bu kişilerde genellikle düzeltici etkiler eksiktir.

Çok sayıda araştırma sayesinde sosyal memelilerdeki ortak özelliklerden birinin adaletsiz eşitliğin reddedilmesi olduğunu biliyoruz. "Adaletsizlikten kaçınma" konusundan daha önce bahsetmiştim. Sosyal memelilerin eşitsizliğin adil olmasıyla ilgili hiçbir sorunları yoktur: Bir avın başarıyla yakalanmasında diğerlerinden daha fazla katkısı olanların daha büyük pay alma hakları vardır, devasa büyüklükte pay alma hakları yoktur; dağıtımın adil olmasını sağlayanların aynı zamanda alfalar olduğu anlayışıyla aynı şey hiyerarşide daha yüksek olan bireyler için de geçerlidir. Grup, aralarından birinin gizlice hak ettiğinden çok daha fazlasına el koyduğunu keşfederse bunun sonucu ağır bir ceza olur.

Küçük primat topluluklarında bencil davranışları gizlemek zordur, bu yüzden bu tür davranışlar nadiren görülür. Bizim

devasa toplumumuzdaysa bu durum farklıdır. ABD'de "yüzde bir" olarak anılan bu grup büyük ölçüde görünmez kalır. Diğerlerinden çok daha fazlasına sahip olan biri, sezgisel olarak aşırı zenginlikle gösteriş yapmanın iyi bir fikir olmadığının farkındadır ve genellikle daha az görünürdür ve daha az erişilebilir yerlerde yaşamayı tercih ederek sosyal etkileşimini aynı zengin gruptan insanlarla sınırlandırır.

En yakın kuzenlerimiz olan büyük maymunların davranışlarına dayanarak, aşırı eşitsizliğin zenginliğin göz kamaştırıcı görünürlüğüyle bir araya gelmesinin toplumsal huzursuzluğa yol açacağını kolaylıkla tahmin edebiliriz. Sarayların yağmalanması ve yakılması, çoğu zaman saray sakinlerinin öldürülmesi, toplumsal isyanların olağan bir parçasıdır. Bu biçimde bir şiddetten kaçınmak istiyorsak, eşitsizliğin ya belli sınırlar içinde yani gösterilen çabayla orantılı görünmesini ya da görünmez kalmasını sağlamalıyız. Her iki seçim de doğası gereği etiktir ve giriş kısmında belirli bir insanlık ve toplum vizyonuna yönelik bir seçim olarak tanımladığım şeyle ilişkilidir. Ve tabii ki, aynı zamanda güçle.

İnsanın Özü Nedir?

Bu sorunun cevabı biraz çelişkilidir: İnsanın en temel özelliklerinden biri, düşüncelerinin ve eylemlerinin içinde bulunduğu grup tarafından belirlenmesidir; tüm farklı araştırma alanlarında ortaya çıkan en net sonuçtur bu. Çağdaş inanış buna taban tabana zıt olup bireyin sözde özerk bir varlık olduğunu vurgularken, çevrenin belirleyici etkisini ortaya koyan tonlarca araştırma bulunmaktadır. Aynı araştırmalar bireyin bu etkiyi inkâr etmeyi sevdiğini de göstermektedir.

Temel özelliklerimi başkalarıyla paylaşırım; bunlar tür olarak evrimimizin sonucudur: başkalarını önemseme, saldırganlık, işbirliği yapma isteği, hiyerarşik grup oluşumu, "adaletsizlikten kaçınma", başka gruba karşı şüpheci olma. Bunların her biri, her birimizde farklı derecelerde mevcut olan, evrimsel olarak belirlenmiş özelliklerdir. Araştırmalar evrimsel olarak belirlenen tüm bu özelliklerin çevre tarafından engellenebileceğini veya desteklenebileceğini de göstermektedir; bir grup, kişinin içindeki iyiyi de kötüyü de ortaya çıkarabilir. Bilimsel olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla bireysel farklılıklar büyük ölçüde bireyin büyüdüğü spesifik çevreye bağlanabilir.

Kim olduğum ve olacağım konusunda bilinçli bir kontrol sağlayamaz mıydım, her şey önceden belirlenmiş mi? En önemli özelliğimizi sona sakladım: girişte de bahsettiğim o içsel bölünmemiz. Düşüncemizin ve dilsel bilincimizin özel işleyişi sayesinde kendimiz üzerine düşünme olanağımız var: Ben, kendimle ilgili düşünebilirim. Muhtemelen bu özellik Homo sapiens'e özgüdür ve eğer seçim yapabiliyorsak, bunu bu yeteneğe borçluyuz. Seçim yapmak, genlerin ve çevrenin belirleyici etkisinden uzaklaşmayı, seçenekleri göz önünde bulundurmayı, ardından da bir karar vermeyi gerektirir. Kimliğimizin inşa sürecinde hem çevrenin belirleyici etkisi, hem de bu etkiyi yönlendirme olanağımız belirginleşir.

4
"Yetiştirme?"
Toplumsal Yapı Olarak Kimlik

1970'lerde ortaya çıkan ve etkileri hâlâ yayılan bir hareket var: yüksek eğitimli genç yetişkinlerin kimlik arayışı. Bunun, anlatılanlara göre, esas olarak Uzak Doğu'ya, özellikle de Hindistan ve Nepal'in yüksel dağlarına bile yayıldığı görülüyor. Kimlik arayışı hiçbir zaman durmamıştır ve son yıllarda yaşamın tüm kesimlerine yayılmıştır. Üstelik artık seyahat etmemize gerek yok çünkü cevap, milliyetçi siyasi partiler sayesinde yerelde bulunabiliyor. Onlar bizim kim olduğumuzu biliyorlar: bir Flaman, bir Hollandalı; biri asıl olanı, diğeri kökensel olanı her ikisi de Güney'deki müsriflerin aksine çok çalışkan.

Çözümlerin hiçbir zaman yeterli olmadığı, hatta bazen tamamen tehlikeli olduğu gerçek kimlik sorununun temelinde son otuz yılda yaşanan toplumsal değişimler yatıyor. Büyükannem ve büyükbabamın kuşağında bu sorun yoktu çünkü nesiller boyunca aynı söylemin aynı toplumsal ilişkileri belirlediği, dolayısıyla esasında kimliklerinin büyük ölçüde doğumlarından itibaren toplumsal sınıf ve cinsiyet temeline sabitlendiği

bir ortamda yaşıyorlardı. Bu konuda kendilerine sorular sormaları, kendilerine dayatılan kimlikten uzaklaşmalarını sağlayan siyasi bir farkındalığı yansıtıyordu. Bu tür bir farkındalık yaygın olmasa da, geçen yüzyılın ikinci yarısında genel anlamda kabul görmeye başlamıştı. Bu durum en çok, feminizmin ikinci dalgası sırasında, kadınların grup olarak kendilerine dayatılan toplumsal cinsiyet rollerini reddettikleri ve kimliklerine ilişkin başka yorumlar aradıkları dönemde, kadınlar arasında yaşandı.

Sonra işler çok hızlı ilerledi. Eğitim sayesinde ortaya çıkan daha fazla toplumsal hareketlilik de dahil olmak üzere diğer radikal toplumsal değişimler, geleneksel kimliklerin ve buna bağlı geleneksel kesinliklerin sorgulanmasına neden oldu. Kimliğin oluşturulabilir olduğu ortaya çıktı ve başlangıçta bunun sonuçları genellikle olumlu oldu. Birkaç yıl sonra içi boşaltılsa da, bu oluşturulabilirlik fikrinin başlangıç noktası aslında birkaç yüzyıl öncesine dayanıyor.

Aydınlanma çağında küçük bir grup filozof, insanların eşit olduğu yönündeki devrimci fikri geliştirdi. Bu tamamen yeni bir anlayıştı; ortaçağ köylüleri, nasıl ki kadınların aşağı olduklarına ve soyluların üstün konumlarını Tanrı'nın onlara bahşettiğine ikna olmuşlarsa, kendilerinin de çiftçi olarak yaşamaktan başka bir şey için doğmuş olabileceklerini düşünmemişlerdi. Geçen beş yüzyılda, yepyeni bir kavram olan eşitlik, yasal olarak yavaş yavaş kök saldı. Bu süreç mücadelesiz gerçekleşmedi ve bu mücadele, ilerlemenin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Eşitlik bir kişinin toplumsal konumunun ve kimliğinin doğumda toplumsal sınıf, cinsiyet veya etnik kökene göre sabitlenmemesi anlamına gelir. Bir çocuğa eğitim verin ve ortaya kimin veya neyin çıkacağını görün. Etik bir inanç olarak eşitliğin geniş kapsamlı toplumsal

sonuçları vardır. Daha az farkına varılansa kimlik görüşümüzün sonuçlarıdır.

Bir kişiye kim olduğunu sorduğunuzda, ilk olarak mesleki faaliyetlerine değinecektir; işsizlerin kimlikleri ya çok azdır ya da hiç yoktur. Kendimizi, gerçekten kendimizi, anlatmak zorunda kaldığımızda bu zorlaşır, sanki gölgemizi kovalıyor da yakalayamıyormuşuz gibi. Yakın geçmişe kadar, kökenlerimize (ebeveynlerimiz, ailemiz, doğum yerimize) dayanarak kendimizi tanıtır, bir yabancıyla sohbet ederken ortak tanıdıklar arardık. Günümüzde bu çok daha zordur, sürekli değişen toplumla birlikte hareketliliğimiz kimliğimizi akışkan bir hale getirdi. Oluşturulabilirliğin –kim olmak istersen o ol, tüm olasılıklara sahipsin neticede, öyle değil mi?– içinin boşaltılması, baskın anlatının kimliğin oluşturulabilirliğini başarılı olma zorunluluğuyla sınırladığı andan itibaren ortaya çıkmaya başladı. Böylece toplumsal sınıfların önceki belirleyici etkisinin yerini yeni bir kararlılık, üstün olma görevi aldı.

Kim olduğumuz büyük ölçüde kendimizi içinde bulduğumuz bağlama bağlıdır. Toplumsal bağlamı değiştirdiğinizde kişinin davranışı da değişir; sosyal psikolojideki deneyleri düşünün. Bu aynı zamanda çok daha geniş bir ölçekte de geçerlidir: Toplumsal bağlamı geliştirin, kişinin kimliği de onunla birlikte gelişsin (şu anki erkek kimliğim otuz yıl öncesine kıyasla oldukça farklıdır).

Çevrenin kişinin kimliği üzerindeki belirleyici etkisini araştırmak istiyorsanız, bir bilim insanı olarak ikna edici bir deney tasarlayabilirsiniz. Olabildiğince küçük bir çocuğu, tercihen bir bebeği, ebeveynlerinden alıp birkaç bin kilometre uzaktaki başka bir çift ebeveyne büyütmeleri için verirsiniz. Elbette anlamlı sonuçlar elde etmek için bu araştırmayı yeterli sayıda

çocukla yapmanız gerekir ve en iyisi, onları çok farklı kültürlere bölmektir. Yirmi yıl sonra artık yetişkin olan çocuklarla onların doğdukları çevrelerde büyüyen erkek ve kız kardeşleri arasında bir karşılaştırma yapabilirsiniz. Benzerlikler nelerdir, farklılıklar nelerdir ve bunlar, içlerinde yetiştikleri kültürle açıklanabilir mi? Ne yazık ki hiçbir etik kurul araştırma önerinizi onaylamayacaktır.

Teklif gereksizdir çünkü bu deney bir süredir zaten yürütülmekte. Çoğunluğu Asyalı olan yüzlerce çocuk, farklı ülke ve kültürden Batılı ebeveynler tarafından evlat edinildi. Her seferinde, evlat edinildikleri ortama mükemmelen uyan bir kimlik geliştirdikleri görülmüştür; yani ABD'de (her ne kadar Texas'ta büyümeleri ile New York'ta büyümeleri arasında fark olsa da) Amerikalı olurken, Fransa'da Fransız olacaklardır vb. Evlat edinilen çocukların ergenlik çağından itibaren kendilerine, geçmişleri göz önüne alındığında gerçekte kim oldukları sorusunu sormaları tipik bir durumdur. Tipik derken? On dört yaşındaki her çocuk kendine bu soruyu sorar, hatta buna verdiğimiz bir isim bile var: ergenlik krizi. Evlat edinilmemiş gençlerin bile kendilerine, kendilerini çok farklı hissettikleri için, gerçekten büyüdükleri aileye ait olup olmadıklarını sormaları hiç de alışılmadık bir durum değildir. Bu onların yuvadan ayrılıp kendi kanatlarıyla uçmak istedikleri dönemdir (buradaki "kendi" sözcüğü sonrasında ortaya çıkar ki, aslında "akran grubu"nun onları yönlendirdiği şeyin bir kopyasıdır).

Ergenlik krizi, kimliğimizin "doğa" ile "yetiştirme" arasındaki etkileşimin, bu durumda biyolojinin yönlendirdiği değişiklikler ile ergenin taklit etmek istediği yeni dış dünyanın beklentileri arasındaki etkileşimin bir ürünü olduğunu

göstermektedir. Evlat edinilen çocuklar için bu krizin daha da zor olabileceği şüphesiz ki gerçektir ve ne yazık ki bu çoğu zaman çevreden gelen olumsuz, hatta ırkçı tepkilerden kaynaklanmaktadır. "Özünde" kim olduklarından değil.

Evlat edinme deneyi bizi sürekleyici sorularla meşgul ediyor. Bir çocuk neden büyüdüğü yere göre renk alır, hangi süreçler bunda rol oynar? Çevrenin etkisi bu kadar büyükse, kim olacağım konusunda benim bir söz hakkım var mı yoksa sadece yetiştirme tarzımın bir ürünü müyüm? İçimde kendime ait bir şeyler de olmalı, öyle değil mi?

Son sorunun cevabı şudur: Evet, herkes farklıdır. Primatologlar sıklıkla aynı grubu yıllarca inceler ve her bireyin kendine has bir karakterinin olduğunu gayet iyi bilirler. Bunu geleneksel ve dolayısıyla küçük ölçekli bir süt üreticisi de günümüzdeki bir organik çiftçi de fark edebilir: Her inek birbirinden farklıdır, hatta iyi günleri ve kötü günleri bile olabilir.

Her birimiz, ait olduğumuz türe özgü, evrimsel olarak kökleşmiş birtakım özelliklerle doğarız. Bunların yenidoğanlarda değişen derecelerde mevcut olmaları çok muhtemeldir ama bunun kanıtlanması bir hayli zordur. Bireyler arasında doğumdan sonra ortaya çıkan farklılıklarla ilgili daha net bilgilere sahibiz. Araştırmalar, çevremizle olan etkileşimlerimizin evrimsel mirasımızın gelişimi açısından belirleyici olduğunu gösteriyor. Bu mirasın iyi bilinen bir örneği saldırganlıktır: Erkeklerin şiddete karşı güçlü bir eğilimi vardır ve eğitim, ne mutlu ki, bunu kontrol altında tutmayı amaçlamaktadır. Bunun sağlanamadığı durumlarda sorunlar ortaya çıkar.

Saldırgan zorba bir saldırgan olarak mı doğmuştur? Yoksa çevresi ona kendini kontrol etmeyi öğretmekte başarısız mı

olmuştur? Her ikisini de kanıtlayamayız çünkü "doğuştan gelen" ve "öğrenilmiş olan" hayatımızın ilk gününden itibaren birbirine karışmış durumdadır. Her halükârda, önceki bölümde bahsettiğim ergenlik çağındaki fillerle yapılan araştırma, "eğitimin" işe yaradığının kanıtı niteliğindedir.

Kim olduğum ya da daha doğrusu kime dönüştüğüm, beceri ve çevre arasındaki sürekli etkileşimin bir sonucudur. Kimlik, binlerce yıllık evrimin zirvesinde yer alan toplumsal bir yapıdır. Bu inşa nasıl işler, altında yatan süreçler nelerdir? Ve yine soruyorum, bunda benim bir payım var mı?

Kimlik Oluşturma ve Bireyleşme

Bir bebek doğduğunda tamamen çaresiz ve tamamen ebeveynlerine bağımlıdır. Yaşamın ilk aylarında bebeğin anneyle iletişimi özellikle hayati önem taşır. Değiş tokuş edilen elbette yiyecektir ama daha az somut olan sözler ve bakışlar da çok önemlidir. İşte kimliğimizin ilk katmanları bu etkileşimler sırasında atılır.

Bunun işleyişini gözlemlemek kolaydır. Bir bebek ağlamaya başladığında, sihirli bir şekilde biri ortaya çıkar ve dünyanın her yerinde aynı üç şeyi yapar. Düzeltilmesi gerektiğini düşündüğü şeyleri (acıkmış, uykusu var, altı ıslak) özel bir ses tonuyla açıklar.[3] Bu sırada buna karşılık gelen duyguyu yüzüyle yansıtır ve bir bakım eylemi gerçekleştirir. Bu sürekli

3 Ebeveynlik deneyimi olmayan kişiler genellikle farklı ses tonunun kullanılmasından rahatsız olurlar ("Dostum, normal konuşsana!"). Oysa her anne bunu içgüdüsel olarak yapmaktadır ve araştırmalar bunun bir işlevinin olduğunu göstermektedir: Bebek, anne farklı bir ses tonu kullandığında, annenin o andaki yüz ifadesinin kendi duygusunu değil, bebeğin duygusunu yansıttığını "bilir". Bebek annede kendini deneyimler. Gelişim psikolojisinde buna "işaretleme" denir.

tekrarlanarak birçok insanda ömür boyu süren temel bir inancın ortaya çıkmasına neden olur: Bir sorun varsa, onu başkası çözecektir. Yetişkin olmak, başka şeylerin de yanı sıra, bunu kendi başımıza halletmemiz anlamına gelir.

Bu etkileşim sırasında görünüşün önemi dikkat çekicidir. Yeni doğmuş bir bebek çevresini güçlükle algılar ve bakışları yirmi santimden ötesini seçemez; bu, yaklaşık olarak annenin memesinden annenin yüzüne kadar olan mesafedir. Bebek kıkırdar, anne gülümser, böylece karşılıklı bir sevinç alışverişi ortaya çıkar. Anne önünde sonunda bir gün çocuğunu aynanın karşısına tutarak yansımasını işaret eder ve ışıltılı bir gülümsemeyle, "Bu Adriaantje, gördün mü?" diye sorar. En önemli ayna annenin kendisidir, sözleri, yüz ifadesi ve davranışlarıyla. Doğumdan itibaren sürekli olarak küçük çocuğa ne hissettiği, neden hissettiği sorulur, bununla nasıl başa çıkması gerektiği ya da nasıl başa çıkamayacağı anlatılır.

Bize hayatımızın ilk gününden itibaren kim olduğumuz söylenir, ebeveynlerimiz kim veya ne olabileceğimizin hayalini kurar. İlk yansıtıcı mesajların temel işlevi duygularımızla baş etmeyi öğrenmektir; psikoloji jargonunda buna duygulanım düzenlemesi (*afekt regülasyonu*) denir. Bunun ardından hızla kimlik kazandıran beklentiler ortaya çıkar ve bu beklentiler bize ebeveynlerimizin bizden ne istediğini ve ne istemediğini söyler. Bunlar birdenbire ortaya çıkmaz, tamamen aile değerleriyle ilgilidir. Bir bebek doğduğunda, ilk sorulan sorulardan biri şu olur: "Kime benziyor?" Her iki ebeveynin de destekçileri, çocuğa sahip çıkmaya ve en önemlisi, yeni doğmuş bebeğin tüm olumlu özelliklerini kendi soyuna atfetmeye hazırdır. Annem çocuklarının, torunlarının, hatta torunlarının çocuklarının yüksek zekâsını hemen kendi aile

tarafına bağlamıştı; ona göre, bu alanda daha az başarılı olanlar bu özelliklerini çoğunlukla diğer taraftan almışlardı. Söylemediği ve muhtemelen farkına bile varmadığı şey, yetiştirilme tarzının çocuğun performansında güçlü bir etkisinin olduğuydu. Annemin çocuklarına yansıttığı, açıkça pek arzu edilir bir şey değildi.

Kimlik kazandıran mesajlar, evrimsel olarak belirlenen yatkınlığa dair ailesel ve kültürel bir yorum sağlar. Bu şekilde küçük çocuklara cinsel yönelimlerine uygun olarak cinsel kimliklerini inşa edebilecekleri görseller sunulur. Aileye ve kültüre bağlı olarak bu görüntüler çok farklı olabilir ama asla noksan olmaz. Çocuk olarak kendimizi ebeveynlerimizin beklentileriyle özdeşleştiririz çünkü onların sevgisinin ve bu sevgiyi gerçekten verme istekliliğinin onların beklentilerini ne ölçüde karşıladığımıza bağlı olduğunu hemen fark ederiz. Kimliğimiz özdeşleşmelere, beklentilerle *aynı* olmayı istemeye dayanır.

Kreş, anaokulu, ilkokul, spor kulübü ve bunların yanı sıra beklentilerle birlikte ailesel çevre hızla genişler. Her grup yeni görseller sunarak kimliğimizin katman katman genişlemesine ve daha tekdüze olmasına neden olur. İçinde büyüdüğümüz gruba giderek daha çok benzer hale geliriz. Hepimiz benzersiz olmak istesek de, aynı toplumsal sınıftan, aynı cinsiyet ve eğitim seviyesindeki akranlarımızla benzerliklerimiz, farklılıklarımızdan fazla olur.

Diğer gruplarla bir araya geldikçe genişleriz ve her yeni grubun kimliğimiz üzerindeki etkileri ömür boyu sürer. Çevrem ne kadar çeşitli olursa, kimliğim de o kadar çeşitli olur. Bugün bu durum insanların yetişkinlikten itibaren yeni ortamlarla nadiren karşılaştığı yarım yüzyıl öncesine kıyasla daha çok gerçekleşmektedir. Artık durum o zamanki gibi değil ve herkesin

tanıdık çevresinde yurtdışında yaşayan ve çalışan insanlar var. Örneğin yıllardır ABD'de yaşan birkaç meslektaşım var ve bunun sonucunda kimlikleri oldukça Amerikalılaştı. Bazılarında bu diğerlerinden daha fazla olur. Nereden gelir peki bu farklılık? Bunun kimliğimizin inşa sürecinin diğer yüzü olan bireyleşmeyle ilgisi vardır.

"Yansıtma" olarak da adlandırılan özdeşleşme, evlat edinme örneğinde de görüldüğü gibi oldukça belirleyicidir. Doğduğumuz ve büyüdüğümüz çevre üzerinde hiçbir kontrolümüz yoktur. İçinde büyüdüğümüz aile, toplumsal sınıf ve kültür, kimliğimizin yapıtaşlarını oluşturduğundan, neden bu kadar başkalarına benzer olduğumuzu açıklar. Aynı geçmişi paylaşan insanlar arasındaki farklılıklar esasen kimlik inşamızın altında yatan ikinci süreç olan bireyleşmeyle ilgilidir.[4]

Eğer sadece ebeveynlerimizin beklentilerini karşılamak isteseydik, onlardan asla ayrışmazdık. Tabii ki bu söz konusu değildir çünkü her ebeveynin mutlaka deneyimleyeceği gibi, ilkinin tam tersi olan ikinci bir süreç çok erken yaşlarda başlar. Yeni yürümeye başlayan bir çocuk bile sunulan beklentileri reddedebilir. Örneğin inatçılık aşamasını, iki yaş civarında görülen iki yaş sendromunu ve elbette ergenlik dönemini düşünün. Aslında bireyleşme sürecinin öne çıktığı belirli yaş dönemleri vardır (bu dönemlerde şiddetli nöronal ve hormonal değişikliklerin olması tesadüf değildir), özerklik kazanma arzusu gelişim sürecine sabitlenmiş bir arzudur.

4 Bireyleşme terimi, özdeşleşme ve yansıtmadan farklı olarak genel kabul gören bir terim değildir. Bu ismi önermemin sebebi, bu süreçte olan bitenleri, bir bireye dönüşümü en iyi şekilde ifade etmesidir. Üçüncü bölümün sonunda belirttiğim gibi, bireyleşme ve seçim yapma, öz yansıtma becerimize bağlıdır.

İlk doğum günümüzden önce başlangıçtaki çaresizliğimizi ve buna bağlı pasif konumumuzu aktif bir konumla değiştirmeye çalışırız; bu değişimi yürümeye yeni başlayan çocuğa ilk katı yiyeceği olan meyve ve sebze lapasının yedirilmesinde de görebiliriz. Yürümeye yeni başlayan çocuk kısa sürede kaşığı tutup ağzına götürmek isteyecek ve bu çocuğun neyi sevip neyi sevmediği çok geçmeden anlaşılacaktır. Çocuklar gerçekten de konuşmaya başlamadan çok önce tercihlerini ifade ederler.

Çocuğun yaşı büyüdükçe, aralarından bir seçim yapabileceği beklenti aralığı da artar. Seçmek yerine reddedebilir de. En iyi bilinen örnek, gençlerin çoğunlukla ebeveynlerinin istemediği beklentilerle özdeşleştiği ergenlik dönemidir. Akranlarının beklentileri onlar için ilham kaynağı olurken ve pop şarkıcılarını, fenomenleri ve oyuncuları rol model alırken, "kendileri" olmak isterler.

Uzaktan bakınca, özdeşleşme sürecindeki fark düşündüğümüz kadar büyük değildir ve bireyleşmenin genellikle en bariz olanın dışındaki özdeşleşmelerin kişinin seçimine bağlı olduğu ortaya çıkar. Özerk olmayı talep eden ergen, akran grubunun beklentilerinden güçlü bir şekilde etkilenir. Anne babasıyla ilişkisinde daha özerk hale gelebilir ama bunun bedeli yeni bir bağımlılık olur. Gerçek özerklik nadirdir ve en iyi ihtimalle daha sonra, bilinçli olarak kendimiz ve yapmak istediğimiz seçimler üzerine düşündüğümüzde gerçekleşir.

İlişkilerin Birleşimi Olarak Kimlik

Kimliğimiz, önemli birkaç başka süreçle birlikte, esasen iki etkileşimli sürece dayanan bir yapıdır. "Ben kimim?" sorusuna verilecek yanıtta bu etkileşimsel yönün dikkate alınması en iyisidir.

Bana göre kimlik, neredeyse hiç değişmeyen ve içimizin derinliklerinde saklı olan bireysel özelliklerin tutarlı bir toplamı değildir. Kimliğim, başkalarıyla olan tipik ilişkilerde ifade bulan bir dizi örüntüden oluşur. Örüntü diyorum çünkü özdeşleşme ve bireyleşme temelinde az çok kalıcı bir nitelik kazanmışlardır. Tipiklerdir çünkü herkeste bulunurlar, bu nedenle de kolayca tanınabilirler. Bir insanın kim olduğunu bilmek ister misiniz? O zaman başkalarına nasıl davrandığına bakın. Farklı ilişkilerde farklı şekillerde davranmamız şaşırtıcı bir sonuçtur.

Herkeste tekrarlanan dört tipik ilişki şunlardır: cinsel kimliğim (cinsel öteki ile ilişkimde ben); kuşaksal kimliğim (ebeveynlerimle ve muhtemelen çocuklarımla ilişkimde ben, bunlara ek olarak da otorite ile ilişkim); toplumsal kimliğim (diğer insanlara göre ben); ve son olarak kendimle ve bedenimle ilişkim. İlk üç ilişki, yeni tanıştığımız birini değerlendirirken kullandığımız kriterlerdir. Erkek mi kadın mı? Kaç yaşında? Hangi toplumsal sınıftan? Dördüncüsü daha az görünürdür ve daha yakından tanımayı gerektirir.

Geliştirdiğim, toplumsal cinsiyet alanındaki örüntüler, kimliğimizin etkileşimsel yönünün açık bir örneğidir. Cinsiyet, doğası gereği mevcut cinsel yönelimimizin kültürel olarak belirlenmiş bir uzantısı olarak kimliğimizin önemli bir parçasıdır. Cinsel kimliğimin yorumlanması yetiştirilme tarzımın ve sosyo-kültürel çevremin bir ürünüdür. Bana küçük yaşlardan beri heteroseksüel bir erkek çocuk olarak *kızlarla ilişkilerimde ve onlara kıyasla* nasıl davranmam gerektiği öğretildi (kızlar var olmasaydı, o zaman ben de erkek olmazdım). Böylece gerçek bir erkek çocuk oldum, yani içinde büyüdüğüm toplumsal sınıfın ve çağın tipik bir erkek çocuğu oldum. Daha sonra cinsiyete ilişkin kültürel görüşlerde, dolayısıyla da benim cinsel

kimliğimde kademeli olarak değişiklikler meydana geldi. Hasıl-ı kelam: Heteroseksüel bir erkek olarak, birden fazla toplumsal cinsiyetle farklı ilişkiler kurmayı öğrendim.

Kimliğimin bir parçası olan ikinci tipik ilişki, otoriteyle ilişki kurma biçimimdir. İnsanların yöneticilerin yanında nasıl farklı farklı şekillerde davrandıklarını ve bunun onlar için ne kadar tipik olduğunu gözlemlemek için çalışma ortamınıza bir göz atın. Sonra kendinize bunun sizin için nasıl olduğunu sorun. Bunun tartışıldığı ilk ilişki ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkidir, kuşaksal kimlikten zaten bu yüzden bahsetmiştim. Bu alanda hepimiz aynı yerden başlarız: en alttan. Çünkü bizler tıpkı Kalimero gibi küçücüğüz, onlar ise büyük, biz onlara bağlıyız, bu yüzden de onları dinleyip itaat etmeliyiz. Kendimiz anne ve baba olduğumuzda diğer tarafa geçeriz ve otoriteyi somutlaştırmamız gerekir. Genç ebeveynler için epey sarsıcıdır bu durum çünkü bu geçiş nasıl gerçekleşecektir? Hayır mı dersiniz, bir şeyi yasaklar mısınız? Peki itaat etmeyi reddeden bir çocukla nasıl başa çıkarsınız? Aynı şeyi mesleki kariyerinizde de yaşayabilirsiniz: Bir çalışanken yöneticiliğe terfi etmek her zaman sorunsuz olmaz. Farklı bir tutum benimsemeniz, farklı davranmanız gerekir, bu da göründüğü kadar kolay değildir. Bu durum kimliğimizin hemen hemen herkesin köklü bir konum değişikliği yaşadığı ilişkilerin bir birleşimi olan tek parçasıdır.

Üçüncü ilişki en genel olanıdır: insanlarla ilişkimiz. Aslında daha iyi ifade etmek gerekirse, iç grubumuzun fertleriyle ve iç grubumuzdan olmayanlarla ilişkilerimiz. Günümüzde bu büyük ölçüde toplumsal sınıfa bağlıdır. İş arkadaşlarımla ve komşularımla nasıl anlaşıyorum? Diğer toplumsal sınıflara karşı tutumum nedir? Örneğin: Çocuklarımı futbol takımına

mı yazdıracağım yoksa hokeyi mi tercih edeceğim? Burada da yetiştirilme tarzının ve çevrenin etkisi belirleyici düzeydedir.

Dördüncü ilişki en önemlisi olduğundan, her ne kadar en eski ve ilk ilişki bu olsa da, bilerek sona bıraktım: bedenimle ve kendimle ilişkim. Bu ilişki temel bölünmemizin dayanağıdır: benimle ilişkimde ben, dolayısıyla kendimle ilişkimde ben. Bebekliğimizden itibaren, başkalarının sevgi dolu ilgisini ve karşılamamız gereken beklentilerini hissederiz: Şimdi ye, şimdi uyu, lazımlığı kullan, meyve ye, tatlı yeme, okulda elinden gelenin en iyisini yap... Bu liste sonsuza dek uzatılabilir. Aynı zamanda bedenimizin taleplerini, ortaya çıkan duygu ve dürtüleri de deneyimleriz. Bedenim aç, yemeğe ihtiyacım var; bedenim gerilim dolu, tabak fırlatacağım; bedenim artık seks istiyor. Çevrenin beklentileriyle bedenimin taleplerini eşleştirmek yaşam boyu sürecek bir görevdir.

Bu temel ilişkinin sonucunda "benlik" imgemiz çıkar ortaya. Kendime bakış açım, ailemin ve çevremdekilerin bana tasvir ettikleriyle tamamen bağlantılıdır: Sen busun, olman gereken bu, böyle başla. Sonuç olumlu (iyi gidiyorum) veya olumsuz (beklentileri karşılayamıyorum) olabilir. Bütün bunlar kimliğimizin temelini oluşturarak diğer üç ilişkiye renk verir.

Reddeden ve yargılayan bir ortamda büyüyenler kaçınılmaz olarak olumsuz bir öz imge geliştirirler ve bu daha sonra başkalarıyla ilişkilerinde de kendini gösterir. Örneğin öz imgesi zayıf olan kişiler kendilerine güvenmeyeceklerdir ("Ben yapamam ama o yapabilir"); kıskanç olma olasılıkları genellikle daha yüksektir ("Partnerim başkasını daha iyi bulacak"), otoriteden kaçma olasılıkları da aynı şekilde yüksektir ("Yöneticim yine bir yorum yapacak"). Güvenli ve onaylayıcı bir çevrede büyüyenler, "kendine" güvenin merkezî bir özellik olduğu olumlu

bir öz imge geliştirirler. Bu arada, "kendine" güvenin aslında başkalarından kaynaklandığını ifade etmek için tırnak işareti kullandım. Bu kendine güvenin kaynakları arasında diğer üç ilişki örüntüsü de vardır.

Yanılsamaların etkisi, olumlu ya da olumsuz bir benlik duygusunun ötesine geçer, performansımız bile onlardan etkilenir. Artık başarıyı kendi çaba ve gayretlerimize bağlamayı sevmeye başlarız. Bunun ne kadar tek taraflı olduğu, Robert Rosenthal'ın eğitimde beklentilerin etkilerini incelediği sosyal psikoloji araştırmasında açıkça görülmektedir. Herkesin kültürel önyargıları vardır; ilkokul öğretmenleri de dahil olmak üzere, neredeyse otomatik olarak, yoksul mahallelerde yaşayan ve Charlene ya da Abdülkerim gibi isimler taşıyan çocukların daha zayıf gruba ait olacağını varsayarlar. Bir okul yılının başında Rosenthal tüm öğrencilere zekâ testleri uyguladı, ardından öğretmenlere hangi çocukların en zekiler arasında olduğunu söyledi. Okul yılının sonunda, en zeki grubun aynı zamanda notları en yüksek grup olduğu görüldü. Bu, öngörünün ve zekânın içsel karekterinin güzel bir doğrulaması değil mi? Hayır değil, hem de hiç: Rosenthal öğretmenlere rasgele bir öğrenci listesi sunmuştu.[9]

Varılacak doğru sonuç, önemli olan diğer kişilerin (bu durumda öğretmenin) beklentilerinin performansımızı, dolayısıyla öz imgemizi ve kendimiz hakkındaki ahlaki yargımızı belirlediğidir.

Ahlaki Yapı Olarak Kimlik

Kimlik, çevrenin belirleyici bir etkiye sahip olduğu toplumsal bir yapıdır. Bunun sonuçlarından biri, aynı sosyo-kültürel çevrede büyüyen insanların, özellikle de ortak değerlerinde

kendini belli eden benzer bir kimlik geliştirmeleridir. Kimliğimizi oluşturan dört ilişki modeli aslında normlar ve değerlerle doludur, bu nedenle toplumsal bir yapı olarak kimlik, aynı zamanda ahlaki bir yapıdır. Bugün cinsel kimliğimiz üzerine konuştuğumuzda bu çok açıktır, fakat diğer üç ilişkinin de ahlaki yönleri vardır. Öz imgem hiçbir zaman tarafsız değildir, otoriteye karşı tutumum boyun eğmeyi veya özerkliği gösterirken, diğer insanlarla etkileşim şeklim ahlaki inançlarımı gösterir.

Kimliğimizdeki ilişki örüntülerinin listesini incelerseniz, kimliğimizin normatif karakteri kolayca belirlenebilir. En eski ilişkimiz olan kendi bedenimizle ilişkimiz, hemen tonu belirler. "Çelik gibi sert" ve "canın yanana kadar devam etmek" mi? Yoksa "kendine nazik olmak" ve "sınırlarına saygı duymak" mı? Bu tür farklılıklar farklı kimlikleri yansıtır, kendimize ve başkalarına karşı olan ahlaki görüşlerimizi ifade eder. Tasarımı ne kadar bireysel olursa olsun, baskın söylemle bağlantısı açıktır ve "ulusal özellik" denen şeyin temelini oluşturur. Kelime, orada bulunmayan bir kalıcılığa işaret eder: Anlatıyı yeterince uzun bir süre değiştirdiğinizde, "ulusal özellik" de değişir.

Bebek, ebeveynlerinden birinin vücudunun bir yerine dokunup şarkı söyleyerek o kısmın adını söylediği ("Burun, ağız, kulak") oyunlar ve başka benzer yöntemlerle vücudunu tanır. Bazen de bazı kısımlar -yakın geçmişte genital bölgede olduğu gibi- atlanır. Hıristiyan çerçeve tonu belirlediği sürece, sanki bu vücut bölümleri yokmuş gibi davranılırdı. Bebekler, kıyafetleri ve yüzleri nedeniyle erkek ya da kız çocuklarına benzeyebilirler, fakat genital bölgeleri, görülecek hiçbir şeyin olmaması anlamında "ikili olmayan" bir bölgeydi. Geçmişe

bakıldığında bu komiktir ve cinselleştirilmiş bedenimizin, dolayısıyla da cinsel kimliğimizin nasıl normlar ve değerlerle yüklü bir yapı olduğunu gösterir.

Otoriteyle ilişki kurma veya kendimi yönetme biçimim her şeyden önce normatif olduğu için, sosyo-kültürel gelişmelere oldukça bağlıdır. Benim öğrencilik yıllarımda bir profesör, konuşmaya cesaret edemediğiniz bir yarı-tanrıydı. Yine de konuşmaya mecbur kaldığınızda, en doğru nezaket biçimini kullanmanız gerekirdi. Bundan kırk yıl sonra, öğrenciler artık bir profesöre adıyla hitap etmeye başladılar. Eskiden daha mı iyiydi? Hayır, sadece farklıydı; insanlar farklıydı ve otoriteyle ilişkileri de farklıydı. Farklılıkların kendi içinde değerlendirilmesi ahlaki bir yoruma da tanıklık eder.

Başkalarıyla ilişkilerimizin kimliğimizin bir parçası olduğunun, geçmişe kıyasla, daha az farkındayız. Bu, vurgunun giderek Ben'e -*Me, Myself and I*- kaydığı son onyıllardaki sosyo-kültürel değişimlerle ilgilidir. Dinî anlatının döneminde, tüm dikkat "komşu" üzerindeydi ve insanlar kendilerini yok saymak zorunda kalmışlardı. "Tevazu erdemdir" gibi bir ifade, gençlerin kendilerine örnek aldıkları ideallerden biriydi. Bunun kökeni, hayırseverliği (yardımseverliği) yetiştirme ve eğitimde en önemli erdem olarak öğreten Hıristiyan düşünce çerçevesinde yatmaktadır. Bunu geçen yüzyılın sonunda ortaya atılan "Açgözlülük iyidir" iddiasıyla karşılaştırdığınızda, başkalarıyla ilişkilerde ahlaki standartların ne kadar kökten değişebileceği açıkça görülür. Bunun sonucu farklı bir toplum ve farklı bir kimliktir.

"İnsanlık Durumu": Daima Çabalayan, Her Zaman Bölünmüş, Bazen Özgür

Herkes bize sunulan ideallik hedeflerine mümkün olan en iyi şekilde karşılık vermeyi ister. Çocuklarım için iyi bir ebeveyn, sevdiğim kişi için ideal eş, başkaları için iyi bir iş arkadaşı olmak isterim. Ne yazıktır ki hiçbir zaman bu umduğum gibi sonuçlanmaz, hatta bazen dramatik bir şekilde başarısızlıkla sonuçlanır. Sunulan idealle hiçbir zaman tam olarak örtüşememek, insanlığın iki temel özelliğiyle uyumludur: bölünme ve amansız arayış. Bu aynı zamanda her toplumda neden bireyin içinde bir huzursuzluk duygusunun var olduğunu ve hep de var olacağını açıklar.

Tıpkı giriş bölümünde yaptığım gibi, ayna karşısındaki deneyimimize atıfta bulunabilirim: Gördüklerim çok kötü olmayabilir ama daha gidilecek çok yol vardır. "Plus est en vous!" Serbest çevirisi: "Daha iyisini yapabilirsin!" Sonuç, Spinoza'nın *conatus* dediği şeydir: Bu, asla bitmeyen bir arayıştır çünkü her ideal sürekli değişen bir hedeftir. Ne için çabaladığımız büyük ölçüde içinde yaşadığımız topluma bağlıdır; çaba daima mevcuttur. "Plus est en vous", bir Ortaçağ ailesi sloganı olduğu halde, oldukça modern tınlıyor.

Bölünme hissini kısaca, kim olduğum ve kim olmam gerektiği arasındaki ayrım olarak tanımlayabiliriz. Bu durum, kimliğimdeki farklı ilişki örüntülerine ait ideallik imgelerinin çatışmasıyla daha da güçlenir. Kusursuz bir ebeveyn olmayı istemek hemen hemen her zaman başarılı bir mesleki kariyerle çelişir; cinsel kimliğime göre ideal vücut şekline uygun olmayı istemek, bedenimle sağlıklı bir ilişki kurmamı sağlamaz; ne pahasına olursa olsun zirveye ulaşma isteği, ideal iş arkadaşı olma arzusuyla çatışır. Farklı idealler bizi farklı yönlere gönderir ve

zaman zaman kendimizle sert yüzleşmelere, daha iyi ifade etmek gerekirse, içimizdeki farklı "benlikler" arasında çatışmalara neden olur.

Kimliğimizdeki bölünmenin önceki ikisini de içeren bir açıklaması daha var. Kimlik oluşumu, özdeşleşme ve bireyleşme temelindeki bu iki sürecin analizi çarpıcı bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Özdeşleşme, ötekiyle (beklentileriyle) örtüşmeyi hedeflerken, bireyleşme tam tersi bir hamleyle esasen kendisini ötekinden (beklentilerinden) ayrıştırmak ister. Bu belirsizliğin tüm ilişkilerimizde bulunabileceğini söylemek abartı olmaz; en bilinen örneği ise aşktır. Evet, elbette sevdiğim kişiyle olabildiğince yakın olmak isterim (hatta onu yemek isterim) ama bazen bunu hiç istemem ve tek başıma kalmak için ondan kaçarım. Özerklik arzusu ile bağ kurma ihtiyacı arasındaki ayrım genlerimizde vardır; her ikisini de isteriz ve işte bunun kaçınılmaz sonucu kökleşmiş bir bölünmedir.

Bölünmüş kimlik, kulağa pek hoş gelmeyen bir tabir çünkü "bölünmüş kişilik", "şizofrenik Spaltung"[5] gibi fikirleri çağrıştırıyor. Yaptığım konsültasyonlarda bu tür deneyimlerin acı verici olabileceğini duyuyorum sıklıkla ama bölünmenin olumlu bir tarafı da var. Bana göre, bölünmemiz, insana özgü, muhtemelen bir ayrıcalık olan, ara sıra seçim yapabilme özelliğinin –yansıtıcı bilincin- kökenindedir. Kendimin farkına varmam ancak düşünen kısım ile düşünülen kısım arasında bir ayrım olmasıyla mümkündür. Bize sunulan sınırlı seçenek oradadır ve kimliğimizin bölünmüş doğasıdır bunu mümkün kılan. Sınırlıdır, çünkü birçok durumda bilinçsizce diğer insanların beklentilerine uyduğumuz halde, seçim yaptığımızı sanarız. Bir

5 Şizofrenik *Spaltung*: Şizofrenik bölünme

kişinin yakın zamanda kimliğini renklendiren bir gruba isyan edip bir başkasını "seçmesi" senaryosu, genellikle kendini renklendirecek farklı bir ortama girmekten başka bir şey değildir.

Deneyimlerime göre, bilinçli seçimlere dayalı değişim nadirdir, üstelik bir fiyat etiketi vardır: Gerçek seçimler, varoluşsal bir krizin ardından gelir. Sebepler farklıdır; işten çıkarılma, boşanma, çocuk kaybı, yaşamı tehdit eden bir hastalık. Sonrasında, "O artık bambaşka biri oldu," diye fısıldanır. Eski "benliğin" sabit bir gerçek olmadığı ve krizin kimliği belirleyen dört ilişki kalıbından en az birini baltaladığı anlayışıyla bu doğrudur. Kimliğin eskiden kabul edilen yönü sorgulanır ve çok geçmeden şu soru çıkar ortaya: Ben kimim? Ben gerçekte kimim?

Cevaplar hep yetersizdir; bu gibi durumlarda ise daha da yetersizleşir ve soru daha da zorlayıcı bir hal alır. Nereye gitmek istiyorum, hayatımın geri kalanında ne yapmalıyım? Bir ben vardır, eskiden olduğu ve artık olmak istemediği veya olamayacağı ben veya sonunda olma ihtimali olan ben üzerine düşünen.

Bu, en iyi ihtimalle bilinçli seçimlere yol açar. Hiç de kolay değildir ve burada bile yepyeni bir şey icat etmekte başarısız oluruz. Yenilik, kendini ve geçmiş seçimlerini düşünme, sonra da aynı şey için ya da farklı bir şey için bilinçli olarak bir seçim yapmaktır.

Ara Bölüm

Günümüzde toplumdan bağımsız ve muhtemelen topluma muhalif olarak, kendi kişiliğine sahip özerk bireyler olduğumuz yanılsamasıyla yaşıyoruz. Yüzeysel bir çalışma bile kimliğimizin başkalarıyla, dolaylı olarak da toplumla ne şekilde ve ne ölçüde iç içe olduğunu gösterdiği için bu bir yanılsamadır. Her toplum, fertlerinin kimliğini oluşturan ilişki kalıplarını belirler; bunun en açık örnekleri cinsel kimliğimiz, başkalarıyla ilişkilerimiz ve öz imgemizdir. Öz imgeden bahsedecek olursak, bu imge, çağımızın kendin ile meşgul olma, ya da daha bilinen adıyla bireysellik akımı, ironiktir ki kırk yıldır fertlerine baskın bir anlatıya dayanarak yalnızca ve yalnızca bireyin önemli olduğunu söyleyen günümüz toplumunun bir ürünüdür.

Özerk birey yanılgısını geride bıraktığımızda toplumsal örgütlenme, evrimsel olarak belirlenmiş özellikler ve kimlik gelişimi arasındaki bağlantı her yerde görünür hale gelir. Evrimsel temellerimiz bizi öncelikle gıdanın, güvenliğin ve cinselliğin adil bir şekilde dağıtılması için toplumsal hiyerarşi içindeki değişime ve işbirliğine yönlendirir. Öz imgemiz için en önemli şey, toplumun düzenlediği toplumsal ilişkilere dayalı olarak başkalarından aldığımız onaydır. Kolektif anlam

sistemleri geliştirdiğimiz varoluşsal soruların (nereden geliyorum, nereye gidiyorum, kime veya neye inanabilirim) hiçbir zaman kesin yanıtları yoktur.

Vatandaşların bireysel davranışları büyük ölçüde bunların gerçekleştiği bağlam ve ait oldukları grup tarafından belirlenir. Toplumsal olarak arzu edilen davranışları teşvik eden ve istenmeyen davranışları azaltan bir ortam yaratmak için, evrimsel olarak belirlenmiş özelliklerimize ilişkin bilgiyi sosyal psikolojiden elde edilen araştırma sonuçlarıyla birlikte kullanabiliriz. Peki arzu edilen nedir? İyi işleyen bir toplum, toplumsal güvenin yüksek olduğu, saldırganlığınsa az olduğu güvenli bir toplumdur. Bu koşul, geniş çapta ortak olan bir dizi norm ve değerlere gönüllü olarak boyun eğmektir. Değişimler, aşırı eşitsizliğe düşmeden, toplumsal bir hiyerarşi içinde gerçekleşir. Şeffaflık ve görünürlük toplumsal kontrol için önemlidir, aynı şey bilginin yayılması için de geçerlidir. Fertler arasında gerçekleşen etkileşimler, karşılıklı onaylama amacıyla mümkün olduğunca teşvik edilir. Pek çok okurun arzu edilen bir toplumsal çevreye ilişkin bu tanımlamaya katılacağını düşünüyorum.

Tanımın apaçık olması, toplumumuzla yüzleşmeyi daha da acı verici hale getiriyor; henüz bundan çok uzağız. Toplumumuz bu yönde nasıl gelişebilir ve biz buna nasıl bir katkıda bulunabiliriz? Bu durumda değişim için gerekli koşulun bizi kayıpla karşı karşıya bırakan ve geçmiş "seçimlerimiz" ile yüzleşmeye, onlardan uzaklaşmamıza, sonrasında ise bilinçli olarak gitmek istediğimiz yönü seçmeye zorlayanın aynı zamanda travmatik bir kriz olma ihtimalinin de gerçek olduğuna inanıyorum.

Bu kitabın ikinci bölümünde öncelikle geçmişteki "seçimlerimizi", yani hepimizin son kırk yılda dahil olduğu hikâyeyi tartışacağım. Bu gereğinden fazladır çünkü pek çok insan bu

rahatsızlığı hisseder ama sebebini kendisinin dışında, "yabancılarda", "seçkinlerde", hatta totaliter bir rejim kurmak isteyen "derin devlet"te arar. Bu açıklamaların ardında Fareli Köyün Kavalcıları tarafından yanıltılan kişilerin sayısı giderek artar, bunun sonucunda güvensizlik ve şüphe de artmaya devam eder.

Nedeni ise daha basit: Toplumumuz, kimliğimizi oluşturan dört ilişki modelini takriben 1980'den bu yana şu an bulunduğumuz noktaya kadar kökten değiştiren yol gösterici bir anlatının sonucudur. Değişime doğru ilk adım olan farkındalık, bu yol gösterici anlatının ve bunun toplumumuza damgasını vuran değişimler, toplumsal ilişkiler, otorite ve anlam üzerindeki etkilerinin farkında olmayı gerektirir.

Bir de yaşayabileceğimiz cennetin farkında olmak var. Uzunca süredir, çalışmak için yaşıyoruz, bu çok saçma değil mi? Özellikle de ne tür bir işten bahsettiğimizi belirlememiz gerekiyorsa. Gerçekten önemli olan şeylere, insanları ilgilendiren ve insanlarla ilgili olan şeylere hiç vaktimiz olmuyor.

Bireylerle Dolu Bir Toplum

"Ben iyiyim de dünya kötü." Bu ifade binyılın başlangıcından bir süre sonra hiddetlendi. Bunun Woody Allen'ın "Tanrı öldü, Nietzsche öldü, ben de kendimi pek iyi hissetmiyorum," sözünün çağdaş karşılığı olduğunu düşünüyorum. Pandemi ve izolasyonun ardından hissedilen tedirginlik ve sefalet hissi hemen hemen iki sene sürdü ve henüz tamamen bitmiş de değil. Geriye dönüp baktığımızda, Mart 2020'den bu yana tamamen beklenmedik bir toplumsal deney yaşadık. Birkaç hafta içinde kendimizi trajedilerle dolu ama aynı zamanda güzel yanları da olan farklı bir dünyada bulduk. Dayanışma yüksekti, yardım

ihtiyacı acildi ve AB'deki neredeyse tüm hükümetler halk sağlığına ekonomiden daha fazla öncelik verdi. Yeni nesil aşıların geliştirilme, üretilme ve dağıtılma hızı olağanüstüydü.

Bize destekleyici liderlikle birlikte ortak bir sorun verin, biz de çözüme omuz verelim. Ne var ki, sorun çözüldükten sonra biz duygusu ortadan kalkar ve gündelik hayatın koşuşturmacasına geri döneriz. İnsan tuhaf bir varlıktır. Durum kötüyse, kolektif olarak kendimizi hazırlarız; durum iyiyse, hepimiz şikâyet edecek bir şeyler buluruz. Görünen o ki bir topluluk esasen ortak bir sorunla karşı karşıya kaldığında bir toplum haline gelir.

Bu sorun aşikârdır elbette. İklim değişikliği artık görmezden gelinen bir gerçek değil, etkileri çoktan dramatik hale geldi ve önümüzdeki yıllarda daha da artacak. Gelgelelim huzursuzluğun şimdilik bununla pek ilgisi yok. Başlıca endişeler arasında trenlerin az olması, trafiğin çok olması, çocuk bakımı ve öğretmen sıkıntısı, konut sıkıntısı ve enerji faturalarının ciddi oranda yüksek olması yer alıyor. Bunlar yine küresel olan ikinci bir sorunla bağlantılı: IMF ve OECD'nin oldukça endişeli olduğu artan sosyo-ekonomik eşitsizlik.[1]

İklim değişikliğinin hızı ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin boyutları kırk yıllık neoliberalizmin sonucudur. Beşinci bölümde, yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde yeni ve büyük bir anlatıya dayanan ve küresel bir felaketle sonuçlanan farklı bir toplumu nasıl yarattığımızı açıklayacağım. Daha sonra altıncı bölümde, serbest piyasa toplumunun son aşamasının bir arada yaşamayı nasıl imkânsız hale getirdiğini tartışacağım.

5
Neoliberal Anlatı

15 Kasım 2017'de arabamın radyosunda bir haber duydum: "Avustralya eşcinsel evliliğini onaylamak üzere. Bunun Avustralya ekonomisine kısa vadede 335 milyon avroluk bir destek sağlayacağı öngörülüyor." Temel etik ilerlemenin ekonomik büyümeye indirgenmesi, kararın etikle pek de bir ilgisi olmadığı anlamına gelir. Bırakın bu konudaki çekinceleri ifade etmeyi, bu indirgemenin farkına varan dinleyici sayısı bile çok azdır. Haber, baskın anlatıya cuk oturmaktadır; her şey para getirmek zorundadır ve para getiren şey normaldir.

Dikkatle kulak kesilirseniz, ekonomi dilini her yerde duyarsınız. Bir ülkede yaşayanlar artık vatandaş değil, "müşteri"dir, tıpkı bir hastanenin hastalarının bilmem kaçıncı birleşmeden sonra artık bir "sağlık şirketi"nin hastaları olması gibi. Üniversitedeki genç araştırmacılar, "verimlerine" göre değerlendiriliyor ve sözleşmelerinin uzatılması umuduyla bir sonraki araştırma için teklifte bulunduklarında, araştırmayla birlikte bir "çalışma planı" da sunmaları gerekiyor. "Bilgi eşittir sermaye" olduğu için "bilgi ekonomisi"ne katkı sağlayan bir

"bilgi şirketi"nde çalışıyorlar. Aile hayatı için vakitleri olduğu sürece, her şeyden önce ilişkilerine "yatırım yapmaları" gerekiyor çünkü işler ters giderse, yeniden "evlilik piyasası"na girmeleri gerekecek. Kelimeler hiçbir zaman tarafsız değildir; düşüncemizi, dolayısıyla da davranışlarımızı belirler. Gerçekliğe bir çerçeve oluştururlar.

1944 yılında bir iktisatçı *Büyük Dönüşüm* isimli bir kitap yazdı. Karl Polanyi, Batı'nın gelecek onyıllarda izleyeceği yolu fark eden ilk kişiydi: Ekonomi, siyasetin yerini alacak ve bu gerçekten de büyük bir dönüşüm olacak. Bu dönüşüm kırk yıl içinde bambaşka bir toplum yaratacak yeni ve büyük bir hikâyenin temelini oluşturuyor.

Geçen yüzyılın ortalarına kadar her siyasi partinin, arada bazı farklar da olsa, birtakım norm ve değerlerinin dinî söylemle ortak olduğu ideolojik renkleri vardı. 1970'lerin sonunda bu durum değişti, tüm partiler grileşti ve hükümetler tek taraflı ekonomik bir doktrinin eline geçti. İdeoloji artık gerekli değil, hatta bazı politikacılar bunu dile de getiriyor ("Görüş istiyorsanız, bir göz doktoruna gitmelisiniz").[2] Amaç kârı olabildiğince artırmak ve hükümetin bunu en iyi şekilde desteklemesi.

Siyasi pratikte bu durum çelişkili bir sonuca yol açar: Her yerde "piyasa"nın her şeyi halledeceği inancıyla yönetimi mümkün olduğunca ortadan kaldıran hükümetler ortaya çıkar: daha az memur, daha az kamu hizmeti ve hepsinden önemlisi, şirketlerin girdi-çıktılarını kontrol eden devlet kurumlarının azalması. Vasat kovboy filmlerinde "yardımcı oyuncu" olmanın ötesine asla geçemeyen eski Hollywood aktörü Ronald Reagan, hayatının rolünü Amerikan başkanı olarak oynamıştı. Bu sefer, kendisinden önceki bir başkanın (Eisenhower) "askerî-endüstriyel kompleks" diye adlandırdığı şeyde de

yardımcı oyuncuydu. Görev süresinin ilk günündeki tavrı şöyleydi: "Hükümet sorunlarımızın çözümü değil. Hükümet, sorunun ta kendisidir" (açılış konuşması, 20 Ocak 1981). Başkanlığı sırasında esasen iki şey yapacaktı: hükümeti "küçültmek" ve o zamanlar bilinen haliyle ilkim değişikliğini durdurmayı amaçlayan önlemlerin boyutunu azaltmak. Beyaz Saray'ın çatısındaki (kendisinden önceki başkanın yerleştirdiği) güneş panellerini derhal kaldırttı. Yaklaşımının bir diğer hedefi ise günümüzde halen daha ilgilerin odağında: ormanlar, yani yok olmaları.

Geçen yüzyılın son çeyreğinde dünyanın dört bir yanındaki ormanlarda giderek daha fazla ölü ağacın bulunduğu fark edildi. Nedeni başlangıçta bilinmiyordu. Bilim insanları işe koyuldular ve 1970'lerin sonunda bir fikir birliğine vardılar: Ağaçlar tarımsal, endüstriyel ve evsel emisyonların neden olduğu asit yağmurlarından ölüyordu. Durumu tersine çevirmek için acilen önlemlere ihtiyaç vardı ve bunların federal düzeyde uygulanması gerekiyordu. Reagan saf ayağına yattı çünkü bu, sponsorlarının çıkarlarına aykırıydı. Yaklaşımı herkese uyan tek yaklaşımdı: Bu kez de üst düzey Amerikalı araştırmacıların katıldığı bir panelden ek bir bilimsel rapor talep etti. 1983 yılında panele katılan bilim insanların biri dışındaki hepsi önceki tüm sonuçları doğruladı. F. Singer, ne tesadüf ki Beyaz Saray'ın açık talebi üzerine panele eklenen tek "bilim insanı"ydı. Reagan, "tüm bilim insanları"nın hemfikir olmadığına karar vererek panel kararlarının yayınlanmasını bir yıldan uzun bir süre boyunca erteledi. Emisyon kontrolü önlemlerine ilişkin yasa tekliflerini "henüz yeterli bilimsel kanıt olmadığı için" engelledi. Eyleme fiili olarak ancak bir sonraki hükümet göreve geldiğinde geçilecekti.

Anlatı

Atlas Silkindi ve *Wall Street*

Ekonomik anlatı geçen yüzyılın ikinci yarısında ön plana çıktı. Yetişme alanı hazırdı; art arda iki dünya savaşı, yeni bir toplumun klasik koşulu olan "yaratıcı yıkım"ı karşılayan geleneksel siyasetin ahlaki iflasına neden olmuştu. Arka plandaysa komünist diktatörlük gerçek bir tehdit oluşturuyordu.

Serbest piyasa doktrininin entelektüel temeli 1947'de, Mont Pèlerin Cemiyeti'ndeki o zamanlar hâlâ liberal olan düşünürlerden oluşan küçük bir grup tarafından tasarlandı.[6] Tereddütlü bir başlangıçtan sonra, mali açıdan güçlü çevrelerce tanınmaya başladılar (Mont Pèlerin'in İsviçre'de bulunması tesadüf değildir) ve fikirleri, düşünce kuruluşları ve yoğun sponsorlu lobi grupları tarafından kasıtlı olarak yayıldı. Genel olarak halka ulaşmalarıysa otuz yıl kadar alacaktı.

Bir anlatı bir toplumu kontrol etmek istiyorsa finansal güç yeterli değildir; bir toplumu belirleyen her şeye insanlık ve toplum imajının da yayılması gerekir. Bu, başka şeylerin de yanı sıra, fikirlerin daha geniş bir kitleye yayılmasına büyük ölçüde katkıda bulunabilecek kültürel üretimler aracılığıyla yapılır. 1957'de Amerikalı-Rus-Yahudi Ayn Rand, en çok satanlar

6 Klasik liberalizmde devletin vatandaşlarının felsefi görüşlerine müdahale etmesine izin verilmez ve Kilise-Devlet ayrımı şarttır. Neoliberalizmde hükümetin sanayiye çok az kısıtlama getirmesine izin verilir ya da kısıtlama getirmesine hiç izin verilmez ve devlet yavaş yavaş ekonomik güç tarafından ele geçirilir. Nihai sonuç Piyasa ve Devletin birleşimidir. Mevcut siyasi alanda klasik liberalizm neredeyse tamamen ortadan kalktı ve bu kelime ile artık kastedilen neoliberalizm. Bu, Yeni Söylem'de mevcut bir terime öncekinden farklı bir anlam yüklendiği halde, kelimenin sanki önceki terimin ahlaki değerini taşıyormuş gibi göründüğü durumlara bir başka örnektir.

arasına giren ve neoliberal inançlara duyulan inanca kalıcı destek sağlayan *Atlas Silkindi* adlı romanını yayımladı.

Kitap, devletin iş dünyasına müdahalesi sonucunda ABD'nin nasıl çökme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını anlatıyor. Girişimciler çaresizce başlarını suyun üstünde tutmaya çalışsalar da, hükümetin kamulaştırma uygulamalarının başlamasıyla artık katlanamaz hale geliyorlar. Şirket yöneticileri greve gidiyor. Sonuç olarak tüm toplum çöküyor. "Yaratıcı yıkım" bir gerçek, sonrasında girişimciler bir zafer havasında ülkeyi kurtarma görevini üstleniyorlar. Programları ana girişimci tarafından ulusal radyoda üç saatlik bir konuşmayla anlatılıyor.

1957'de okurlar henüz buna hazır değillerdi ve roman ancak zaman içinde en çok satanlar listesine girdi. Otuz yıl sonra, *Wall Street* (Oliver Stone, 1987) neoliberal inancı başarıyla beyaz perdeye aktardığında, başrol oyuncusu (Michael Douglas) Oscar kazandı ve film gişe rekorları kırdı. Bu filmde artık meşhur hale gelen "Açgözlülük iyidir" ifadesini bize kazandıran efsanevi bir konuşma da yer alıyor. Ana karakter "dünya"nın işleyişini belirsiz terimlerle açıklıyor. İşte en ünlü kesit:

> The point is, ladies and gentlemen, that greed -for lack of a better word- is *good*. Greed is right. Greed works. Greed clarifies, cuts through, and captures the essence of the evolutionary spirit. Greed, in all of its forms -greed for life, for money, for love, knowledge- has marked the upward surge of mankind. And greed -you mark my words- will not only save *Teldar Paper*, but that other malfunctioning corporation called the USA.[7]

7 Önemli nokta şu ki, bayanlar ve baylar, tabiri caizse, açgözlülük iyidir. Açgözlülük yerindedir. Açgözlülük işe yarar. Açgözlülük, evrimsel ruhun özünü netleştirir, ona yol açar ve yakalar. Açgözlülük tüm biçimleriyle -yaşam, para, aşk, bilgi açgözlülüğü- insanlığın yükselişini işaret etmiştir.

Filmin hedefi kısmen yönetmeni Oliver Stone'un tehlikeli bulduğu toplumsal evrime yönelik bir uyarıda bulunmaktı ama film tam tersi bir etki yarattı. Pek çok genç Amerikalı, ana karakterleri rol model aldı ve 2013 gibi yakın bir tarihte Boris Johnson adında biri, açgözlülük ve eşitsizliğin refahın temeli olduğunu savunarak, "Açgözlülük iyidir," ifadesini kullandı.[5] 1980'den itibaren ABD'de serbest piyasa doktrini hâkim oldu ve bu daha sonra Avrupa'da da uygulanmaya başladı.

Neoliberal insanlık manzarası basitliğin ta kendisidir. İnsanlar aşırı rekabetçi ve bencil olmakla birlikte, dayanışma bir yanılsamadan ibarettir. Bunda bir sorun yok; açgözlülük ilerlemenin motorunu ateşler. "Hayatta kalma mücadelesi"nde "uyum sağlayamayanlar"ı daha iyi bir şekilde ortadan kaldırabiliriz, böylece yalnızca en iyiler galip gelebilirler. Toplumsal düzeyde bu olsa olsa fayda sağlar: daha iyi icatlar, motive (hedeflerini tutturdukları için motive) çalışanların bulunduğu düzeni iyi kurulmuş şirketler, en iyi fiyatlarda en iyi ürünler. Böylece yaratılan refah yukarıdan aşağıya akacak, bundan herkes faydalanacaktır.[6] Bunu başarmanın koşulu ise devlet kontrolünün kaldırılması ve iş dünyasına yönelik vergilerin düşürülmesidir. Birbirini takip eden hükümetlerin bunu daha ileriye taşımasının sonucundaysa hükümetler güçlerinden feragat ederek belli bir noktadan sonra sadece "ekonomi"nin onlara dayattığı şeyleri uygulamak zorunda kalıyorlar. Günümüzde büyük dönüşüm gerçektir ve AB bile çokuluslu şirketlerin izlediği yola uymak zorundadır.

Ayrıca açgözlülük, sözlerimi şuraya yazın, *Teldar Paper*'ı kurtarmakla kalmayacak, yanlış işleyen ABD isimli şirketi de kurtaracak.

Yeni Söylem

Anlatının çok daha geniş bir alana yayılması, ilişkili sözcük ve fikirlerin günlük dili sömürgeleştirmesi, dolayısıyla düşünce ve davranışı belirlemesi anlamına gelir. Orwell bunun için "Yeni Söylem" terimini icat etmişti: Mevcut kelimelere farklı bir anlam verilir ve bu anlam, kısaltmalar ve yeni kelimelerin eklenmesiyle daha da güçlendirilir. Sağlık, araştırma ve eğitim gibi ekonomiyle ilgili olmayan konularda, farkında olmadan sürekli ekonomik ifadeleri ve terimleri kullanıyoruz: "paydaşlar", "sonuç finansmanı", "müşteriler", "ana faaliyet", "kıyas", "çıktı", "takas", "yatırım getirisi" vs. Hizmet sektörünün kâr amacı gütmeyen bir sektör olarak yeniden adlandırılması, net olarak olumsuz bir anlam taşımaktadır, tabii bu acı verici bir örnektir aynı zamanda.

Hollandacada "kâr" ve "kâr amacı gütmeyen" anlamlarında İngilizce "profit" ve "non-profit" terimlerinin kullanılması tesadüfi değildir. Serbest piyasa söylemi, Ren-Avrupa modelinden oldukça farklı, fazlasıyla Anglo-Amerikan bir ekonomi yönetimini öğütler. Anlatının gücü tüm dillerde İngilizce ifadelerin artmasında kendini gösterse de özellikle tarihsel olarak ABD'ye yakın duran Hollanda'nın Hollandacasında çok daha belirgindir. (İngilizlerin takma adı olarak kullanılan *yankee* sözcüğünün kökeni Jan Kees'e kadar uzanır. Kuzey Amerika'daki ilk yerleşimciler genellikle Hollanda kökenlidir; Amerikan İç Savaşı sırasında bu sıfatı güney eyaletleri, kuzey eyaletlerine karşı kullanmışlardır.)

Bu arada İngilizce Flaman Bölgesi Hollandacasını da ele geçirmiştir ve bu açıdan eski Fransızca ile çarpıcı bir benzerlik görüyorum. Üniversite kariyerimin başlangıcında, temsilcilerin Fransızca konuşmayı normal bulduğu ve Flaman Hollandacasının

Fransızca kelimelerle dolu olduğu önceki baskın söylemin son sancılarını yaşamıştım. Benim kuşağım buna açıkça karşı çıkmıştı; dile karşı olmaktan ziyade, kullanıcıların sözde üstün fikirlerine ve buna bağlı dışlama mekanizmalarına karşıydık. Şimdi, kırk yıl sonra, üniversitemin resmî iletişim biçimleri giderek daha fazla İngilizce yürütülürken, öğrenci ve personelin büyük çoğunluğu Hollandaca konuşuyor. Genç araştırmacılar e-postalarını İngilizce yazarken, yüksek lisans tezlerinin ve yılsonu ödevlerinin başlıklarında Anglo-Sakson yayınlara benzeterek her kelimeyi büyük harfle ("Eğitimde Eleştirel Düşüncenin Desteklenmesine Yönelik Araştırma") başlatıyorlar. Sokak ortamında, geleneksel Flaman şirketlerinin üzerinde İngilizce kelimeler bulunan ("Bakery Vandamme") kamyonetlerini görüyorsunuz.

"İnsan kimin ekmeğini yerse, onun ağzıyla konuşur" sözünü bilir misiniz? Burada bunu tersine çevirebilirsiniz: "Kimin ağzıyla konuşuyorsanız, onun ekmeğini yiyorsunuzdur." Bugünün Yenikonuş'u ekmeğimizi belirliyor. İngilizce ekonomi terimlerinin kullanımının yanı sıra kısaltmalardaki artış da dikkat çekicidir; bu Orwell'in de öngördüğü bir şeydi. Bunları kullananlar genellikle ifadenin açılımını tam olarak bilmezler, bu nedenle de anlamı konusunda hiçbir fikirleri yoktur. CEO, CFO ve benzerlerindeki "O" harfinin açılımı ne? HRM tam olarak ne demek? "O" harfi, *komuta ve kontrol* odaklı askeri bir terim olan "officer"ın kısaltması; *Human Resource Management* (İnsan Kaynakları Yönetimi) ile, insanları hammadde olarak görmek ve tüm bunları özgürlük adına kullanmak ne de güzel uyum sağlıyor. "Özgürlük" teriminin bir argüman olarak kullanımı, Yenikonuş'un en tehlikeli etkisini gözler önüne seriyor: mevcut kelimelerin farklı bir anlam

kazanması. "Özgürlük" kelimesinde bu yeni anlam, ilk anlamıyla bile çelişiyor.

Özgürlük!

Söylemlerin farklı olmasının nedeni farklı insanlık ve toplum imgelerine dayanmasıdır. Hıristiyan söylemi kasvetlidir, insanı kötü görür ve Hıristiyanlıktan ilham alan bir toplumun bu kötülüğü mümkün olan her şekilde bastırması, insanın içindeki küçücük iyiliği teşvik etmesi gerekir. Mesih'i örnek alan bir dindar, ahirette cennete girmek amacıyla diğer insanlara ("komşularına") hizmet etmelidir. Bu resimde özgürlüğe dair bir şey yoktur, her şeyi Tanrı'nın iradesi (kader) belirlemiştir.[8]

Bu durum geçen yüzyılın ortalarında değişti. Çeşitli kurtuluş hareketleri Roma Katolik ve Protestan zulmüne son verdi. Sivil toplumun (sendikalar, kadın hareketleri, hasta dernekleri, kültürel dernekler ve ilk çevreciler) ortak çabaları, eğitim ve kültüre daha fazla erişilebilmesine dayanan, daha fazla toplumsal hareketliliği olan bir toplum yarattı.

Geriye dönüp baktığımızda, bu özgürleşmenin çelişkili bir sonucu olduğunu görüyoruz. Sivil toplum gruplarının gücü sayesinde büyükanne ve büyükbabalarımız kendilerini cinsiyet, toplumsal sınıf ve dinî cemaat gibi daha büyük grupların baskısından kurtarmayı başardılar. Bireyleşme sonunda gerçek bir olasılık haline geldi. Birey artık kendi adına seçimler yapabiliyordu ancak bu seçim imkânı, kısa süre önce ait olduğu grubun görüşlerine doğrudan ters düşüyordu. Ta ki dinin ortadan kalkmasıyla oluşan boşluğu tüketim toplumu doldurana dek.

8 "Kader" teologların hep başını ağrıtmıştır. Tanrı her şeye önceden karar vermişse, insan nasıl kendi çabasıyla cennete gidebilir? Dinî meritokrasinin de (çabalarımız için ödüllendirilme) sınırları vardır.

Bireyselleşmeye hayli benzersiz bir yorum kazandıran neoliberal fikirlerin öncüsü tüketicilikti. Yeni özgürleşen benlik, özerkliği olmayan, tüketici ve üretici olarak yabancılaştırılmış bir kitlesel benliğe dönüştü. Geçen yüzyılın son çeyreğinden itibaren, ilk örneği punk hareketi olmak üzere, tüm eleştirel hareketler, mümkün olan en kısa sürede pazarlanarak etkisiz hale getirildi. Devrim niteliğindeki müzikleri, saç stilleri, kıyafet ve bedene dair kültürleri hızla her yerde satışa sunuldu.[7]

Bir grup içinde uğruna mücadele edilen bireyin özerkliğinin kaybedilmesi, "özgürlük" sözcüğünün anlamındaki büyük değişimde acı bir şekilde gözler önüne seriliyor. Abartısızca söyleyebilirim ki bu sözcük, çok da uzak olmayan bir geçmişte, bugünkü kullanımının tam tersi anlamlara geliyordu.

Bir entelektüel olarak "Peki ya özgürlüğümüz?" sorusuyla karşılaştığınızda (ki genellikle büyük harflerle yazılmayı gerektiren Trump tarzı bir tonda söylenir), bir şeylerin ters gittiğini anlarsınız. Genellikle bu bir ünlemdir (bir soru değildir), birinin esasen artık istediğini yapamayacağının -mesela şehir merkezinde saatte elli kilometre hızla gitmek- söylendiği bir açıklamanın ardından gelir. Bu adamı (bunlar nereyse hep erkek olur) suçlayamam bile; bu onun ve birçok başka kişinin "özgürlüğün" kendi "hakkı" olduğuna ve hemen hemen tüm kısıtlamaların kaldırılması anlamına geldiğine ikna eden söylemin gücünü bir kez daha gösterir.

Gelin, şu çok övülen mantıksal açıklamamıza başvuralım. Ben istediğimi yapmak istiyorum, çünkü ne de olsa özgürüm! Sen de istediğini yapabilirsin çünkü sen de özgürsün! Peki benim isteğim seninki ile çelişirse ne olur? O zaman bir güç mücadelesi söz konusu olur: Gücü en fazla olan istediğini elde edebilir. Özgürlüğün bu şekilde yorumlanışı, en güçlünün sözde

"hakkına" göz yumulmasından başka bir şey değildir. Sonuç olarak bu, masaya en çok para koyanın karar verme "hakkını" elde ettiği durumlara yol açar. Bu tür bir özgürlük biçiminin doğru ismi yolsuzluktur.

Burada eşitlik ile özgürlük arasındaki klasik çelişkiyle karşı karşıya kalıyoruz. Herkes özgürse, o zaman en güçlünün yasası geçerli olur ve bir grup insan hızla özgürlüğünü kaybeder. Herkesin eşit olması için yasalara ihtiyaç vardır, yasalar ise bireysel özgürlüğü kısıtlar. Demokrasilerin önündeki zorluk, eşitlik ile özgürlük arasındaki dengeyi devamlı yeniden tanımlamaktır.[8]

Kelimenin klasik anlamıyla özgürlük, doğal bir hak değildir; bir topluluğun faydaların ve yüklerin adil bir şekilde nasıl dağıtılacağına karar verebilmesi için kelimenin gerçek anlamıyla özyönetim sistemi uğruna çaba gösterilen bir mücadeledir. Tersi durumda ise (diktatörlük, oligarşi, partikratiklik), aynı topluluk, çıkarları kendine saklayıp yükü başkalarına aktaran küçük bir grup tarafından yönetilir. Artan eşitsizlik, bazen "özgürlük" sözcüğünü ironik bir şekilde tam tersi etkisi olan önlemleri uygulamak için bir utanç nişanesi olarak kullanarak, nasıl bu yönde ilerlediğimizi gösteriyor. Günümüzdeki yöneticiler tartışma programlarında ve sosyal medyada sıklıkla demokrasiden bahsederken, uyguladıkları politikalar farklı bir yönde ilerliyor. Bunun Belçika'daki yinelenen bir örneği toplu taşıma politikası: Siyasetçiler yıllardır toplu ulaşım yolcularının sorunlarına karşılık bulma sözleri verdiler; uygulamadaysa tren ve otobüs trafiğine üvey evlat muamelesi yapıldığı gibi, bir de sektör, tasarruf dışında her şeyin var olduğu "yönetim"deki maaşı iyi pozisyonlar için uygun bir yer haline geliyor.[9]

Serbest piyasa ekonomisinin amacı, vatandaşlara daha fazla özgürlük verileceği vaatleriyle, kontrolcü hükümeti ortadan kaldırmaktır. Gündelik pratikteyse tam tersini deneyimleriz: Bizlere dayatılan düzenlemeler gitgide daha kısıtlı, seçenekler ise daha sınırlı hale geliyor. Neoliberal terimindeki "liber" (özgür) dikkatlice planlanmış bir yalandır.

Serbest piyasa olmadan demokrasi olmaz

Tarihsel olarak serbest piyasa fikri, siyasal iktisatçı Adam Smith'in, ulus devletlerin nasıl zenginlik elde edebileceğini ve adil bir toplum inşa edebileceğini ele aldığı iki kitabına kadar uzanır. Bu kitaplardan ilki olan *Ahlaki Duygular Kuramı* (1759) etik bileşeni adalet vurgusuyla ele alır. İkincisi olan *Milletlerin Zenginliği* (1776) ise siyasi ekonomiye vurgu yaparak ilk kitabın üzerine yeni fikirler ekler. Bu özgün düşünürün bahsi geçen zengin ve incelikli eserlerine getirilen çağdaş yorumlar hemen hemen her zaman "görünmez el" fikriyle sınırlı kalmakla birlikte, yorumlar Smith'in bunu formüle ettiği bağlamı göz ardı eder. İki yüzyıl sonra "görünmez el", piyasanın kendi kendini düzenlediğine, herkese refah ve özgürlük sağladığına inanan bir grup politikacının hiçbir şey yapmamasının bahanesi olmuştur.

Bu tablo, serbest piyasa doktrinindeki en önemli ifadeye göndermede bulunur: Serbest piyasa olmadan demokrasi olmaz! İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin iki siyasi modeli birbirine taban yabana zıttı: merkezî planlama ekonomisi olan komünist Rusya önderliğindeki Doğu Bloğu ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen kapitalist Amerika liderliğindeki Batı Bloğu. Geriye dönüp bakılınca, Batı'da büyüyenlerin çok daha özgür oldukları ve daha fazla refah içinde oldukları

açıkça görülüyor. "Trente glorieuses"[9] (1945-1975) tesadüfi bir şekilde "glorieuses" olarak adlandırılmıyor. Yine geriye dönüp baktığımızda, özgürlük ve refahın temelde o dönemde iyi işleyen, sivil toplumun taleplerde bulunduğu ve yasaların uygulandığı bir demokrasinin sonucu olduğunu görüyoruz. Serbest piyasanın bugün bildiğimiz versiyonu 1980'de ortaya çıktı ve bu sırada tüketen bireylerden oluşan bir toplama dönüşen sivil toplumun rızasıyla, sivil toplumun oluşturduğu yasalar yavaş yavaş azaldı. Aynı zamanda serbest piyasa taraftarları demokrasimizi serbest piyasaya borçlu olduğumuzu "kanıtlamak" amacıyla önceki döneme atıfta bulunmaya devam edeceklerdi.[10]

Adam Smith "ulusların" zenginliğinin örneğin demokrasi gibi belirli bir siyasal-iktisadi sistemin sonucu olduğundan söz ediyordu. Mont Pèlerin Cemiyeti tarafından tasarlanan serbest piyasa ekonomisiyse ulus devletlerle değil, ekonomideki kilit oyuncularla ilgilidir. Başlangıçta bunlar, *Atlas Silkindi*'de anlatıldığı gibi, bir ulus devletteki girişimcilerdi, fakat kısa süre sonra küresel ve anonim olarak faaliyet gösteren borsada kote şirketler ve varlık yöneticileri haline geldiler. 1980'den itibaren sürekli artan mali gücü, ulus devletleri ele geçirip kendi politikalarını dayatacak noktaya kadar artırdılar; demokrasi ise yavaş yavaş aşındırdıkları bir engeldi. Bunun ne ölçüde başarılı olduğu 2008 yılında, finans dünyasının yol açtıkları mali krizin faturasını ulus devletlere bizim vergilerimizden ödetmeyi başarmasıyla ortaya çıktı.

AB son on yıldır bir denge sağlamaya çalışsa da henüz başarılı olmuş değil. Bunun örnekleri çok. Aralarından en yenisi, kuralları uluslararası ekonomi dünyası tarafından belirlenen

9 Fransa'da otuz yıl süren ekonomik büyüme dönemi, *glorieux:* (Fr.) şanlı [ç.n.]

"kararlar"a ve "tahkim"e dayalı lobi grupları ve hukuk firmaları aracılığıyla çokuluslu şirketler tarafından iklim değişikliği tedbirlerinin zayıflatılması, hatta engellenmesidir.[11] ABD'de seçimlerde açıkça destekledikleri politikacılar onlara bu konuda yardımcı oluyor. Bunlar AB'de yasak ama genellikle siyasi oyun alanı terk edildikten sonra türlü türlü yönetim kurullarında bir pozisyon elde edilerek mükâfat alınıyor.

Çokuluslu şirketlerin ulus devletler üzerindeki gücü, özgürlüğün boş bir slogan olmadığı ve serbest piyasanın temeli olan serbest piyasa toplumunun ilk dönemleriyle tam bir tezat oluşturmakta. Bunun nasıl gerçekleştiğini en iyi, benzer toplumların tarih üzerine araştırmalarından anlayabiliriz. Hollandalı tarihçi Bas van Bavel'in araştırmaları, piyasa ekonomilerinin sanayi çağından çok önce var olduğunu ve elimizde bunlardan sekiziyle ilgili, üzerlerinde bilimsel inceleme yapabilmemize yetecek kadar veri olduğunu göstermiştir. Araştırmasının en önemli sonucu, her serbest piyasa ekonomisinin aynı döngüden geçtiği, bu döngünün çok olumlu başlayıp sonunda kendi kendini yok ettiğine dair gözlemidir. Döngünün ilerleyişi aşağıda kısaca sunulmuştur.[12]

Özgür bir toplum, vatandaşların siyasi kontrolü ele geçirmesi ve dolayısıyla özyönetim uygulayabilmesiyle yaratılır. Özgürlük, serbest piyasanın sonucu değildir; aradaki ilişki bunun tam tersidir: Serbest piyasayı mümkün kılan siyasi özgürlüktür. Tarım, sanayi ve ticaretten elde edilen gelir, nüfusa fayda sağlarken, bu gelirin bir kısmı topluma faydalı olacak toplumsal işlevlerin oluşturulmasında kullanılır.

Zamanla ticaret ve sanayideki artış, şirketlerin yatırım yapmak için kolayca para toplayabileceği ve hem finansal riskleri hem de kârları hissedarlar arasında dağıtabileceği bir borsa

sistemini gerekli kılmıştır. Gelecekte borsada çok daha fazla para kazanılacağı, üstelik bunun normal ekonomiye göre çok daha hızlı şekilde kazanılacağı ortaya çıkar. "Sermaye piyasalarında" ticareti yapılan "finansal ürünler" yaratılır, bu da üretim ekonomisinden zenginlik ekonomisine geçiş yolu açar. Paradan para kazanılır, bu aynı zamanda eğlencelidir; insanlar borsada "oynar" ve büyük oyuncular, yani bankalar tarafından buna teşvik edilirler.

Sonra devrilme noktası gelir: Borsa üretim ekonomisinin hizmetinde değildir, artık sermaye piyasalarına hizmet eden iş dünyasıdır çünkü her üç ayda bir temettü "üretilmesi" gerekir. Yapısal nedenlerden dolayı, bu dönüm noktası hızlıca ve aniden gelir: Yıllık %10'luk bir büyüme, sekiz yıl içinde servetin iki katına, ardından dört katına çıkmasını sağlar. Beş milyon euro, on milyon olur, yirmi milyon olur ve bu on altı yıl içinde olur. Sonuç olarak, zenginlik ekonomisinde muazzam servetler hızla daha küçük gruplara akar ve bu gruplar hem iş dünyasını hem de siyaseti kontrol eder. Çok geçmeden yönetim de kontrol edilir hale gelir ve böylece pratikte demokrasi, mali açıdan üstün bir grubun yönettiği bir oligarşiye dönüşür. Daha sonra güçlerini sermayenin daha fazla büyümesinin önündeki engellerden mümkün olduğunca fazlasını ortadan kaldırmak için kullanırlar. Vergi mevzuatı şirketler ve varlıklılar lehine yeniden yazılır.[13] Gerçekten büyük şirketler ve varlıklılar nadiren vergi denetimine tabi tutulur, aynı şey toplumsal düzenlemeler için de geçerlidir. [10] O anda demokrasi sadece ismen mevcuttur.

10 Yeni mevzuatın karmaşıklığı da birçok boşluğun oluşmasına sebep oluyor. En son örnekleri basında bulabiliriz: "taşeronluk" adı verilen çalışma mevzuatı ve vergi yüklerinden kaçınılması. PostNL (Hollanda

Serbest piyasa doktrininin bu son aşaması, yani neoliberalizm, özyönetimin serbest piyasanın temeli olduğu görkemli erken döneme kıyasla radikal bir tersine dönüşü gerektirir. Belgeleri sağlam tarih çalışmalarının da gösterdiği üzere, son nokta dramatiktir: Toplumla birlikte reel ekonomi de çöker. Aynı çalışmalar, son aşamada bir sonuç olmaksızın alarm zillerinin (artan eşitsizlik nedeniyle toplumsal huzursuzluk, çevre skandallarının ortaya çıkması, vergi kaçakçılığı, işçilerin sömürüsü vb.) çalmaya devam ettiğini de göstermektedir.

Bu alarm zillerine verilecek cevabı biliyoruz: "Alternatif yok."

"*There is no alternative*"

Bu sloganı icat eden ve sık sık tekrarlayan kişi Britanya başbakanı Thatcher'dı. Sonra bu slogan kendi kendini doğrulayan bir gerçek haline geldi. Elbette bir alternatif vardı, hatta Thatcher'ın

posta hizmetleri), Belçika mahkemelerinde toplumsal mevzuatı ihlal ettiği gerekçesiyle yargılanırken, yöneticiler bu konuda hiçbir şey bilmediklerini, bunun taşeronların hatası olduğunu söylediler. 2021 yılında (Anvers Belediyesi emriyle yürütülen) bir inşaatın çökmesi sonucunda çok sayıda insan ölünce, ana yüklenici firma, şantiyede 27 taşeron firmanın çalıştığını duyurdu. Bir yıl sonraki duruşmada taşeron sayısının 249 olduğu ortaya çıktı. Bu büyük çapta bir sahtekârlık ve aldatmacadır ama kasıtlı olarak kurulan karmaşıklık nedeniyle ne olduğu hiçbir zaman anlaşılamayacak. Öfkeli bir gazeteci müfettişlerden birine uygar bir ülkede bunun nasıl mümkün olabileceğini sorduğunda uzman, Belçika'nın bu tür vakaları cezalandıracak en iyi mevzuatlardan birine sahip olduğunu, ancak ilgili teftiş biriminin yıllardır ciddi şekilde personel sıkıntısı çektiğini söyledi. Tıpkı büyük şirketleri denetleyecek vergi memuru sayısında sıkıntı olması ve bunların hepsinin hükümetin kararları yüzünden olması gibi. Küçük işletmelerle mücadele edilir ve bunun sonucunda, iki kuşak önce çiftçilerin başına gelen onların da başına gelir: Zincir firmalar ve çokuluslu şirketler tarafından yutulurlar.

iktidara gelmesinden önceki dönemde de çok güçlü sayılabilecek bir isimlendirmeyle zaten mevcuttu: döngüsel ekonomi. Bu fikir, neoliberal büyüme zorunluluğuyla çeliştiği için daha başlangıç aşamasında ustaca engellendi.

Her baskın anlatı, sorgusuz sualsiz doğru kabul edilmesi gereken bir dizi varsayımı dayanak alarak bir otorite uygular. Her şüphe mümkün olduğunca çabuk bastırılması gereken bir tehdittir. Her baskın anlatı, tarih boyunca, tehditleri bastırmak için cinayetlerden rakiplerin kurnazca susturulmasına kadar benzer stratejiler kullanmıştır. Argümanları tam olarak anlatının varsayımlarını sorguladığı için hiçbir zaman esaslı bir tartışma söz konusu olmaz, olsa olsa olumsuz bir çerçeve çizilir. Kilise ve Devlet egemen olduğunda muhalifler kâfir yaftası yapıştırılıp bir kenara atılmıştır. Geçen on yılda ise sağcı serbest piyasa politikacıları benzer bir şeyi "solcu" bilim insanları ve "aktivist" yargıçlar için yaptı; öyle ki, aşırı sağcı Vlaams Blok, "solcu öğretmenler"in ihbar edilmesi için bir danışma hattı açtı.

Serbest piyasa doktrininin en önemli varsayımı büyüme ihtiyacıdır. "Ekonomi"de (onların ekonomisinde) büyüme olmazsa olmazdır, büyümeyi engelleyen her şey kötüdür. Büyüme özgürlüğün ve refahın koşuludur; büyüme olmazsa yoksulluğa ve diktatörlüğe kapı aralanır. Bunun alternatifi *yoktur*.

Biri çıkıp da ekonomik büyümenin küresel eşitsizliğin kökeninde olduğunu ve şu anda insanlığı yıkımın eşiğine getirdiğini gösterdiğinde bu hemen reddedilir. Sürdürülebilirliğe dayalı bir ekonomi önerisi kahkahalarla karşılanır. Bir toplum büyüme olmadan var olamaz; "Get real!" Bu slogan manidardır; eleştirel düşünürün, gerçekliği neoliberal söylemin öngördüğü şekilde görmesini talep eder.[14]

Neoliberal söylem, tartışılabilecek konuları ("Burada konumuz küresel ısınma değil, bir sanayi bölgesinin genişlemesinden bahsediyoruz."), tartışmaların gerçekleşebileceği çerçeveyi ("Sizce bunun büyüme üzerindeki etkileri nelerdir?") ve kimin konuşabileceğini ("Ve şimdi son sözü bankacılık sektöründe yakın zamanda CEO olan Bay Oliver B. Bommel'a veriyoruz") önceden belirleyen bir söylem olarak gücünü ortaya koymaktadır. Örneğin çok da uzun olmayan bir süre öncesine kadar iklim değişikliği tartışması çoğunlukla iş dünyasından önemli isimlerle yürütülüyordu, iklim bilimcilerinse pek söz hakkı yoktu. Bugüne kadar ekolojik önlemlere karşı çıkan ana argümanlar şöyle: "Bu gerçekçi değil!" (Çevirisi: Ekonomik gerçekliğimize uymuyor) ve "Bunun bedelini kim ödeyecek?" (Çevirisi: Biz ödemeyeceğiz). Hükümet partilerinin ekonomik büyümeye katkıda bulunmaları koşuluyla çevresel önlemler hakkında düşünmeye istekli olduklarını gördüğünüzde durum daha da çılgınca bir hal alıyor. Biri bu konuda bilimsel olarak kanıtlanmış çekinceleri dile getirdiği anda, sermaye dünyasından birileri çıkıp argümanlara hiç değinmeden, söyleneni saçma diyerek bir kenara atabiliyor.

Pek çok kişi bu iddiaları kabul ediyor ama aslında başka bir alternatifin bulunmadığına inanıyor. Yetiştirilme ve eğitimleri, okudukları gazeteler, izledikleri haberler ve işyerindeki deneyimleriyle doğrulanan baskın anlatının ışığında şekillenmiş bir kuşaktan geliyorlar. Bunlar, kısacası, bir söylemin fikirlerini gerçeğe dönüştürdüğü tipik sosyalleşme pratiklerinden gelen insanlar. Ekonomik anlatıda özellikle çalışma örgütlenmesi belirleyici olmuştur.

Pratikler

Çalışma Örgütlenmesi

Gent Üniversitesi'nde okurken, ikinci sınıfta işletme psikolojisi dersi almıştık. Ders, "sahada" (yani iş dünyasında) yerine getirmemiz gereken birçok görevi de içeriyordu. Bu şekilde ucuz işgücü olduğumuzun farkında değildik (diğer profesörlerle birlikte deneylerin "gönüllü" katılımcılarıydık). Görev, bir işçiyi işini yaparken gözlemlemek ve yaptığı işi zamanlamasıyla birlikte bölümlere ayırmaktı, bu nedenle gözlemin uzun bir süreyi kapsaması gerekiyordu. Birkaç saat izledikten sonra, hâlâ gördüğümün ne olduğunu anlamamıştım, bu yüzden görevi gözlemden röportaja çevirmiştim. Gözlemlenmektense, işini anlatmayı tercih eden adam bunu daha hoş karşıladı ve görev daha idare edilebilir bir hal aldı. Bu ödevin nedenini merak ediyordu ama benim de bu konuda sadece akıl yürütmem gerekiyordu. Daha sonra bize, gereksiz eylemlerin ortadan kaldırılması ve kalan eylemlerin yeniden gruplandırılması da dahil olmak üzere üretim sürecini daha verimli hale getirecek "işlev analizleri"nin kullanılacağı söylendi. Sonra profesör ek bir hedeften daha bahsetti ve insanların birbirleriyle karşılaştırılabilmeleri için işlev gruplarına ayrılacaklarını söyledi; bu, aynı zamanda getirilerin artmasına da katkıda bulunacaktı. Neden bahsettiğine dair hiçbir fikrimiz yoktu ama zaten onun bahsettiklerini genellikle anlamazdık.

ENRON ismi hâlâ bir şeyler çağrıştırıyor mu? Bu çokuluslu Amerikan şirketi yeni binyılın başlangıcından kısa bir süre sonra görkemli bir şekilde iflas etti. On yıl içinde şirket, benzeri görülmemiş bir büyüme yaşamış ve hissedarlarını çok mutlu eden kâr rakamları sunmayı başarmıştı. 2001 yılında masal sona

erdi ve iflasın ardından yürütülen adli soruşturma, yıllarca süren dolandırıcılık uygulamalarını ortaya döktü. Hesaplar sistematik olarak tahrif edilmiş, üst düzey yöneticiler kendi ceplerini (ve politikacıların ceplerini ama bu ABD'de suç değildir) milyonlarla doldurmuşlardı, sonra birçok belgenin imha edildiği ortaya çıktı. Soruşturma sonunda yirmi milyar dolarlık bir kaybın söz konusu olduğu anlaşıldı. Dava sürecinde ENRON'un bir istisna olmadığı, diğer şirketlerin de benzer dolandırıcılık uygulamaları kullandıkları görüldü.

Bu çokuluslu şirketin personelini *Rank and Yank Appraisal System* temelinde daha yüksek performans göstermeye zorlamasına o kadar da ilgi gösterilmedi. Bu sisteme göre her çalışanın performansı sürekli olarak rekabetçi bir şekilde değerlendiriliyor ve diğerleriyle karşılaştırılıyordu; sonuca göre de her yıl çalışanların sıralamada en altta bulunan beşte biri işten çıkarılıyordu, üstelik bu işten çıkarma küçük düşürücü bir şekilde yapılıyordu: İsimleri, fotoğrafları ve başarısızlıkları şirketin internet sitesinde yayınlanıyordu. Sonuç: İş arkadaşları arasındaki işbirliği kısa sürede ölümcül bir rekabete dönüşmüştü.

Geriye dönüp baktığımızda, dolandırıcılığın sadece muhasebe ve üst yönetimle sınırlı olmadığını, şirketin her kademesine yayıldığını kolayca görebiliriz. Herkesin krediyle yaşadığı bir ülkede işinizi kaybetmeyi göze alamazsınız. Sonuç olarak her çalışan kendi rakamlarını tahrif ederek doğruluktan giderek uzaklaşan ve sadece kâğıt üzerinde olan bir gerçeklik yaratmıştı. Buna iş arkadaşları arasındaki genel güvensizliğin yanı sıra işbirliği yapma isteksizliğini de (çünkü %20'lik kaybedenler arasında siz değil, karşınızdaki iş arkadaşınız yer almalıdır) eklerseniz, olayın patlak vermesinin bu kadar uzun sürmesi şaşırtıcıdır.

ENRON skandalıyla ilgili literatür geniştir, ama "Rank and Yank" sistemine yapılan atıf oldukça azdır. Bunun iyi bir nedeni var: Bu tarzda bir çalışma örgütlenmesi Amerikan çokuluslu şirketlerinde hâlâ yaygındır ve temel bir insan portresini ifade eder.[15] İnsan şekillendirilebilir olabilir, fakat her şeyden önce, hiç bitmeyen "yaşam mücadelesi"nde yalnızca kendi çıkarını düşünen aşırı rekabetçi bir yaratıktır. Neoliberalizmde Darwin'e (aslında sosyal Darwinizme) yapılan atıflar hiç de az değildir çünkü neoliberalizm kendine bunu dayanak alır. Pek çok çokuluslu şirketin sosyal Darwinizme güvenmesi, çalışma örgütlenmesi alanında iki somut ilkenin ortaya çıkmasına neden olur. Sopayı (işten çıkarma) ve havucu (ikramiye) kullanarak insanları birbirleriyle rekabete sokun. Onları iyice kontrol ettiğinizden emin olun, yoksa sizi aldatırlar.

Böyle bir insan portresinin esasen bu sistemi tasarlayan (ve kendileri kontrol edilmeyen) kişiler için geçerli olduğu, ENRON'un iflasının hukuki sürecinde çok açık şekilde ortaya çıkmıştır. Sosyal psikolojideki araştırmalara dayanarak, böyle bir ortamda uzun süre çalışanların da zamanla aynı özellikleri göstereceğini varsaymak elbette makuldür: Daima kendi kariyerinize öncelik verirsiniz, yalnızca kendi çıkarınıza olduğunda işbirliği yapmaya istekli olursunuz, kontrol edilmediğinizde işi savsaklarsınız, performansınızın olduğundan daha iyi olduğunu hayal edersiniz ama iş arkadaşlarınızın performansı söz konusu olduğunda tam tersini düşünürsünüz vs.

ENRON'un iflasından yirmi yıl sonra, artık "en iyiyi aramak" genel bir tutum haline gelmiştir ve "alçakgönüllülük erdemdir" diyen herkesin bir psikoloğa gitmesi gerekmektedir. Her özgeçmiş hava cıvadır, yalan içeriyor olma ihtimali gerçekten yüksektir. Tüm işyerlerinde "takım çalışması" teşvik edilir,

ki bu esasında bunun eksik olduğu anlamına gelir. Benim en iyi bildiğim alanda (bilimsel araştırma) bile kopya çekmek artık istisnai bir durum değil, öyle bile devam edebilirim. İnsanların olağanüstü bir uyum yeteneği vardır; sadece yirmi-otuz yıl içinde işyerlerinin taleplerine uyum sağladık. Bu, neoliberal insanlık görüşünün destekçileri için elbette kendi haklılıklarının bir kanıtıdır: Görüyorsunuz ya, insan bir "homo economicus".

Binyılın başından itibaren, bu çalışma örgütlenmesi, gerekli değişikliklerin yapılmasıyla, neredeyse tüm istihdam sektöründe uygulandı ve anlatı böylece daha da yaygınlaştı. Yeni Kamu Yönetimi örtmecesi altında, serbest piyasa fikirleri eğitim ve sağlık hizmetlerinden kamu hizmetlerine kadar tüm hizmetlere nüfuz etti ve öğretmenlerin, sağlık hizmeti sağlayıcılarının ve devlet memurlarının düşünce ve davranışları için belirleyici hale geldi. Zamanla bakım sağlayıcılar da "KPI"ları (bunun ne anlama geldiğini bilmiyorsanız, bırakın bilmeyin), "kıyaslar" ve "hedefler" hakkında konuşmaya başladı. Mesaj mükemmellikti, sonuç ise tükenmişlikti. [11]

Geçen kırk yılda farkında olmadan büyük bir zihniyet değişikliği yaşadık. Çalışmak eskiden gerekli bir mesele, dokuz-beş arası, ofiste ya da fabrikada yapılan ve neredeyse hep aynı şirkette sürdürülen bir şeydi. Artık her yerde ve her zaman çalışıyoruz; trende insanları çalışırken görüyorsunuz, e-postalar gece geç saatlerde veya hafta sonları yanıtlanıyor, insanlar araba kullanırken dijital toplantılarını araç ekranlarından takip ediyorlar,

11 Yeni Kamu İşletmeciliği (New Public Management - NPM) 1980'lerden bu yana kamu sektörünün özel sektörü model alarak modernleşmesini, dolayısıyla ürün ve müşteri bazında muhakemeyi özetleyen bir terimdir. Buradaki beklenti, operasyonların daha ekonomik ve daha verimli hale gelmesiydi.

tatilleri yıl boyunca vakit bulamadığımız işleri yapmak için kullanıyoruz. İşimizin hizmetinde bir hayat sürüyoruz.

Zihniyet değişimi sandığımızdan da öteye giderek kimlik değişimine neden oluyor. Farklı bir dil kullanıyor, farklı düşünüyoruz, farklı oluyoruz. İnsan artık bir din mensubu değil; bir tüketici ve bir girişimci. Her iki durumda da rasyonel ve acımasızca kendi çıkarını seçen bir *homo economicus*. Evde ve okulda öğrendiklerimizin ardından, "işyeri"nin bize sunduğu manzara bu.

Eğitim ve Öğretim

Etimolojik olarak doğru mu bilmiyorum ama sezgisel olarak "yetiştirme" kelimesinde yukarı yönlü bir hareket hissediyorum; çocuğu besleyerek "yükseğe doğru büyümesini" sağlıyorsunuz, o da sunulan idealler sayesinde kendini aşıyor. Öğretim faaliyeti ise norm ve değerler konusunda çocuğu eğiterek, esasen bilgi ve beceri kazanması süreci. Açıklama basit: Eğitim de öğretim de aynı topluma aittir ve aynı anlatıyı paylaşırlar. Bazen unutmak istediğimiz şey, okulun etkisinin öğretimin kendisinden çok daha öteye gittiğidir; okulun, çocuklarımızın kim olacağı üzerindeki etkisi, çok küçük yaşlardan itibaren okulda geçirdikleri zamanın çok olması nedeniyle çok büyüktür.

Eğitime ilişkin kavramsal çerçevenin son yirmi beş yılda önemli ölçüde değişmesi, farklı yetiştirme, eğitim ve öğretim ideallerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bir asır öncenin yüksek hedefi, küçük bir elit kesimin edebiyattan matematiğe kadar mümkün olan en geniş eğitimi aldığı "Bildung" idi; mesleki eğitim (doktorları ve avukatları düşünün) daha sonra geldi; bunlar büyük ölçüde öğretmenlerle çalışarak uygulamalı olarak

öğreniliyordu. Buna ilaveten, gençlerin bir işi öğrendikleri veya en azından işçi veya eleman olarak çalışmak için gerekli teknik bilgi ve becerileri edindikleri meslek eğitimi kursları vardı. Eğitim ve öğretim, farklı toplumsal sınıfların düzenli bir şekilde yerli yerinde tutulduğu topluma cuk oturuyordu.

"Trente Glorieuses" döneminde bu durum değişti ve sosyal demokrat hükümetler gerekli düzeyde zekâya sahip tüm çocuklara okulların kapılarını açtı. Postacının zeki oğlunun da noterin kızı gibi Latince öğrenmesine izin verildi. Fakat çok geçmeden eğitim sisteminin yine de toplumsal sınıfa bağlı kaldığı (okullardaki işçi çocuklarının sayısı çok azdı) ortaya çıktı ve bu durum yetmişli yıllarda yeniden ele alındı. Sistem fazla elitistti, zamanın ruhuyla daha iyi bağ kurmuş yeni bir düzenlemenin ortaya çıkması gerekiyordu. 1968'de yürürlüğe giren yeni eğitim yasası, Hollanda'da eğitimi demokratikleştirmeyi amaçlıyordu ve bu hedefle, sisteme köklü değişiklikler getirdi.[16] Flaman Bölgesi ise 1970'te "Yenilenmiş Orta Öğretim" düzenlemesiyle aynı çizgiyi takip etti. Yirmi yıl sonunda birçok değişiklik geri çekilirken, yerlerine birçok başka değişiklik getirildi ve değişim dürtüsü o zamandan beri hiç durmadı.

Buradaki ironi, ilk reformların amacı eşitlikken (bazı derslerin ayrıcalıklı niteliğinin, diğer derslerin olumsuz niteliğinin ortadan kalkması gerekmişti), son reformların amacının tam tersi (en yetenekli çocuklar, en iyi öğretmenlerin bulunduğu en iyi okullarda başarıya ulaşmalılar) oluşudur. Bu tersine dönüş, eğitimde de kendi insan imgesini yayan, daha sonra da o imgedeki insanı yaratan yeni anlatının etkisini göstermektedir.

Günümüzde eğitim ve öğretim neredeyse tamamen mevcut söylemin en tipik kavramlarından biri olan gelecekteki "başarı"nın hâkimiyeti altındadır. Bebekliğimizden itibaren, iş

dünyasındaki SWOT analizlerini anımsatan ve bitmek bilmeyen bir değerlendirme süreci başlar. Çocuğumun güçlü yönleri ("strengths") nelerdir, zayıf yönleri ("weaknesses") nerelerdedir, hangi fırsatları ("opportunities") kesinlikle geliştirmeliyiz, hangi tehditlerden ("threats") kaçınmalıyız? Bu, bebeklerin sağlıklı şekilde gelişip gelişmediklerinin kontrol edildiği basit tıbbi konsültasyonlarla başlar. Beklenen büyüme eğrisinin dışında kalan herkes özel ilgi gerektirir. Çok yakında psikolojik kriterlerin kapsamı genişletilecek ve okul öncesi çocuklar bir dizi duygusal ve toplumsal beceri açısından da test edilecek. Bunun için kullanılan kriterler tıbbi kriterlerle aynı düzende değildir (kilo ve boyu gerçekten ölçebilirsiniz) ve normallik konusunda öznel yorumlar sunabilirler: Bir çocuk mevcut ideale ne ölçüde uyuyor? Amaç, herhangi bir rahatsızlığın "erken tespiti" ve buna mümkün olan en kısa sürede müdahale edilmesidir. Gerçek sonuç, normal bir çocuğun ne demek olduğunun ve nasıl davranması gerektiğinin tanımlanmasıdır.

Okul öncesi çocuklar gerçek okula gittiklerinde işler karışır. Bilinçli (mevcut toplumsal beklentilerin bilincinde olan) ebeveynler çocuklarını zaten hazırlamışlardır ("Benim çocuğum zaten okuma biliyor!") ve en iyi eğitim kurumunu, yani çocuklarının gelecekteki başarısını garanti altına alan okulu arar ve bu seçimi sınırlayan hükümete kızarlar. İlkokul notları toplumsal "Rank and Yank" sisteminin bir yansımasıdır veya alkışa ya da huzursuzluğa neden olur. Huzursuzluk durumunda zengin ebeveynler özel ders yoluyla çocuklarının derslerini iyileştirmeyi tercih ederler.

On iki yaşında ilk "Up or Out" gelir: Çocuk ortaöğretimde (Flaman Bölgesi) veya devam eğitiminde (Hollanda) hangi bölümü seçer? Hollanda'da bu karar öğretmenin okul

tavsiyesiyle birlikte zorunlu ve merkezî bir bitirme sınavına (Cito testleri) dayanarak verilir. Flaman Bölgesi'nde de ebeveynlere bir tavsiye verilir, ama çocuğun seçeceği bölüme kendileri karar verebilirler. Çoğunluk, gelecekteki başarı için en büyük şansı sunduğu için mümkün olan en yüksek bölümü seçer. Bunun çocuk için fazla iddialı olduğu ortaya çıkarsa, çocuk daima bir alt seviye bölüme "inebilir". Birçok çocuk için bu gerekli olur, dolayısıyla Flaman eğitim sistemine genellikle "şelale sistemi" adı verilir.

Ebeveynlerin ve artan bir oranda gençlerin de eğitim tercihlerini mesleki ve finansal başarı perspektifine göre belirlemeleri, tamamen mevcut baskın düşünme sistemiyle alakalıdır. Okula gitmek tek bir amaca hizmet eder: hareketsiz durmanın geriye gitmek anlamına geldiği, büyümenin bir zorunluluk olduğu ve başarının tek ölçüt olduğu ekonomik savaş alanında çocukların son derece hırslı bir şekilde rekabet edebilmelerini sağlamaya. Eğitim kurumlarının renkli broşürlerinde "en iyi" ve "üstün" gibi kelimelerin türlü türlü varyasyonları çıkar karşımıza, hatta bir uygulamalı bilimler üniversitesi öğrencilerini "mükemmelliğin ötesine" taşıma iddiasındaymış.

Ekonomi yalnızca siyaseti değil, eğitimi de ele almış durumda ve eğitim o zamandan beri nitelikli, aşırı rekabetçi ve uysal çalışanların yetiştirilmesinden sorumlu. Ekonomiye katkısı olmayan eğitim disiplinlerine acıyarak bakılıyor ve otoritenin sesleri (iş dünyasından sesler) artık vergilerin tarih, felsefe ve edebiyat gibi disiplinlere harcanmamasının daha iyi olacağını öne sürüyor. Artık iş dünyası politikacıları kontrol ettiğinden, bu yarı bir emir sayılır ki Büyük Britanya'da kısmen dikkate alınmıştır. Ahlak felsefecileri beşerî bilimler için umutsuz bir çağrıda bulunsalar da sonuç alamadılar.[17] Britanya parlamentosu

için resmî bir yükseköğrenim komitesince hazırlanan Browne 2010 Raporu'nda şunları okuyabilirsiniz:

> Higher education matters because it drives innovation and economic transformation. Higher education helps to produce economic growth, which in turn contributes to national prosperity.[12]

Hollanda'da Balkenende kabinesi aynı mesaj için çok daha az kelimeye ihtiyaç duydu: "Bilgi, beceri, nakit!" Flaman eğitim bakanlarının dili de, "Bilgi, insani sermayedir", "Yetkinlikler gençlerin yönetmeyi ve geliştirmeyi öğrenmesi gereken sermayeleridir", "Öğrenmek uzun vadeli bir yatırımdır" gibi ifadelerle yine aynı doğrultuda ilerliyor. Son Eğitim Politikası Bildirisi'nde şunu okudum: "Çocukların başarılı olmasına yardımcı olmayı başarırsak, sermayemiz katlanarak büyümeye devam edecektir."[19]

Gerçekteyse bu sürekli değişikliklere okul sonuçlarında da ölçülebilen bir düşüşle birlikte hizmet, bakım ve eğitimle ilgili tüm derslere yeterince değer verilmemesi eşlik ediyor. Öyle ki, Flaman Bölgesi'nde bir çocuk beşerî bilimler bölümüne düşerse, birçok ebeveyn bunu başarısızlık olarak deneyimler. Mesleki ortaöğretim bundan biraz daha kötüdür ama, baskın anlatının tipik bir örneği olarak, bunun söylenmemesi gerekir. Yerel şair Ruth Lasters, Eylül 2022'de meslek eğitimi öğrencileriyle birlikte bu eğitim türündeki etiketlemeyi ele alan bir şiir yazdı ama bu şiir Anvers belediye meclis üyesi tarafından saçma bir mazeretle ("Biz böyle bir şiir sipariş etmedik") reddedildi ve bu belediye meclis üyesi, yukarıda bahsi geçen

12 Yükseköğretim, inovasyonu ve ekonomik dönüşümü teşvik ettiği için önemlidir. Yükseköğretim ekonomik büyümenin sağlanmasına yardımcı olarak ulusal refaha katkıda bulunur.

eğitim bakanı ile aynı partinin üyesi.[20] Hollanda'da ortaöğretim düzeyinde meslek eğitimi alan öğrenci sayısı sürekli azalıyor, bu da dolayısıyla zanaatkâr sayısının ciddi oranda azalmasına neden oluyor. Hollanda başbakanı ise yükseköğretim ihtiyacı konusunda ısrar ediyor. Hollanda'da da mesleki eğitim alan öğrenciler kendilerini aşağı hissediyorlar.[21]

2000 yılı civarında doğan herkes bu fikirleri okul sayesinde benimsemiştir: Mükemmel olmanız gerek, bu bile yeterli değil çünkü her yerde rekabet vardır. Yükseköğrenimde başarılı olamayanlar kendilerini aşağılık hissederler. İktisat dışı disiplinlerde (felsefe ve edebiyat) öğrenim gören üniversite öğrencilerinin sayısı büyük ölçüde azalmıştır. Öğrenciler "doğru" staj pozisyonları için yarışırlar, özenle seçilmiş "gönüllü işler" yaparlar, tatillerde "piyasa değerleri"ni artıran işlerde çalışmayı tercih ederler ve tercihen ya ikinci bir eğitim ya da yüksek lisans derecesi alırlar. Arka planda başarısızlık korkusu ya da narsisistik özsaygı vardır. Eğitimini yarıda bırakma oranının çok yüksek olmasının, genç sağlığı bakımında bekleme listelerinin uzamasının ve gençlerde psikotrop ilaç kullanımının endişe verici derecede artmasının nedenlerini açıklamaya gerek var mı?

Dördüncü Güç: Basın ve Medya

Her anlatının kelimeler ve görüntülerle işlemesi kitap, film gibi kültürel üretimlerin ve tabii ki basının neden önemli olduğunu açıklıyor. Geçen yüzyılın ikinci yarısına kadar ana bilgi kaynakları gazete ve dergilerin yanı sıra öncelikle radyo, sonra ise televizyondu. Yazılı veya sözlü haberler, önemli olayları o dönemdeki insanlık ve toplum imajının merceğinden aktarıyordu. Bu durum mesela futbol oyuncularının topun çizgiyi

geçtiğini belirttikleri adil oyunlarından dolayı övüldükleri spor etkinlikleri için bile geçerliydi.

Yakın geçmişte gazeteler belirli bir ideolojik gruba aitti ve haberleri de genellikle bunlar renklendiriyordu: Sosyalist gazeteler, Katolik veya Protestan basınından daha farklı bir dünya görüşüne sahipti. "Popüler" gazetelerde spor büyük ilgi görüyordu ve dergiler fotoğraflarla doluydu. "Daha iyi" basın diye adlandırılan yazılı basında edebiyat bölümleri, bir karikatüristleri vardı. Belirli bir ideolojinin sözcüsü olarak gazeteler, kendi duruşlarını destekleyen, diğerini eleştiren bir siyasi gelenek oluşturmuştu. Etkileri büyüktü; güçler ayrılığındaki hükümet, meclis ve yargının yanında "dördüncü güç" olarak adlandırılmalarının sebebi de buydu.

1980'den önce durum aşağı yukarı böyleydi, ardındansa hızlı ve köklü değişiklikler geldi. Bunlardan ilki önemli bir değişiklikti: Basın gelirleri artık abonelerden değil, reklamlardan geliyordu. Reklam öylesine çok para kazandırıyordu ki, bedava gazeteler bile çıktı piyasaya. Yeni aboneler hediye ve tekliflerle cezbediliyordu çünkü abone sayıları bir gazetenin reklam alanı için alabileceği maliyeti belirliyordu. Abone edinme mücadelesi, haberciliğin bilgilendirici haberlerden, sansasyonel haberlere doğru kaymasına neden oldu. Anglo-Sakson medyasında bu çok daha açık şekilde görülüyordu.

Bu dönemde tuhaf bir birleşimle, Britanya basınında hem bir genişleme hem de ideolojik içerikte bir azalma ortaya çıktı. Televizyon kanalları ve gazeteler, iş dünyasının zengin isimleri olan "kodamanlar" tarafından satın alındı ve bu kişiler bu basın organlarını "magazin"e çevirdiler. Sansasyonel gazetelerde artık ünlü isimlerin hayatları, çıplak memeler ve skandallar yer alıyordu ama bu gazeteler hepsinden önemlisi, bağırış çağırış ve

öfke dolu çok basit siyasi mesajlar içeriyordu. Bu magazin basını günümüze dek seçkin sınıfa karşı "halk"ın yani okurların yanında oldukları izlenimi veriyorlardı. Pratikteyse neoliberal güdümlü politikacıları destekliyorlardı. Brexit öncesi raporlar da buna örnek teşkil etmektedir. Londra Finans Merkezi ("Thames Nehri kıyısındaki Singapur") uzun zamandır Brüksel'in sinir bozucu kontrolünden kurtulmak istiyordu. Sansasyonel gazeteler, belirli tipteki politikacılarla işbirliği yaparak okurlarına benzeri görülmemiş bir ölçekte yalan söyledi. On dokuzuncu yüzyılın "Sen onları aptal tut, ben de onları fakir tutayım" sözü, günümüz Birleşik Krallık'ında bir gerçektir.

Okurların saf tüketicilere dönüşmesi, heyelan olarak tanımlayabileceğimiz ikinci bir vurgu değişikliğiyle iyice pekiştirildi. Brexit referandumu 2016 yılında gerçekleştiğinde, yazılı basında Facebook'un sonucu etkileyip etkilemediğine dair yazılara rastlamak mümkündü. Altı yıl sonra artık cevabı biliyoruz: Facebook (2004), Twitter (2006) ve TikTok (2017) gibi sosyal medya platformları bilginin dağıtımını devralmakla kalmadılar, kimin hangi bilgiyi göreceğine de karar verdiler. "Çerezler" dijital arama davranışlarımızı dikkatle takip ederek arzularımızın ve korkularımızın bir "profil"ini oluştururlar. Bunlar daha sonra hem siyasi partilere hem de iş dünyasına satılır ve böylece kişiselleştirilmiş reklamlarla karşı karşıya kalırız. Üstelik bunlar bilgi kılığına girdikleri için reklam olduklarını bile anlamayız.

Bu aslında daima var olan bir şeyin daha da genişletilmiş halidir: tanıtım ve propaganda. Asıl yeni ve tehlikeli olan şey, toplumsal, siyasi ve hatta tıbbi "bilgi"nin hedefli bir şekilde ve tek taraflı olarak aldığı boyuttur. Hedefli demek, dijital profili benzer olan grupların aynı siyasi mesajları aldığı anlamına

gelir. Örneğin 2020 Amerika seçimlerinde haber görünümlü, ama en az Brexit haberlerinde olduğu kadar seçici ve yalan dolu mesajların kullanıcılara ulaşması gibi. Tek taraflı demek, esasen daha önce araştırdığınız bilgilerin bir uzantısını, bir onayını alacağınız anlamına gelir. Latinlerden korkanlar korkularını doğrulayan mesajlar alırken, silah tutkunları karşı tarafın bireysel silahlanmayı yasaklamak istediğini okuyabilirdi ve belirli bir adayın temiz biri olup olmadığı konusunda şüpheleriniz varsa, karşınıza o kişinin vergi kaçakçılığıyla ilgili iddialar, hatta pedofili suçlamalarıyla ilgili dikkat çekici haberler görüyordunuz. Bir şey arattığınızda ekranın en üstünde ne çıkacağını algoritmalar belirler: Daha önce görüntülediklerinize uygun yanıtlar alırsınız. Aynısının daha fazlası, yalnızca mevcut inançları perçinler.

İnternet kullanıcılarının dijital profilini çıkarmak klasik bir tuzak gibi işler. Bilgi arayışı içinde büyük bir açıklıktan içeri girersiniz ve yol boyunca yavaş yavaş bir kenara attığınız fikirlerle dolu bir alana adım atarsınız. Eskiden propaganda olarak kullanılan şeyler artık bilgi olarak sunuluyor ve bu genellikle sansasyonel manşetlerle ("Sizden neler saklıyorlar!") yapılıyor. Belçika'da aşırı sağ partiler sosyal medyaya büyük miktarda para yatırıyor ve bunu neredeyse hep gizli bir şekilde yapıyorlar ki söz konusu sayfaya giren biri hangi topluluğa girdiğini anlamasın. Yalanlar, Büyük Komplo'nun bir parçası olarak eleştirel basın tarafından Büyük Gerçekler olarak sunuluyor. Sonuç olarak da sıradan insanlar komplo teorilerine inanıyorlar ve kendilerinin de kurbanı oldukları bu aldatmacanın dışında her şeyde bir yalan görüyorlar.

Yalnızca az eğitimli kişilerin bunun kurbanı oldukları varsayımı büyük ölçüde çürütülmüş durumda. Aynı tuzak etkisi,

"entelektüel" magazin adını verdiğim dergiler nedeniyle yüksek eğitimli insanlarda da gitgide kısmen daha fazla geçerli oluyor. Klasik skandal basını seks ve sansasyonla alt kesimi baştan çıkarıyor ve okurlarını bir sürü yalanla besliyor. "Entelektüel" magazin basını -genellikle internette ücretsiz sunulan dergileri- ise, okurlarını kültür dünyasından haberlerin ardından gelen, güzelce kaleme alınmış yanıltıcı bilgi akışıyla etkiliyor. Bunların hangi kuruluşlar tarafından finanse edildiklerini ve hangi siyasi partiye bağlı olduklarını her zaman kontrol etmek gerek.

Bilgi dağıtımının ticarileşmesi, hiç şüphesiz, serbest piyasa modelinin hâkimiyetini artırmasına katkıda bulunmuştur; dijitalleşme öldürücü darbeye de pekâlâ katkıda bulunabilir. Neoliberalizmin bireye yaptığı vurgu yalnızlığa yol açmıştır; dijitalleşme ise, her ne kadar doğası gereği bu son derece şüpheli olsa da, internet üzerinden grupların oluşmasını sağlıyor: Ulusal "sosyalizm" vaadiyle aşırı sağ partilerin etkisi hızla artıyor. Onların talebi, kurallar selinden bir an önce kurtulmak isteyen Brexit yanlılarının talebiyle ("Take back control" – kontrolü geri alalım) aynı.

Bürokrasi ve Düzenleme

Modern çağın başat ideolojisi orijinal liberalizm olduğundan, toplumsal değişimin önemli itici güçlerinden biri daima özgürlük çağrısı olmuştur. Kilise ve devletin vatandaşların bireysel olarak yaşamı üzerindeki etkisinin, özellikle de eğitim, öğretim, cinsellik ve üreme alanlarında sınırlı olması gerekiyordu. 1960'larda dönemin kurtuluş hareketleri, bireyi toplumsal sınıf, kilise ve kapitalizmin baskıcı bağlarından kurtarmak isteyen hümanist, çevre yanlısı, neo-Marksist bir hikâyeden ilham

aldılar. Bu hareketlerin başarısı özerkliğin artmasına yol açtı ve sonrasında bu özerklik, serbest piyasa doktrini için verimli bir zemin hazırladı. Eğitim sayesinde birçok birey kendi toplumsal sınıfının üstüne çıkabildi ve yeteneklerini akla gelebilecek her yönde geliştirebildi. Yükselişleri siyasi kararların yol açtığı toplumsal değişimlerin sonucuydu; birçoğu ise başarılarının yalnızca kendilerine bağlı olduğu yanılsaması içindeydi. Büyük Britanya Başbakanı Margaret Thatcher 1987'de bir kadın dergisine toplum diye bir şeyin olmadığını söylediğinde büyük beğeni toplamıştı. "Toplum diye bir şey yoktur. Bireysel olarak erkekler ve kadınlar vardır." Yaşamını ve çalışmalarını tam bir özgürlük içinde planlayan özerk bireyler!

1980'den itibaren Amerikalı benzeri tarafından yönetilen başka bir kurtuluş hareketi başladı. Ronald Reagan, *Wall Street* filminin "Açgözlülük iyidir" diyen kahramanının, "Ben şirketlerin kurtarıcısıyım!" repliğiyle özdeşleşmişti. Çevre mevzuatı (1970'lerdeki ekolojik düzenlemeden geriye kalan) ve toplumsal düzenlemeler alanındaki tüm engellerin elden geçirilmesi gerekiyordu. Anglo-Sakson dünyasında sendikalar neredeyse yasaklanmıştı ve vergi mevzuatı sistematik olarak büyük şirketlerin lehine yeniden yazılıyordu. Uluslararası anlaşmalar, ulus devletleri susturan tahkimlere ilişkin "anlaşmalar" ("Kurallarımıza uymanız gerektiğini kabul ediyoruz") ile malların ve sermayenin serbest dolaşımı mümkün hale getirildi. "Özgürlük", ürünleriyle dünyayı süratle dolduran çokuluslu şirketlere dönüşen büyük şirketlerin lehine hükümeti ortadan kaldırmak anlamına geliyordu.

Sonuç, televizyonlar, hi-fi sistemleri, çamaşır makineleri, arabalar, bulaşık makineleri ve benzerleriyle tüketimin hızla artması oldu. Tasarrufun modası geçti, her bankadan alabileceğiniz

cömert krediler sayesinde herkes hemen her şeyi satın aldı. Eskinin dindarı, suçluluk duygusuna kapılan bir tüketici haline geldi. Normal tüketim, aşırı tüketime dönüştü ve bir anda tahsilat acenteleri tarafından geri ödemeler düzenlendi. Vatandaş, fazla düşünmeden imzaladığı birçok sözleşmenin alt kısmındaki küçücük harflerle yazılmış cümle yüzünden özgürlüğünü kaybetti. Günümüzde ikinci bir iş pek çok kişi için bir zorunluluk haline gelmiş durumda ve bu, "esnek çalışma saatleri" yönetmeliği sayesinde kolaylıkla mümkün olabiliyor. Bu aynı zamanda çarpıcı bir değişiklik: Politikacılar özgürlük adına hafta sonları çalışmamıza, gece çalışmaya, çocukların (öğrencilerin) daha fazla saat çalışmasına ve emeklilerin çalışmaya devam etmelerine "izin verilmesi"ni sağladılar. Özgürlük, görünüşe göre herkesin her zaman ve her yerde çalışabilmesi gerektiği anlamına geliyor.

Bu esnekleşmeye rağmen artan düzenlemelerden ve zorunlu yönetimlerden rahatsızız. Kendi meslek alanımdan örnek verecek olursam: Kırk yıl önce Gent Üniversitesi'nin eğitim ve sınav yönetmeliği yalnızca iki sayfaydı. 2022-2023 akademik yılının başında aynı yönetmelik doksan yedi sayfa, üstelik her yıl da artmaya devam ediyor ve kimse aslında neye izin verilip neye verilmediğini bilmiyor. Eğitim ve hizmetin yanında ikinci akademik görev olan araştırmada da durum benzer. İşe koyulmadan önce bir dizi dijital düzenlemeyi gözden geçirmeniz gerekiyor ama bu iş çok fazla zaman almakla kalmıyor, bazı durumlarda araştırmayı tamamen imkânsız hale de getiriyor.

Aynı deneyimlere hizmet sektörünün her yerinde rastlamak mümkün. Sağlık hizmetlerinde hemşireler ve terapistlerin eylemlerini sürekli kaydetmeleri gerekiyor ama bu nedenle gerçek işlere daha az vakitleri kalıyor. Bu, hasta yatağı başında

daha az kişinin olması anlamına geliyor. Bunun sebeplerinden biri de yönetim çerçevesinde kontrolü sağlayan tam zamanlı birimlerin sayısının düşürülmesi. Çok sayıda kayıt alınmasıyla görünüşte her şeyin tıkır tıkır işlediği dijital bir gerçeklik yaratılıyor. Oysa gerçekte herkes iş yükü altında ezilirken özerkliğini de kaybediyor. Eğitim dünyasında ise öğretmenler yıllardır büyük ölçüde gereksiz gördükleri idari yükümlülüklerle vakitlerini boşa harcamak yerine, yeniden temel görevlerine odaklanabilmeyi istiyorlar.

İşin ironik yanı şu ki birçok kişi artan düzenlemelerin hükümetin hatası olduğuna inanıyor ve bu bakış, daha çok düzenlemenin ortadan kaldırılması için bir gerekçe sağlıyor. Eğitim ve sınav düzenlemelerindeki bana göre büyük ölçüde saçma olan kuralların *üniversitenin kendisi tarafından* belirlendiğini keşfettiğimde yaşadığım şaşkınlığı hâlâ hatırlıyorum. Araştırmalarım bana aynı durumun sağlık sektörü için de geçerli olduğunu öğretti. Daha sonra "gerçek" ekonomide olup bitenlere baktım ve benzer bir bulgu elde ettim: Şirket ne kadar büyükse iç düzenlemeler de bir o kadar kapsamlı oluyor. İşyerinde hemen hemen her şey için "protokoller" (neyi, ne zaman ve nasıl yapmanız gerektiğini belirten kılavuzlar) bulunur, çok sayıda da kontrol ve kayıt sistemi vardır. Üst düzey yöneticiler bile hiçbir şeye kendi başlarına karar veremezler. Herkes şikâyet eder ama kimse bir şeyi değiştiremez çünkü kararı "sistem" verir.

Kafkavari düzenlemelerle birlikte özerkliğin kaybı tesadüf değil, herkesin kendi çıkarını düşündüğü ve kimseye gerçekten güvenilemeyeceği fikrine dayanan neoliberal insanlık görüşünün yapısal bir sonucudur. Belirli büyüklükteki bir şirkette bilgi kasıtlı olarak paylaşılmaz ve her şey kontrol edilir ("Güven iyidir, kontrol daha iyidir"). "Uyum memurları" herkesin

kurallara uygun çalışmasını sağlar. İş sözleşmeleri ve diğer sözleşmeler gitgide daha uzun hale geliyor ve her çokuluslu şirketin kendi avukatları var. Mesaiye kalmak şarttı, karantinadan önce evden çalışmak diye bir şey düşünülemezdi bile. Özgürlük her şeyden önce her zaman ve her yerde çalışma ve tüketme özgürlüğüdür. Tüketim artık ahlaki bir yükümlülük cazibesine bürünüyor: Pandemi sırasında bize, zor durumdaki perakende sektörüne yardım etmek için tüketmemiz gerektiği söylenmişti ve şimdi, bir durgunluk dalgası yaklaşırken, Flaman halkı "ekonomiye destek olmak için" birikmiş paralarıyla yatırım yapmaya teşvik ediliyor.

6
Neoliberal Toplum

Mevcut anlatının gücü şu çelişkiden açıkça anlaşılabilir: İklim değişikliği konusunda bilimsel açıdan var olan muazzam fikir birliği, şu anda olanlar ve önümüzdeki yıllarda bizi nelerin beklediğine ilişkin sınırlı toplu farkındalıkla tam bir tezat oluşturmaktadır. Bunu "biliyoruz" ama yine de bilmiyoruz. Her gün çok sayıda hayvan türü gezegenden kalıcı olarak yok oluyor ama nesli en az tehlikede olan tür devekuşu.

Elli yıl önce kolektif farkındalık vardı. 1972 yılında Roma Kulübü'nün "Büyümenin Sınırları" raporu yayınlanmıştı. Kitap otuz farklı dilde otuz milyon sattı. O zaman bile çevre kirliliğinin ekonomi üzerindeki ölümcül etkisine ilişkin yeterli kanıt mevcuttu ve o zaman bile çözüm biliniyordu: büyüme yerine sürdürülebilirlik. Nisan 1972'de *Le Monde*, *La Stampa*, *Die Welt* ve *The Times* gibi dünya gazeteleri, çevre krizini Avrupa'daki ana tartışma konusu haline getiren on sayfalık ortak bir çevre eki yayımladılar. Takip eden yıllarda ABD dahil birçok hükümet sektöre büyük kısıtlamalar getirdi. Gelgelelim elli yıl sonra, durum artık böyle değil, üstelik tam tersi söz konusu.

Farkındalığın ortadan kalkması ve hükümetin dayattığı önlemler tesadüf değil. Anlatıyı belirledikten sonra, düşünceleri ve eylemleri siz belirlersiniz. 1972 yılında, kuruluşundan bugüne hem hükümeti hem de kamuoyunu kasıtlı olarak etkilemeye başlayan, American Business Roundtable isimli ekonomik ve mali bir lobi grubu kuruldu. 1980'de Ronald Reagan iktidara geldi ve lobi gruplarına kamuoyunu etkilemek de dahil olmak üzere her türlü fırsat verildi. "Döngüsel ekonomi" kavramı sessizce ölürken, birdenbire her yerde "ekolojik ayak izimiz" konuşulmaya başladı.

Yanıltıcı çerçeveleme ödülü olsaydı bu ifade favorilerden biri olurdu. Kulağa çok güzel geliyor: "ekolojik" ve "ayak izi", üstelik özellikle de "bizim". Üçüncü Lubbers kabinesi daha da netti: "Daha iyi bir çevre sizinle başlar" (sanayiyle değil). Mevcut yorum elektrikli arabalara, güneş panellerine ve ısı pompalarına geçmenin ahlaki bir zorunluluk olduğu yönünde. Bir başka deyişle, bu ekonomi biçiminin yol açtığı soruna çözüm olarak sunulan, ekonomiyi büyütmek için yine yeniden bir şeyler satın alma zorunluluğu. Biz de halen buna inanıyoruz.

Bu tür lobi grupları yüzünden kapıldığımız en az iki yanlış inancımız var. Birincisi, ya büyüme ve ilerlemeyi ya da durgunluk ve yoksulluğu seçmemiz gerektiği. Bu açıkça yanlıştır. Son yirmi yıldaki büyüme Batı ülkelerindeki insanlara herhangi bir ilerleme getirmemekle birlikte, ücretler orantısal olarak o zamanki seviyede sabit kalmıştır. İkinci yanlış inanç ise çevresel bozulmanın suçunun bireyler olarak vatandaşlara ait olduğudur. Bu iddia da kolaylıkla çürütülebilir. 2020 yılında karantina döneminde bizler, bireyler ve aileler olarak, "ekolojik ayak izimizi" büyük ölçüde azaltmak zorunda kaldık. Bunun genel etkisi CO_2 emisyonlarında yalnızca %6,4'lük bir azalmaydı

çünkü büyük ölçekli tüketim o dönemde de her zamanki gibi devam ediyordu.[22]

1972 yılında yaygın olan bilgi, elli yıl sonra silinip gitti. Sürdürülebilir bir ekonominin kolaylıkla gerçekleştirilebileceği, hepimizin farklı ve en önemlisi daha az tüketmesi gerektiği ve bunun bizi kesinlikle mutsuz etmeyeceği fikrini sadece bilim insanlarından duyuyoruz.

Elbette iklim değişikliğinin ve çevresel bozulmanın nedenleri 1980'lerden daha eskiye, temelinde sanayi devrimine dayanıyor. Neoliberal dönem sorunu büyütüp hızlandırdı. Sera gazı emisyonları 1990 ile 2018 yılları arasında %57 arttı. Yine de hükümetler fosil yakıt endüstrisine ve çevreyi kirleten tarım yöntemlerine sübvansiyonlar dağıtmayı sürdürüyor. Şirketlere, kendilerinin sebep oldukları kirliliği temizlemelerine yardımcı olmak için, vergilerden gelen dolarları vermeye devam ediyorlar.

Böyle bir ekonomi ile iklim değişikliği arasındaki bağlantı konusunda hiçbir şüphe yoktur. Doğa bilimleri deneyleri, öngörülerin doğruluğunu göstermektedir. İklim araştırmalarının artık neredeyse yarım asırlık bir geçmişi var ve hemen hemen tüm tahminleri de doğru görünüyor. Sistematik olarak tekrarlanan tek hata pek de güven verici değil: Değişiklik beklenenden daha hızlı gerçekleşiyor. İklim değişikliği konusunda geleceğin belirsiz olduğunu, önümüze neyin çıkacağını bilmediğimizi söylemek düpedüz yanlıştır. Çünkü gayet iyi biliyoruz.

Serbest piyasa ekonomisinin yol açtığı aynı derecede küresel olan ikinci sorun ise sosyo-ekonomik eşitsizliktir. Zengin "Batı" ile fakir "Güney" veya "Doğu" arasındaki ayrım, sömürgeleştirmenin ve köle ticaretinin tarihsel bir sonucu olmakla birlikte, bu eşitsizlik artık isteksizce kabul edilmektedir.

Ülkemizde de son kırk yılda sosyo-ekonomik eşitsizliğin arttığı o kadar bilinmiyor. Bu alandaki araştırmalar o kadar basit değil, zira beşerî bilimlerin bulguları hiçbir zaman doğa bilimlerininki kadar kesin değildir. Dördüncü bölümde tartışılan davranış biyolojisi araştırması, sosyal memelilerin adil eşitsizliği kabul edilebilir bulduğunu, gözle görülür şekilde adaletsiz bir dağılımın ise şiddetli saldırganlığı kışkırttığını gösteriyordu. İşte bu, eşitsizlikle ilgili elimizdeki tek "kesin" bilimsel bulgudur. Peki eşitsizliği nasıl ölçersiniz? Yalnızca çalışma sayesinde elde edilen geliri mi kullanırsınız yoksa varlıkları da hesaba katar mısınız? Hollanda ve Belçika'da çocuk yoksulluğu oranları bir süredir artıyor ama başvurduğunuz kaynağa bağlı olarak bu artışın çarpıcı olduğunu da o kadar kötü olmadığını da görebilirsiniz, öyleyse bu durumda kime inanmalısınız? Araştırmayı yakından inceleme zahmetine giren herkes, araştırma gruplarının çocuk yoksulluğuna ilişkin farklı tanımlar kullandığını görebilir. Yani burada yeni bir soruyla karşı karşıya kalırsınız: Yoksulluğu nasıl tanımlar, nasıl ölçebilirsiniz? Bir doğa bilimcinin siyasi görüşlerinin ısının ne olduğu ve termometrenin ısıyı nasıl ölçtüğü konusunda pek etkisi yoktur. Sosyo-ekonomik eşitsizliği ölçerken, ölçüm araçlarının ve kullanılan kriterlerin seçimi, araştırma grubunun toplumsal bakış açısıyla ilgilidir. Bu seçimler rakamları, dolayısıyla da varılan sonucu belirler.

Sosyo-ekonomik eşitsizliğin boyutunu incelemek kendi içinde zor olsa da, altta yatan ekonomik model ile bu eşitsizliğin arasındaki bağlantıyı göstermek çok daha zordur. AB'deki gelir eşitsizliğinde genel olarak 1980'den bu yana keskin bir artış olduğu ve bu artışın bazı ülkelerce, örneğin sosyal yardımların telafi edici bir şekilde yeniden dağıtımı yoluyla absorbe

edildiği varsayılmaktadır. GSYİH'e bakıldığında, ekonominin aynı dönemde çok güçlü şekilde büyüdüğü görülmektedir. Bu durum, baskın anlatının bize sürekli söylediğinin aksine, büyümenin refahta karşılaştırılabilir bir artışa yol açmadığı anlamına gelir. Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde eşitsizlik sınırlı kalsa da, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde durum tam anlamıyla felakettir. Dolayısıyla artık ekonominin hükmettiği toplumumuzu ve bunun neden olduğu huzursuzluğu değerlendirmenin vakti geldi.

Takaslar

Her mafya filminde bir gangsterin yakın zamana kadar birlikte çalıştığı biri tarafından öldürüldüğü bir sahne vardır. Katil, ölümcül atıştan hemen önce eski ortağının gözlerinin içine bakıp neredeyse özür diler bir ses tonuyla, "Kişisel değil, bu sadece iş," der. Çağımızda ürün ve hizmet alışverişi rasyonel işlemlere indirgenmiştir. Amaç kârı en üst düzeye çıkarmak olduğundan, insan da dahil olmak üzere her türlü engel ortadan kaldırılır. Şirketler daha da çok kâr elde etmek için "optimize" edilir ve bu, en hafif haliyle, istihdam koşullarının çalışanlar için daha az uygun hale gelmesi anlamına gelir. Bazen tüm gruplar işten çıkarılır, en kötü durumda şirket kapatılır ve daha fazla kâr getiren iş koşulları bulunan başka bir ülkeye taşınır. Bir ürün ne kadar ucuzsa, o kadar çok suistimal söz konusudur.

Ürünler

Mal üretimi bir asırdan fazla bir süredir otomatikleştirilmişti, son yıllarda buna dijitalleşme de eklendi. Sonuç, üretim sürecinin önemli bir parçası haline gelen çalışanlardaki özerkliğin

azalmasıyla birlikte üretimde yaşanan büyük artış oldu. Mümkün olduğunda, bunlar dijitaliyle değiştirilir; yakın bir zamanda artık kasiyerler de kalmayacak. Bu küreselleşmenin bir etkisi de şirketlerin, hatta emeğin de ticareti yapılabilir ürünler haline gelmesidir.

Şirketler neredeyse her zaman borsaya yönelik olarak alınıp satılır, birleştirilir veya bölünür. Yüksek eğitimli genç insanların yönettiği her "start-up" küçük şirketin hedefi, kendisini entegre edecek veya kapsayacak bir çokuluslu şirket tarafından büyük paralar karşılığında satın alınmaktır. Emek ticarete konu olan bir "meta"dır; bu tablo, dolayısıyla, eski köle ticaretinin çağdaş versiyonlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. FIFA'nın cebini doldurmak için Katar'da, Asya ve Afrika'dan gelen iki milyon misafir işçi ile göz kamaştıran futbol stadyumları inşa edildi. İşte bu işçiler, aslında günümüz kölelerinden başka bir şey değildir.

Kârın en üst düzeye çıkarılması amacıyla bunun tersi de olur: İşgücü, düşük ücretli ülkelere kaydırılır. Kuzey Denizi karidesleri Kuzey Afrika'ya gönderilir ve orada soyulur, kitaplar Avrupa'nın dış sınırlarında basılır, aldığınız ucuz tişörtlerin nerede ve hangi koşullar altında üretildiğini bilmek bile istemezsiniz. "Dış kaynaktan yararlanma (outsourcing)" veya "taşeronluk" bu uygulamanın çeşitlerinden biridir: Nakliye ve temizlik, kendi ülkenizdeki çalışma mevzuatını çok az dikkate alan veya hiç dikkate almayan şaibeli şirketlere yaptırılır. Kârın en üst düzeye çıkarılmasındaki hizmetlerin üçüncü bir çeşidi de "rütbe indirme"dir (downgrading): Aynı iş, işe yeni alınanlara çok daha düşük bir ücret karşılığında yaptırılır (bu son zamanlarda büyük mağazalarda yaygın olarak kullanılmaktadır). Bir başka teknik ise, eski banka şube

yöneticilerinden, tüketim makinesini 7/24 çalışır durumda tutmak için canla başla çalışan günümüz kuryelerine kadar her kademede meydana gelen "serbest" çalışma dayatmasıdır. Serbest çalışma veya şahıs şirketi kurma bir zamanlar statüsü açısından çekiciydi ama artık çoğunlukla insanların eskiden iş arkadaşı oldukları kişilerle şiddetli bir rekabete girdikleri bir güvensizliğe yol açıyor.

Bu evrimde gözden kaçırdığımız şey, başkalarıyla kurulan münasebetlerin, onaylanmanın temeli oldukları için kimliğimizi belirlediğidir. Sadece görüldüğümde ve duyulduğumda varımdır. Ekonominin araçsallaştırılması ve kârın en üst düzeye çıkarılması vurgusuyla birlikte -"Biliyorsunuz ki bu kesinlikle sadece iş"- onaylanma arka planda kayboldu. Giderek daha fazla insan artık sayılmadığını ("Senin yerine on tanesi bulunur") fark ediyor ve saygı çağrılarının sesi dünya çapında daha da yükseliyor.

Hizmetler Artık Ürün

Üretim sektöründe özgüven kaybı esasen işin otomasyonu ve hiyerarşinin tüm düzeylerinde özerkliğin ortadan kalkmasıyla ilişkilidir. Şaşırtıcı gelebilir ama hizmet sektörü de aynı yola başvurdu. Şaşırtıcı, çünkü hizmetin ulaştırılmasında hizmet sağlayıcı ile alıcı arasındaki ilişki belirleyici faktör olduğu için, normalde onaylama bu işin doğasında mevcuttur. Fakat artık durum böyle değil çünkü serbest piyasa, hizmetleri ürünlere indirgeyerek onları piyasa ile aynı mantığa tabi tuttu. Kâr yaratabilecek her şey özelleştirilir. Özelleştirmenin mümkün olmadığı durumlarda ise ciddi kesintiler yapılır. Sonuçlar, bir hizmet ürün olarak ele alınamayacağı için çarpıcıdır. Farkları sıralayayım.

Ürün somut, dokunulabilen ve maddi bir şeydir; bir güneş panelini düşünün. Bir hizmeti ise elle tutamazsınız, insanlar arasındaki soyut bir süreçtir, eğitim gibi.

Malların üretimi, tüketiminden veya kullanımından farklı bir yerde ve farklı bir zamanda gerçekleşir (akıllı telefon fabrikası Çin'dedir, telefon ise bir ay sonra Avrupa'da kullanılır). Hizmette ise üretim ve tüketim süreci aynı anda işler (hemşirenin bakımı "ürettiği" anda ve yerde "tüketici" hizmeti alır).

Hizmetin niteliğini büyük ölçüde hizmeti kimin sağladığı ile kimin aldığı arasındaki ilişki belirler (öğrenciler, çok saygı duydukları öğretmenlerinden ders alırlar). Malların üretiminde bunun bir önemi yoktur (koşu ayakkabılarınızı kimin ürettiği önemli değildir).

Sanayi üretimi ürünlerde, ürünün kalitesi homojendir (yani belirli bir markanın bisikletleri hep aynıdır) ve bu kalite kolaylıkla ölçülebilirdir; bu da ürünleri objektif olarak karşılaştırabilmenizi sağlar (bir bisiklet markası diğerinden daha iyidir). Hizmetlerdeyse durum farklıdır çünkü kaliteyi belirleyen şey ölçülmesi zor olan kişiler arası ilişkilerdir. Ayrıca etkiler genellikle zaman içinde görünür hale gelir ve bağlamın burada önemli bir rolü vardır. Yoksul bir mahalledeki bir okulun işleyişi şehrin gelişmiş mahallelerindeki bir eğitim kurumundan farklıdır. Bu okulların kalitelerini nasıl karşılaştırabilirsiniz, bunun için hangi ölçümleri kullanırsınız?

Mallar ve hizmetler arasındaki bu önemli farklılıklar, ikisinin farklı amaçlarını yansıtır. Tarihsel açıdan konuşacak olursak, hizmet sunmanın amacı öncelikle düzenleyici kurum olarak ve kalite kontrolü için hükümetle birlikte öncelikle bireye ve topluma hizmet etmektir. Bunlar, zayıf kişilerin (okul öncesi

çocuklar, yaşlılar, hastalar) bakımı, eğitim, güvenlik, toplu taşıma ve yaşam ortamı gibi hükümet tarafından vergi mükelleflerinin parasıyla finanse edilen tipik toplumsal görevlerdir. Amaç, bir çocuk bakımı veya yatılı bakım merkezinin kâr etmesi değil, çocuklara ve yaşlılara mümkün olan en iyi şekilde bakılmasıdır.

Hizmetlerin serbest piyasa tarafından yutulduğu andan itibaren kârı en üst düzeye çıkarma hedefi ön plana çıkar. Bunun sonucunda giderlerin azaltılması, gelirinse artırılması gerekir. Daha az sayıda ve daha düşük nitelikte personelin işe alımıyla ücret maliyetlerini azaltabilirsiniz. Hizmette kullanılacak ürünler (bebek bezleri, temizlik ürünleri, ofis malzemeleri vb.) mümkün olduğunca ucuz olmalı ve kullanımları mümkün olduğunda sınırlandırılmalıdır. Örneğin idrarını tutamayan yaşlıların günde belirli bir miktarda alt bezi kullanma "hakları" olur. Bezlenmek zorunda kalmaları sadece fiziksel durumlarından değil, esasında gerektiğinde tuvalete gitmelerine yardımcı olacak personelin olmamasından da kaynaklanabilir. Kalite ölçümleri aslında gizli verimlilik ölçümleridir çünkü aslında çalışma süresini (bir saatte kaç yaşlının altının temizlenebileceği) ve tüketilen ürünleri (nevresim takımları ne sıklıkla değiştirilmeli) ölçerler.

Hizmet Sektörü?

Hizmetlerin piyasalaştırılması gerektiğine dair argüman, karşılıklı rekabetin (serbest piyasanın görünmez eli) daha düşük maliyetle daha kaliteli hizmet sağlayabileceği fikrine dayanmaktadır. Bunun doğruluğunun, örneğin sağlık hizmetlerinde kanıtlanabilir olması gerekir.

Hollanda'da 2006'dan itibaren sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılması tercih edildi ancak Belçika'da pek öyle olmadı. Peki bu ne gibi farklılıklara yol açtı? Karşılaştırmayı, sağlık hizmetlerini ülke bazında haritalayan AB sayesinde yapabiliyoruz.[23] 2019 yılına ait son rapor, Belçika ve Hollanda'daki sağlık hizmetlerinin diğer AB üyelerindekinden çok daha iyi olduğunu ama aynı zamanda en pahalı sağlık hizmetinin de bu iki ülkede olduğunu gösteriyor: Hollanda 2017'de kişi başına 3791 euro ile Belçika'dan (3554 euro) bile daha pahalı. Sonuç açık: Piyasalaştırma fiyat düşüşünü sağlamadığı gibi, tam aksine, iki ülke arasında kalite farkı da sağlamamış. AB raporu, Hollanda Halk Sağlığı ve Toplum Konseyi'nin raporunda yer alan kritik bir paragrafı çarpıcı bir şekilde ele alıyor. Özelleştirme uygulamaları "bakım arzında tekdüzeliğe, sigortacılara güvenin azalmasına, yüksek idari maliyetlere ve sağlık hizmetlerinde sınırlı yeniliğe ve önleme neden olmuştur."[24] Kısacası, piyasalaştırma bakım hizmetlerinin iyileşmesini sağlamamıştır.

Yaşlı bakımı onlarca yıldır pazarlanmaktadır. Huzurevleri ve bakım evleri ilginç yatırımlardır: Odalar daima doludur, müşteriler pek kalıcı değildir, üstelik geri de dönmezler. Faturaların ödenmesi güvence altında olduğu (gerektiğinde devlet zaten yardımda bulunduğu) halde, konaklama maliyeti yüksektir. Operasyonel kontrol yok denecek kadar azdır (sistemi denetleyen devlet personeli çok daha azdır). Gerçeklerle yüzleşmek için pandemiye ihtiyacımız varmış. Yatılı bakım merkezlerindeki aşırı ölüm oranı, burada ne kadar az personelin çalıştığını ve eğitim seviyelerinin ne kadar düşük olduğunu ortaya çıkardı.

2022 Eylül'ünün başlarında Flaman Bölgesi'ndeki yatılı bakım merkezlerinin yapısal sorunları basına yansıdı. Denetim raporları, vakaların yarısından fazlasında ilaç politikasının

uygun olmadığını gösteriyordu: Yaşlılara yanlış ilaçlar verilmişti ve çoğunlukla kime ne verildiği de belirsizdi. Şikâyetler zaten biliniyordu, hatta yıldan yıla da artıyordu ama bu şikâyetlerin takibi yapılmamıştı.[25] Şunu da belirtmek gerekir ki Hollanda ve Belçika yatılı bakım merkezlerindeki yaşlılar, evde kalan yaşlılardan dört kat daha fazla nöroleptik alıyorlardı. Nöroleptikler en büyük donuklaştırma etkisine sahip psikotrop ilaçlardandır; bir insanı saksı bitkisine dönüştürmek istiyorsanız etkili bir yaklaşım bu ilaçlardan vermektir.[26]

Aynı hikâyeyi yaşam döngüsünün diğer ucunda, Belçika'da sadece kısmen özelleştirilmiş olan bebek ve okul çağı öncesi çocukların bakımında da görüyoruz. Yıllar içinde hükümet bu sektörde de personel sayısının, kaynakların ve kontrolün azalmasına neden olan pek çok kesinti yaptı. Sonuçlar öylesine dramatikti ki kamuoyunda hemen fark edildi. Aşırı sert tutum ("sarsılmış bebek sendromu") nedeniyle bir çocuğun ölmesinin ardından Flaman Bölgesi'ndeki kreşlerin durumu incelendi. Soruşturma, bazı kreşlerin (neyse ki sayıları azdı) bir süredir olumsuz yorumlar aldığını, ama bu sektörde de şikâyetlere karşı hiçbir şey yapılmadığını ortaya çıkardı. 2022'nin sonbaharında raporlama süreci hızlandı: Belçika'da çocuk bakım hizmetinde çalışanlara düşük maaş veriliyordu. Dahası, personel sayısı da epey azdı. Hollanda'da bir yaş altı her üç çocuğa bir, daha büyük çocuklarda beş çocuğa bir gözetmen düşüyordu. Belçika'da ise üç yaş altı her on sekiz çocuğa iki gözetmen düşüyordu. Bebek ve küçük çocuk bakımında olanlar, yaşlı bakımı sektörünü bekleyenlerin de habercisidir.[27]

Kreşten sonra ilkokul başlar. Öğretimin kalitesi sınıf başına düşen çocuk sayısı (ne kadar az olursa o kadar iyi), ebeveynlere maliyeti, öğretmenlerin eğitim düzeyi ve çalışma

koşulları gibi pek çok faktöre bağlıdır. Eğitim-öğretim, şüphesiz ki bir toplumun niteliği açısından önemli bir kriterdir. Değerlendirme genellikle öğrencilerin bilgi düzeyine odaklanır, bunun nedeniyse kısmen Avrupa Pisa değerlendirmelerinin sonucunda elde edilen sonuçlardır. Ayrıca bu periyodik değerlendirmeler, birbirini izleyen öğrenci nesillerinin okuma, matematik ve fen alanlarında neler yapabileceğinin gelişimini de gösterir. Görünen nedir peki? Flaman Bölgesi'nde oklar binyılın başından beri üçü için de aşağı yönlü. Aynı üzücü sonuç Hollanda için de geçerli.[28] Flaman Eğitim Bakanı'nın bu bilgi düzeyindeki düşüşe verdiği yanıt neoliberal zekâyı kanıtlar nitelikte: Neymiş, çıtayı yükseltmeliymişiz! Karşılaştırma yapmak gerekirse: On beş yaşındaki çocukların çoğunluğunun artık yüz metreyi yirmi saniyenin altında tamamlayamadığını fark ederseniz, hedefi on beş saniyeye kaydırmanın bir faydası olur mu? Yoksa bunun nedenine dair araştırma yapmak ve aynı zamanda eğitimde açık pozisyonlar için neden daha az aday olduğunu kendinize sormak mı daha iyi? Flaman Bölgesi'nde neden bunca genç öğretmen mesleğe başladıktan sonra, beş yıl içinde istifa ediyor?[29]

Bu düşüş eğilimine açıklama bulmak hiç de kolay değil çünkü eğitim ve öğretim bir toplumun tüm önemli yönleriyle ilgilidir. Eğitimin kendisi piyasalaştırılmamış olsa da, düzenlemesi artık tamamen Yeni Kamu Yönetimi'ne (New Public Management) dayanıyor. O zamandan beri de öğretmenleri çekmek ve elde tutmak zorlaşmış durumda. Artan idari baskılar ve mesleğin statü kaybı tekrarlanan şikâyetlerdendir. Öğretmen sıkıntısı nedeniyle okulların, sınıf mevcutlarını artırmak, belirli derslerde sınıfları birleştirmek, doğru eğitimi almamış kişilere ders verdirmek veya bazı dersleri müfredattan çıkarmak

gibi acil önlemler almaları zorunlu hale geliyor. Bunun sonucunda eğitim kalitesinin düşeceği aşikârdır. Personel sıkıntısı, gitgide artan sayıda çocuğun okulu bırakması nedeniyle bekleme listelerinin oluştuğu çocuk bakım hizmetlerinde de görülen bir eksikliktir.[30]

Bir toplumun doğru düzgün işlemesi için çok önemli olan şeylerden biri de iyi işleyen bir adalet sistemi temelinde vatandaşların hükümete güven duymasıdır. Bu sektörde özelleştirme bizim ülkemizde oldukça kısıtlıdır. ABD'de özel hapishaneler yaşamın bir gerçeğidir; nüfusuna oranla dünyada en fazla mahkûmun bulunduğu bir ülkede bu elbette kârlı bir sektördür. Avrupa'daysa durum öyle değil. Hollanda yargı sistemi, Belçika yargı sistemiyle karşılaştırıldığında çok daha iyi işlemektedir çünkü Belçika'da birbirini izleyen hükümetler bu sektörde de memur sayısını azaltmak için ellerinden geleni yaptılar ve bunun sonucunda ciddi bir altyapı (cezaevleri) ve personel (hâkimler, polisler ve gardiyanlar) eksikliği baş gösteriyor. Bu nedenle Belçika'da artık üç yıldan az olan hapis cezalarının (!) yatarı yok. Bu da cezasızlık nedeniyle suç oranlarında artış, vatandaşlar arasındaysa güvensizlik duygusu yaratıyor.

Meritokrasinin Ters Etkisi

Ürün ve hizmet alışverişi daima insanlar arasında gerçekleştiğinden şu husus önemlidir: "Mesele asla kesinlikle iş değil, daima kişiseldir." İyi şeyler yapmak ve bize iyi olduğumuzun söylenmesini istiyoruz. Doğru formüle edilmiş geribildirimleri dikkate almaktan mutluluk duyuyoruz ve hak edilmiş bir iltifatı takdir ediyoruz. Güvensizlik ve aşağılayıcı değerlendirmeler çalışma ortamını zehirler. Ama duyulmamak ve görülmemek çok daha kötüdür.

Neoliberal çalışma örgütlenmesi, bencillik ve rekabetle belirlenir ve "Rank and Yank" sisteminin kontrolüyle birleşen bir manzaraya dayanır Bütün bunlar yanıltıcı bir şekilde meritokrasi paketi içinde sunulur: En çok çabalayan en büyük ödülü alır ve buna kimse karşı çıkamaz, değil mi?

Kaliteyi ödüllendirmek istiyorsanız kalitenin ne olduğunu kanıtlayabilmeniz gerekir. İnsanı bir *homo economicus*'a indirgeyen bir bakış açısıyla bu, çalışanların performanslarının teker teker karşılaştırılmasıyla yapılır. Hizmet dünyasında kalite ölçümü kolay değildir çünkü belirleyici faktör, hizmet sağlayıcı ile hizmeti alan arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin kalitesini sayılarla nasıl ifade edebilirsiniz, hangi ölçütü kullanırsınız? Bu pek mümkün olmadığından insanlar ilişkiyi unutup "sonucu" ölçer. Bir polis memurunun kalitesi her hafta kestiği ceza sayısıyla, bir hâkiminki bir ayda yazdığı karar sayısıyla, bir üniversiteninki mezun sayısıyla, bir profesörünki yayımlanmış eser sayısıyla ilişkilidir.

Kalite ölçümünde "sonuca" ek olarak önkoşullara da çok dikkat edilir: Bir öğretmenin ders hazırlıkları ne ölçüde zanaatının kurallarına göre yapılıyor, tüm yönetim defterleri olması gerektiği gibi tutuluyor mu, protokol kurallarına sıklıkla uyuluyor mu? Hizmet kuruluşları bunların takibini yaparak performans kalitesini haritalandırmak amacıyla kayıt sistemleri kullanırlar. Bu tür kayıtların büyük ölçüde bizzat ilgili kişilerce yürütülmesi gerekir ama bu, asıl iş için kalan zamanın daha az olması anlamına gelir. Pek çok çalışan bu zorunlu kayıtları güven eksikliği ve tamamen zaman kaybı olarak görüyor.[13]

13 Hastanelerin pandemi nedeniyle dolup taşması, artık bu tür kayıtlara zaman kalmadığı anlamına geliyordu. Sağlık personelinin yanıtı çok açıktı: "Sonunda temel görevlerimiz için yeniden vaktimiz oldu!" Sağlık çalışanlarının çabalarının halkın açık takdiriyle birleşmesi, insanüstü başarılara imza atmalarını mümkün kıldı.

Geçmişte fabrikalarda işçileri denetleyen gözetmenler vardı. Günümüzün hizmet sektöründe meritokrasi, kaynakları ve gücü giderek daha fazla emen bir kontrol mekanizması katmanı yarattı. Örneğin eğitim ve sağlık alanında asıl işe hiçbir katkısı olmayan, sadece hizmeti yöneten çok sayıda yeni pozisyon çıktı ortaya. Tuhaf olan şu ki bu grup "kendiliğinden" büyüyor, bunlara sürekli yeni pozisyonlar ekleniyor, temel görevlere de daha az para ve zaman kalıyor. Geçmişte "idare" çalışma ortamında yaşananlar içindi, şimdiyse durum ters yöne gidiyor ve çalışmalar "yönetimin" dayattığı şekilde gerçekleşiyor. Sahadaki insanlarla ilişkiler içinse, iyi dışında ne derseniz diyebilirsiniz, ki bu bile oldukça kibar bir ifade biçimi olur.

Kilit soru, meritokratik personel politikasının kaliteyi yükseltip yükseltmediğidir. Kalite ölçümlerinin sonuçları düzenli aralıklarla halka açıklanıyor ve evet, neredeyse her zaman bir başarı hikâyesiyle karşılaşıyoruz: "Hedeflere" daha iyi ulaşıldı, hatta "kıstaslar" yükseltilebilir, işte görüyorsunuz, harika işliyor!

Bu boş sonuç, insanların uyum sağlama becerisini göz ardı ediyor. Kalite ölçümleri pasif kayıtlar değildir; kısa süre sonra, bu pratikleri kullanılan kriterler yönlendirir ve diğer şeyler görünmez hale gelir: Ölçüm sisteminin dışında kalan değişkenler önemsizdir, dolayısıyla onlar üzerinde zaman harcamaya gerek yoktur. Akademik kariyeriniz yayınlarınıza yapılan atıflara bağlıysa, bir grup meslektaşınızla birbirinize atıfta bulunma konusunda anlaşırsınız. Değerlendirmenizde dersinizi geçen öğrenci sayısı önemliyse, çok katı olmamakta fayda vardır. Herkes üzerinde anlaşılan ("anlaşılan", "kabul edilen"in Yenikonuş versiyonudur) kriterlere odaklanır, bunun sonucunda da kurumun değerlendirme sonuçları yıldan yıla daha da iyi bir hal alır. Bu ne yazık ki kâğıt üzerindeki bir gerçekliktir, pek çok şeyin

(değerlendirmede sayılmadığı için) yapılmadığı veya dikkatlice gizlendiği, işyerinin gerçekliğiyle epey sınırlı ölçüde örtüşen bir gerçekliktir. Zamanla başarı hikâyesi ile gerçeklik arasındaki farkın ne kadar büyük olduğu ortaya çıkar. Örneğin öğrencilerin bilgi düzeylerinin eskisinden önemli ölçüde düşük olduğu ve tükenmişlik yaşayan sağlık personeli sayısının sürekli arttığı ortaya çıkmıştır.

Her hizmetin özü olan insanlar arasındaki ilişki araçsallaştırıldığı için, bunun sonucu motivasyon kaybı olur. Kaybolan bir başka şey de bir topluluğun parçası olma hissidir. Her iki taraf da bundan en iyi şekilde yararlanmak isterken, kurum ile çalışan birbirine düşman olur. Sonuç barizdir: Serbest piyasa güçlerinin hizmet sektöründeki maliyetlerin azalmasına ve kalitenin artmasına hiçbir katkısı yoktur; aksine, daha yüksek maliyetler yüzünden daha düşük kaliteye neden oluyorlar.

İlişkiler

Piyasa ekonomisi bir piyasa toplumunu gerektirir, toplum bir şirket haline gelir ve Hollandalı politikacılar gururla "Hollanda Şirketi"nden bahsederler. "Büyük Dönüşüm" biz farkında olmadan başkalarıyla ilişkilerimizde, dolayısıyla kimliğimizde de bir dönüşüm yarattı. Huzursuzluğun büyük kısmı bundan kaynaklanıyor. En büyük şikâyet özerkliğin kaybıyla ilgiliydi ama en büyük sorunu uzun süredir gözden kaçırıyoruz: bağların kaybı ve bunun sonucunda oluşan yalnızlık.

İnsan ilişkilerinde doğal olarak hem özerklik arzusu hem de başkalarıyla bağ kurma ihtiyacı vardır ve ikisinden hangisinin üstün geleceğini çevre, bu durumda toplum belirler. 1960'a kadar vurgu, topluluk ve gelenek üzerindeydi; herkes belirli bir

gruba aitti. Geçen yüzyılın son çeyreğinde daha fazla özerkliğe ve değişken bir kimliğe yol açan bir bireyselleşme dalgası yaşandı. Yeni binyıla girerken farklı bir bireyleşme ve farklı bir grup oluşumu ortaya çıktı ve bunun tuhaf etkileri artık apaçık görülüyor. Günümüzdeki bireyselleşmenin sonucu sözde özerklik oluyor. Yeni grupların arasındaki bağ ise zayıf.

Sözde Özerklik ve Bağlı Olma Eksikliği

Dedelerimizin kuşağına göre çok daha özgürüz. Cinsellik ve cinsiyete ilişkin eski kısıtlamalar büyük ölçüde ortadan kalktı, dinî söylemin zorlayıcı etkisi geçmişte kaldı ve artık siyasi olarak demokratik bir ülkede yaşıyoruz. Üstelik yiyecek, barınma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlar konusunda da endişelenmemize lüzum yok. Kısacası, her zamankinden daha iyi durumdayız, ama pek çok insan için durum böyle değil. Bunun bir açıklaması, davranışlarımızı kısıtlayan ve üzerinde hiçbir kontrolümüzün olmadığı zorlayıcı çerçevelerin sayısının gitgide artması.

Yıllardır çalıştığım kelime işlem programıyla ilgili bir örnek verebilirim. Sık sık programı "güncellemek" zorunda kalıyorum. Yeni özellikler benim için programa nadiren ek bir değer katmakla birlikte, çoğu durumda, aksine, sadece bir engel oluşturuyor. Aynı şey artık vazgeçilmez olan birçok "pratik" için de geçerli. Bunlar, örneğin bankacılık işlemlerinizle karşılaştırıldığında, küçük sıkıntılar sayılır. Artık banka şubelerinin sayısı çok azaldı, "terminal" sayısı da yakın geçmişte oldukça azaltıldı; artık her şeyi gösterilen dijital yollara göre kendiniz yapmak zorundasınız. "Kamu hizmetlerinde" (gaz, elektrik, su) ise durum daha fena. Net olmayan bir faturayla ilgili bilgi almak istediğinizde, kendinizi Kafka'nın pabucunu dama atacak

bir dünyanın içinde bulursunuz. Şikâyette bulunmak istiyorsanız, bunu nasıl yapacağınızı bulmanız gerekecektir. Dijital ortamda hazırlanmış şikâyet formunu gönderdikten sonra artık hiçbir haber alamazsınız; her şey dijital karanlığa gömülmüştür. Gücün anonim doğası en büyük rahatsızlık kaynaklarından biridir; yapabileceğiniz şey en fazla bir kamu müfettişine bir e-posta göndermektir.

Motivasyon ve iş tatmini konusunda işyerinde yapılması gereken çok şey var. İnsanlar en çok ne zaman motive olurlar, işlerinden keyif almalarını sağlayan nedir? Motive edici faktörlerden en önemlilerden biri mesleki özerkliktir, yani işiniz üzerinde bir kontrole sahip olmaktır. Bugünlerde yoğun ateş altında olan da tam olarak bu faktördür. Flaman bir petrol işleme şirketi çokuluslu bir Amerikan şirketi tarafından devralındığında, işçiler yeni yaklaşım konusunda eğitim aldılar; yıllardır belirli bir şekilde yürüttükleri faaliyetleri artık farklı bir şekilde yapmaları gerekiyordu. Fabrika binasına yeni bir tasarım kazandırılarak tanıdık karakter ortadan kaldırıldı. Zemine, her biri belirli bir odaya gitmek isteyenler için zorunlu rotayı belirten farklı renklerde çizgiler çizildi. Değişikliklerin çoğu kibirli bir tavır olarak algılandı ve çoğu kişinin yeniliklerin büyük bir kısmının aslında iyileştirme niyetiyle yapıldığını fark etmesi bir yıldan fazla zaman aldı. Sorun, istişare eksikliği ve uyum üzerindeki sıkı kontroldü.

Kuralların bu kadar ani şekilde değiştirilmesi bir istisnadır. Şirketlerin çoğunda bu uygulamaya geçiş kademeli olarak yapılır ve iç düzenlemelerin kendi kendini besleyen bir canavar haline gelmesi riski vardır. Bu risk özellikle yukarıda bahsi geçen kayıt sistemleri ile fiili görevleri yerine getiren protokol kılavuzlarının birleşiminin, çalışanların kendi işleri üzerinde

artık söz sahibi olmadıkları hissine kapılmalarına yol açtığı hizmet sektöründe geçerlidir.

Pek çok vatandaş, hükümet yeni kurallar getirdiğinde benzer bir deneyim yaşar. Aralık ayının sonunda gazetenizde daima ocak ayından itibaren nelerin değişmesinin gerektiğine dair bir makale bulursunuz: vergi beyannamenizde yapılan değişiklikler, atıkların farklı bir şekilde ayrıştırılması, daha eski yıllara ait arabaların artık şehir merkezine girmesine izin verilmemesi. Bir ev inşa etmek veya yenilemek istiyorsanız, neyin mümkün olduğunu, neyin yapılması gerektiğini ve neyin yasak olduğunu öğrenmek için ciddi bir çalışma yapmanız gerekir. Şehirlerde trafik devridaim planları uygulamaya konur ve bu plan, hep gittiğiniz süpermarkete giderken artık başka bir yola sapmanıza yol açar.

Pek çok insanın özgürlüklere yönelik kısıtlamalar olarak algıladığı bu tür durumlardan duydukları memnuniyetsizlik pandemi döneminde doruk noktasına ulaştı. Bazıları maske takmanın zorunlu hale gelmesini, devletin herkesi hizaya sokacağı totaliter bir toplumun habercisi olarak gördü. Komplo teorileri hızla arttı ve internette, hükümetten ayrı olarak kendi kendine yeterli bir şekilde yaşayabilmek için neye ihtiyacınız olduğunu (piller, yiyecek stoğu, tercihen bir silah) söyleyen "kıyamet hazırlıkçıları" peyda oldu. Bilinçsiz şekilde, insanın nasıl kendine öncelik vermesi gerektiğine örnek teşkil ettiler.

Bankacılık sektörü ve kamu hizmetlerinde uygulanan kısıtlamaların aksine, hükümet önlemlerinin çoğu herkesin yararınadır. Öyleyse neden bu kadar çok protesto var? Açıklama kısmen şüphesiz ki kişisel temasın ortadan kalkmasıdır. Maruz kaldığımız kontroller giderek dijitalleşiyor, dolayısıyla anonimleşiyor, bu yüzden de bunlara yanıt verilmesi pek mümkün

olmuyor (trafikteki kamera aracılığıyla kontrolleri düşünün). Kararlarda da aynı anonim nitelik geçerli. Görünür bir diktatör yok, tüm bu değişikliklere kimin karar verdiği oldukça belirsiz. Komplo teorilerinin temel unsurlarından biri, Gizli Cemiyet'in "her şeyi" ele geçirdiği varsayımıdır.

Şahsen, protestoların ana nedeninin daha temel olduğunu ve kimliğimizdeki bir değişiklikle ilgili olduğunu düşünüyorum. Kırk yıldır kendine öncelik veren bir toplumun bariz sonucudur "önce ben" demek. İklim değişikliğine karşı uygulanan birkaç kısıtlama, birçoklarına gökten zembille inmiş gibi göründüğü için yanlış anlaşılmalara ve rahatsızlıklara neden oluyor. Buna şüpheli çevrelerden gelen dezenformasyon da eklenince bu durumla ilgili rahatsızlık da artıyor. Bir de kamu yararına olan tedbirler vardır. Benim "özerkliğim", benim bireysel olarak "özgürlüğüm"dür, kimsenin buna dokunmasına izin verilmez, dolayısıyla "bana dokunmayan yılan" metaforu toplum için önemli olan ama bizi ilgilendirmeyen önlemlere uymayı reddetmekte kullanılır. Bu tür bir özerkliğin diğer adı egoizmdir.

Bireyselleşmeye rağmen her zaman ve her yerde ulaşılabilir durumdayız, devasa ağların parçasıyız, birlikte birçok iş yapıyoruz, hatta kendimizi dijital ortamda sergileme konusunda giderek daha az sorun yaşıyoruz. Tüm bunlara rağmen kendimizi başkalarına yabancılaşmış hissediyoruz, dolayısıyla yalnızlık çağımızın sorunu haline geliyor. Yalnızlık salgını koronadan çok önce başlamıştı. Öyle ki 2018 yılında Birleşik Krallık'ta Yalnızlık Bakanlığı vardı, onun ertesi yılı Hollanda ve Belçika'da da bu sorunla mücadele için siyasi girişimlerde bulunuldu. Yakında, yalnızlık psikiyatrik bir bozukluğa dönüşecek ve çözümü de hap kullanmak olacak.

Her zaman bağlı, yine de yalnız. Yalnızlık artık sadece bir kediyle birlikte, toplumsal açıdan izole yaşayan yaşlılarla değil (onlar da hâlâ varlar gerçi); geniş bir toplumsal ve mesleki ağa sahip olan ama yalnız hisseden ve başka bir yere gitmek için adım atamayan insanlarla ilgili bir kavram. Hâlâ gruplar halinde çalışıyoruz ama birebir temas zorlu geliyor. Telefonla konuşmak bile zor, o yüzden bir uygulama tercih ediliyor. Sosyal etkileşimlerde bir tereddüt yaşadınız diyelim, gerçekten kime güvenebilirsiniz?

Açıklaması önümüzde. Baskın söylem kırk yıldır bize herkesin aslında kendi çıkarını düşündüğünü, kimseye gerçekten güvenilemeyeceğini söylüyor: bir piyasa ve mücadele alanı olarak dünya. Sevgi dolu bir çiftte bile, asıl meselen kimin mesleki olarak en başarılı olduğuyla ilgili olunca, haset artık nadir görülen bir durum değil. Okulda ve işyerinde öğrendiklerimizi evimizin salonuna taşıyoruz. Karşınızdaki kişi bir rakip, dolayısıyla sürekli tetikte olmanız gerekiyor. Dünyanın en güvenli bölgelerinden biri olan Batı'da, toplumsal kaygı ciddi bir sorun. Öyle ki 2000 yılında *Harvard Review of Psychiatry*, "sosyal fobi"yi depresyon ve alkol bağımlılığından sonra en sık görülen üçüncü psikolojik bozukluk olarak tanımladı. Toplumsal kaygı, karşımızdaki kişiye güvenmediğimiz ve mesafemizi korumayı tercih ettiğimiz anlamına gelir. Bu aynı zamanda bu pazarlamayı bilinçli olarak uygulayan ilaç sektörünün en büyük başarılarından biri.[31]

"All animals are equal, but some are more equal than others"[14]

Primatlar üzerinde yapılan çalışmalar zaten bildiğimiz bir şeyi doğruluyor: Birlikte çalışmak istiyoruz ama aynı zamanda güneş alan yer, hem de en güzel yer bizim olsun istiyoruz. Büyük

14 (İng.) "Hayvanlar eşittir ama bazıları diğerlerinden daha eşittir." — çn.

maymun topluluklarına özgü olan toplumsal kontrol, karşılıklı farklılıkların belirli sınırlar içinde kalmasını ama aynı zamanda bunun bireyin gösterdiği çabayla orantılı olmasını sağlar. Bunu insan dilinde ifade edecek olursak: çalışma karşılığında maaş. Çok çalışırsanız daha fazla kazanırsınız ve ekonomi iyi giderse nüfusun refahı artar, değil mi? Oysa 1980'den beri durum artık böyle değil.

ABD ikna edici bir örnek sunuyor: 1980 yılına kadar şirketler onyıllar boyunca %21 civarında kâr elde etmişti ve ücretler de bununla orantılı olarak artmıştı. Ekonomik büyüme ve şirketlere yönelik avantajlı vergi tedbirleri sayesinde 1999 yılında kurumsal kâr %54'e yükseldi. Gelin görün ki bu artış maaşlara yansımadı: Bugünün standartlarına göre Amerikalı işçiler artık kırk yıl öncesine kıyasla *daha az* kazanıyor. Belçika'daki son rakamların da gösterdiği üzere, son yıllarda biz de aynı yönde ilerliyoruz: 2015 ile 2019 arasında kişi başına düşen reel GSYİH %5 artarken, maaşlar gerçekte ortalama olarak %1,2 arttı. Bu durum Hollanda için de aşağı yukarı aynı.[32]

Peki günümüzde eşitsizlik nasıl? Gelir eşitsizliği kontrol edilmesi en kolay olandır çünkü bunu ölçmek için Gini katsayısı adı verilen uluslararası bir kriterimiz var. Bir ülkedeki gelir eşitsizliği 0'a yaklaştıkça azalırken, 1'e yaklaştığında artıyor demektir. 2019 yılında Belçika'nın Gini'si 0,272, Hollanda'nınki ise 0,2922'ydi. Bunları Finlandiya, Danimarka ve Norveç (her biri 0,277), Fransa (0,324), Birleşik Krallık (0,351) ve ABD (0,415) ile karşılaştırın; Hollanda ve Belçika'nın durumu o kadar da fena değil. Bu katsayı genel olduğu için, daha fazla kısmi analiz gerekli. İşlerin evrildiği yön meselesi ise daha önemli: Evrilmenin yönü daha çok eşitsizliğe mi yoksa daha az eşitsizliğe mi doğru ilerliyor?

Belçika'da yürütülen bununla ilişkili bir araştırma, toplumsal sınıflara göre de farklılık gösteren açık değişimler ortaya koymuştur: 1985 ile 2013 yılları arasında orta sınıfın gelirinde %45 oranında bir artış görülmüşken, en üst tabakanın gelirinde %52 oranında bir artış görüldü. En yoksul %10'luk kesimin hane geliri ise yalnızca %20 ila 25 arasında artmıştı. Otuz yıldan kısa bir süre içinde en alttaki grupla aradaki makas öylesine açıldı ki Belçika'da çalışan yoksullardan bahsedilir oldu. Daha güncel rakamlar da bu evrimi doğruluyor: En düşük gelir düzeyi (ticarette, alt kademe yönetimde ve ev yardımlarında) yirmi yılda (1999-2020) reel olarak düştü.[33]

Hollanda'daki farklı toplumsal sınıflardaki evrimle ilgili karşılaştırılabilir bir çalışma yok elimde. Heijne ve Noten'ın sıkı araştırmalarla yaptıkları genel değerlendirme, Hollada'nın da Belçika ile aynı evrimi yaşadığını gösteriyor: GSYİH'deki artışın gelir üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi yoktur; yoksullar daha da yoksullaşırken zenginler daha da zenginleşiyor ve orta sınıf biraz daha iyi yönde ilerliyor. Son belirttiğim, sıklıkla duyduğunuz bir şeyin önemli bir düzeltmesi: Birçok kişi orta sınıfın saldırı altında olduğuna, hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna inanıyor. Oysa bu hiç doğru değil. Hem darbe alan hem de en zor durumda olan en yoksul %10'luk kesim.

Bir ülkedeki eşitsizlik konusunda bilgi edinmek istiyorsak, yalnızca gelir eşitsizliğini değil, aynı zamanda ve muhtemelen özellikle servet eşitsizliğini de incelememiz gerekir. Bu konudaki doğru verileri bulmak o kadar kolay değil çünkü kandırmacanın en sık yaşandığı iki şey para ve sekstir. Eurosystem Household Finance and Consumption Survey (hFCs - Eurosystem Hane Geliri ve Tüketim Araştırması) sayesinde servet eşitsizliğine

ilişkin bir fikir edinmeye ancak son zamanlarda başladık. Sonuçları tartışmadan önce üç önemli yorumum olacak. Birincisi, araştırmanın güncel doğası göz önüne alındığında, şu anda uzun vadeli gelişmelere ilişkin hiçbir bilgimiz yok. İkincisi, sonuçların bir ankete dayanması nedeniyle, her zaman güvenilir olmama ihtimali. Üçüncüsü ise, en zengin grubun incelenmemiş olması. Bu minvalde, rakamların genel anlamda eksik olduğu ve gerçek farkın çok daha büyük olduğu varsayılabilir.

Daha önce de belirttiğim gibi, Belçika ve Hollanda'nın gelir eşitsizliği açısından puanları birbirine yakın. Ancak servet eşitsizliğinde durum böyle değil. 2014-2017 dönemine ait aile serveti araştırmasında Belçika, servet eşitsizliğinin en düşük, Hollanda ise en yüksek olduğu ülkeler arasında yer alıyor ve Hollanda'nın puanı ABD'ye oldukça yakın. Hollandalıların ankete Belçikalılardan daha doğru yanıtlar verdiği yönünde cesur bir varsayım bulunsa da, bu elbette kanıtlanamıyor. Çarpıcı olan, çalışmanın kapsadığı sürede (üç yıl) Belçika'da servet eşitsizliğinin çok hızlı şekilde artması: 2014'te en zengin %20'lik kısım servetin %59'una sahipken, 2017'de bu oran %64'e yükseldi. Bu, gelir dağılımındaki eğilimi doğruluyor: Zenginler daha da zenginleşiyor ve bu süreç çok hızla gerçekleşiyor.

Özetle: Yeniden dağıtım ve yardım hizmetleri sayesinde Hollanda ve Belçika gelir eşitsizliği söz konusu olduğunda oldukça iyi durumda. Ancak en alt gelir grubunda işler yine de ters gidiyor ve son rakamlar yoksulluğun arttığını gösteriyor. Dünyanın en zengin bölgelerindeniz ama okula boş beslenme çantasıyla giden çocukların sayısı artıyor.

Servet eşitsizliği ise farklı bir hikâye. Belçika'da bu eşitsizlik oldukça düşük olsa da, çok hızlı şekilde artıyor. Hollanda'da ise uçurum büyük. Servet için daha yüksek vergiler alınması

çağrısının sesi giderek yükseliyor ama bu çağrıya çok az yanıt alınıyor, alınan yanıt da genellikle ters yönde. Son birkaç onyıldır söz konusu olan eğilim halen daha devam ediyor. Her hükümet servet vergisi tekliflerini kurnazca kulak ardı ediyor ve servete daha fazla teşvik sağlıyor. Bunun en güçlü örneği Hollanda başbakanının temettü vergisini kaldırmaya yönelik (henüz onaylanmamış) teklifi. Hükümetin neredeyse tamamen alt sınıfı kontrol edip cezalandıracak olması da dikkat çekici. Hollanda'da bu durum, hâlihazırda en alttaki %10'luk kesimden kişilerin çukurun daha da derinlerine itildiği sosyal yardımlarla acı bir şekilde netleşiyor. Belçika'da hükümet, belirli sosyal yardımların yanlış ödenip ödenmediğini kontrol etmek için ("görevden alınmış olan" memurların bulunamaması nedeniyle) özel dedektifler tutuyor. Büyük şirketlerin mali ve toplumsal kontrolü veya çevre mevzuatına uygunluğun denetlenmesi için para yok. Daha da kötüsü: Flaman haber kanalı Pano'nun çalışanları, haberlerini yumuşatmaları için siyasi baskı altında olduklarını söylediler.[34]

Gelir ve servet eşitsizliğini birlikte ele alırsak, Belçika ve Hollanda'da zengin ile fakir arasındaki uçurumun giderek açıldığı sonucuna varıyoruz. Artan eşitsizliğin nedenleri konusunda pek şüphe yok: Bu eşitsizlik, piyasa politikalarını belirleyenler tarafından onlarca yıldır dayatılan ekonomi politikalarının sonucu. Toplumsal sonuçlar giderek daha görünür hale geliyor. Size "adaletsizlikten kaçınma"nın, yani adaletsiz eşitsizliğe karşı içten gelen bir nefretin sosyal memelilerin genel bir özelliği olduğunu hatırlatmak isterim. Primatolog Frans de Waal bu özelliği iki -ciddi anlamda eşit olmayan muameleye maruz kalan ve bunu fark edince neredeyse kafesini kıran- kapuçin maymununda gösterdikten sonra, şu sonuca varmıştı: "Bu bir Wall

Street protestosu." Sosyolojik araştırmalar, eşitsizliğin yüksek olduğu ülke ve bölgelerde saldırganlığın ve korkunun daha çok, güvenin ve toplumsal yaşama katılımın daha az, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin daha düşük kaliteli olduğunu gösteriyor. Princeton Üniversitesi'nden tarihçi Walter Scheidel, *The Great Leveler* (2018) adlı eserinde, toplumsal eşitsizliğin aşırı olduğu dönemlerin ancak ayaklanma veya savaş gibi bir felaketten sonra sona erdiğini savunuyor.

Huzursuzluk ve Eşitsizlik

Toplumsal krizin nedenleri sistemle ilgili olduğu için buna genel olarak insani bir tepki gösteririz: Açıkça tanımlanabilir bir neden, tercihen bir kötü adam ararız. Tıpkı bir bireyin belirsiz korkularını somut bir şeye bağlamak için belirli bir fobik bozukluk geliştirmesi gibi, biz de kolektif olarak güvensizlik duygumuzu görünür nedenlere bağlarız. Bu da birinin (bilinmeyen çocuk tacizcisi, mahalleyi güvensiz hale getiren uyuşturucu bağımlısı) veya bir grubun (müreffeh toplumumuzdan çıkar sağlayan göçmenler; sol görüşlü seçkinler) hatası olmalıdır. Çocuk istismarının büyük oranda aile içinde gerçekleştiğini, uyuşturucu bağımlılığının Schelde'deki su kirliliği nasıl ölçülebiliyorsa, o şekilde bariz olarak ölçülebilecek kadar yaygın olduğunu, en büyük maddi ve manevi skandalların toplumsal merdivenin en altında değil en tepesinde yaşandığını unutuyoruz.

İki İngiliz sosyolog Wilkinson ve Pickett'in öncü araştırmalarından bu yana, artık günümüzün rahatsızlıkları için somut nedenler aramamıza gerek yok. Araştırmaları, eşitsizlik arttığında toplumun yanlış yöne doğru ilerlediğini kanıtlıyor. Bir toplumun kalitesini, nüfusun fiziksel ve zihinsel sağlığı,

uyuşturucu kullanımı, cezaevi nüfusunun büyüklüğü, okulu bırakan çocuk sayısı, şiddet içeren suçların sayısı gibi bir dizi psikososyal sağlık göstergesinin gelişimiyle ölçebiliriz. AB ülkelerinde bu faktörlerin incelenmesi, eşitsizlikteki artışın bu göstergelerin bozulmasıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bunun halk arasında huzursuzluğun artmasına neden olduğunu söylemeye gerek bile yok, özellikle de şu şaşırtıcı araştırma sonucu da eklersek: Sağlık göstergelerindeki olumsuz gelişim, en üst katman da dahil olmak üzere toplumun tüm katmanları için geçerlidir.[35]

O halde çözüm, eşitsizliği ortadan kaldıran ve herkesi aynı seviyeye koyan bir toplumda, yani komünizm 2.0'da mı yatıyor? Böyle bir toplum, aşırı eşitsizliğin olduğu neoliberal bir toplum kadar başarısız olacaktır. İkisi de evrimsel olarak kökleşmiş toplumsal hiyerarşi ve adil alışveriş ihtiyacımıza uymaz, dolayısıyla her iki toplum da er ya da geç isyan edecektir.

Protestoların olacağı kesin; boyutu ve renginin ne olacağı ise başka bir meseledir. Amerikalı sosyolog Robert Putnam, son kitabı *The Upswing*'de (2021) ilgili rakamlarla, günümüz ABD'sinin on dokuzuncu yüzyılın sonundaki kadar eşitsiz ve kutuplaşmış olduğunu, mevcut eşitsizlik ve kutuplaşmanın 1980 civarında başladığını gösteriyor. 6 Ocak 2021'de New York Kongre Binası'na yapılan baskın üzücüydü çünkü alt sınıftan bir grubun sadece üst sınıfın çıkarlarını gözeten bir başkanın lehine harekete geçmiş olması, protestoların ne kadar manipüle edilebileceğini göstermişti.

Peki bizde durum nasıl? Daha önce bahsedilen psikososyal göstergelerin bir kısmı son yıllarda yanlış yönde gelişmiştir. Aynı dönemde Belçika ve Hollanda'da zengin ile fakir arasındaki uçurum açıldı. Bu evrimin algılanışında tuhaf bir şeyler

var. Belçikalı ve Hollandalı orta sınıflar, "düşme korkusu"nun hayalî olmadığı Amerikalı orta sınıfla kendilerini özdeşleştiriyorlar. En fazla çabayı göstermeleri ve tüm yükleri üstlenmeleri gerektiği inancıyla paylaşıyorlar bu korkuyu. Tuhaf olan, orta ve üst grupların son yıllarda ciddi anlamda gelişme kaydetmiş olması ve bu konunun Belçikalı uzmanlarından Ive Marx'ın yaptığı bir araştırmaya göre, şikâyet edecek hiçbir nedenin bulunmamasıdır.[36] Orta sınıf düşmek şöyle dursun, aksine yükseliyor ve korkuları rakamlarla çelişiyor.

Öte yandan adını çok daha az duyduğumuz bir grup var: yoksullar ve alt-orta sınıf. Yoksullar daha da yoksullaşıyor ve çalışan alt orta sınıfın bir kısmı da yoksulluğa sürükleniyor. Bunun nedeni kısmen maaşlarının reel olarak düşmesi ve vergi indirimlerinden ve teşviklerden çok az yararlanabilmeleri.[15] Bu grup sesini duyurduğunda çoğunlukla olumsuz tepkiler alıyor. Şu anda yolsuzluk ve başkanlık kampanyası için yasadışı finansman elde etmekten hüküm giymiş olan eski Fransa devlet başkanı Sarkozy, bunları yüksek basınçlı temizleyiciyle sokaklardan püskürtülmesi gereken pislikler olarak görüyordu. Amerikan başkan adayı Hillary Clinton onlardan "the deplorables"[16] diye bahsetmişti. Bunun en güncel dışavurumu Fransa'daki "sarı yelekliler" ama onlar da geleneksel siyasi partiler tarafından pek duyulmadılar. Başkan Macron protestolardan, "Jojo, le gilet jaune"[17] diyerek bahsetti. Bu tür olumsuz tepkiler söz

15 Ücret endeksi gibi yeniden dağıtım mekanizmaları daha yüksek gelirleri destekliyor çünkü bu tür önlemlerin çoğu doğrusaldır (zaten fazla şeye sahip olanlar daha da fazlasını elde ederler). Vergi indirimleri genellikle alt sınıfın sahip olmadığı şeylerle (ikinci ev gibi) ilgilidir, tıpkı teşviklerin çoğunun ev sahiplerine yönelik olması gibi.

16 (İng.) Acınası haldekiler — çn.

17 (Fr.) Sarı yelek, ne güzel. — çn.

konusu grubu aşırı sağın kollarına itti ve bunlar, aşırı sağın ilk sıra seçmenleri oldu.

İlk sıra seçmenleri diyorum çünkü sağ partiler son yıllarda dikkat çekici bir yükseliş katettiler. Aşırı sağın en yeni seçmenleri orta sınıf oldu ve bu, "sol kanat elitleri" denilen hayalî bir düşmana karşı alt sınıfla şaşırtıcı bir koalisyonun oluşturulmasıyla sonuçlandı. Amaç her ne kadar geçmişin güvenli otoritesine geri dönmek olsa da, esas sonuç kutuplaşma oluyor.

Otorite ve Güç

Biz pek farkında değiliz ama Batı otorite açısından tarihî bir geçiş süreci yaşıyor. Geçen yüzyılın ikinci yarısında geleneksel ataerkil otoritenin bastığı zemin kayboldu. "Trente glorieuses" sırasında orta gruplar haklarını –grup (kadınlar, işçiler, çocuklar) olarak insan haklarını– savundular ve yönetim giderek daha fazla kendi kendini yönetme haline geldi. Yeni büyük hikâye başta buna ikna edici bir şekilde uyuyordu. Serbest piyasa ve demokrasi aynı madalyonun iki yüzüydü ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda daha fazla eşitlik sağladılar. 1980'den sonra durum artık öyle değildi. Neoliberal bir toplumda, tarihinin belirli bir noktasından itibaren güç dengesinde bir kayma meydana gelir, bunun ardındansa üst ile alt arasında hızla büyüyen bir uçurum oluşur.[18] Eski otoritenin büyük ölçüde anonim bir güce yer açması gerekir.

Büyük bir grupta bu eğimin etkileri hem psikolojik hem de sosyolojik olarak hissedildi. Alt sınıftan kişiler, kimliklerinin dayandığı eski kesinliklerin yavaş yavaş kaybolduğunu gördüler.

18 Bu dönüm noktasının yapısal açıklamasını Bas van Babel'in tanımladığı döngüden bahsederken yapmıştım.

Çalıştıkları şirketin bir kez daha ismi değişti, ücretlerin "devredilmesi" gerekti, "küçülme"ye gidildi, büyük şirketler kapılarını kapatıp yurtdışına taşındı.

Bunların sonucu seçimlere yansıdı. Küreselleşmenin gerçek kaybedenlerinin korku ve güvensizliğinden faydalanan, milliyetçi partilerin ilk seçmen grubu toplumsal merdivenin en altındakiler oldu. Geleneksel olarak solcu olan işçi sınıfı hızla nasyonel-sosyalist olduğu halde sosyalist görünen aşırı sağ partilere kaydı. 1930'ların faşizminden ilham alan bu partiler, sözde özgün bir kimliğe dayanan "kanun ve nizam" sözü verdiler. Yabancılar düşmandı; işlerimizi, evlerimizi ve kadınlarımızı almaya gelmişlerdi.

Her yeni seçimde, birbirini takip eden hükümetlerin politikaları yüzünden aşırı sağın başarısı arttı. Geleneksel sol partiler, artık ilk destekçileriyle teması kaybetmiş entelektüeller tarafından yönetiliyordu. Belçika'da liberaller ve Hıristiyan Demokratlar "üçüncü yol"u (refah devletinin ortadan kaldırılması için kullanılan bir örtmecedir bu) tercih ettiler. Hollanda'da Wim Kok'un mor kabineleri de benzer bir politika izledi. Zamanla kamu hizmetlerinin (eğitim, sağlık, toplu taşıma, sosyal güvenlik) yıkımı, seçmenlerinin kaygılarına giderek daha az önem veren hükümet partileri dışında herkes tarafından görülür hale geldi. Sonuç olarak aşırı sağın oyları artmaya devam etti.

Seçmen tabanlarının son zamanlardaki büyümesi, güvensiz grubun da büyüdüğünü gösteriyor. Geçen on yılda korku üst-orta sınıfı da vurdu. Bu sınıfın durumu iyi, hatta çok iyi ama konumlarını koruyamamaktan korkuyorlar. Onların da geleneksel hükümet partilerine pek güvenleri yok çünkü her yeni hükümet aslında müdahale etme konusunda güçsüzlük sergiliyor. Peki kime veya neye karşı önlem alınmalı, orta gruba

yönelik tehlike nereden geliyor? Cevap, birkaç aşırı sağcı ünlünün tasarladığı ve sosyal medya aracılığıyla yayılan, mükemmel planlanmış bir manipülasyon örneğinde görülüyor.

Ülke, et yemeyi yasaklayan, çocuklarımıza okulda yalan yanlış fikirler veren, hatta Tanrı bilir, Zwarte Piet'i [19] bile ortadan kaldırmak isteyen yeşil, ilerici bir üst grup tarafından yok edilecektir. Flaman Bölgesi'nde aşırı sağcı öğrenci grupları, "Solcu fareler halılarınızı kemiriyor" sloganıyla sokaklara çıkıyor, oysa sol cenah onlarca yıldır yoğun bakımda serum tedavisi görüyor. Belçika'nın VRT kanalındaki Pano isimli haber programının 5 Eylül 2018 tarihli yayınında, iyi aile geçmişi olan düzgün çocukların perde arkasında o kadar da düzgün olmadıkları ve Nazi fikirlerini benimsedikleri gösterilmişti.[38] Hollanda'da aşırı sağcı Forum voor Democratie (FvD - Demokrasi Forumu) partisinin lideri, görünüşte tam ideal damat olsa da, boşandıktan sonra tüm altınları alıp götürecek türden biri. Buradaki ironi, ülkenin ekonomik üst katmanındaki ayrıcalıklı çocukların, sözde seçkinlerin tehdidine direnmeleridir.

İşte bu, sessiz bir değişimin nasıl gerçekleştiğini gözler önüne seriyor. Aşırı sağ partiler "kendi" halklarıyla ilgili kaygılarını yüksek sesle dile getirmelerine rağmen, görünen o ki son yıllarda siyasi davranışlarında mali-ekonomik orta ve üst grubu tercih ediyorlar. Hem Hollanda'da hem de Belçika'nın Flaman Bölgesi'nde orta sınıfın pek çok ferdi bunu iyi anlamış durumda ve büyük bir kısmı oy verme davranışlarını da

19 Zwarte Piet: Belçika ve Hollanda'da 5 Aralık'ta kutlanan Aziz Nikola Günü'nde Aziz Nikola'nın çocuklara hediye dağıtmasına yardımcı olan siyahi (yüzlere siyaha boyalı) kişiler. Bir grup, Aziz Nikola Günü'nde ırkçılık unsurları barındırdığı için Zwarte Piet'lerin yasaklanmasını istiyor. –çn.

buna göre ayarlıyor. Üstelik sadece oy verme davranışlarını da değil: Hollandalı FvD partisinin finansmanı büyük ölçüde zengin muhafazakâr çevrelerden geliyor.[39]

Bu değişim, Mart 2020'de başlayan karantina nedeniyle pandemiyle birlikte büyük bir ivme kazandı. Mevcut toplumsal sorunlar daha da büyüdü, ekonomi durma noktasına geldi, yalnızlık arttı ve internet birçok insan için dış dünyayla en önemli bağlantı haline geldi. Dijital topluluklar, siyasi politikalar, ilaç sektörü, gıda endüstrisi, eğitim gibi konularda çoğunlukla haklı çıkan şüphelerine nihayet yanıt bulan güvensiz yalnızlara sıcak bir yuva oldu.

Pek çok soru vardı: Neler oluyor, ne yapmalıyız, kime güveneceğiz? Virüsle ilgili doğru bilgiler kısa sürede yerini saçmalıklara bıraktı ve yanlış bilgilerin tuzağına düşenler ekranlarında çok daha fazla yanlış bilgi görür oldular: İyi niyetli bilim insanları şüpheli hale getirildi, alternatif tedaviler önerildi ve bunlar çoğu zaman anlaşılmaz, dolayısıyla ikna edici görünen rakamlarla birlikte gerçekleşti. Siyasete güven zaten tarihi olarak düşük bir seviyedeydi. Hükümetin halk sağlığı amacıyla zorlayıcı önlemler uygulamaya koyması, bazılarının hükümeti Büyük İlaç Şirketleri'nin (Big Pharma) suç ortağı olarak görmesi için yeterli bir nedendi. İnternetin yankı odalarında bu inanç gitgide daha yüksek sesle yankılanıyordu. Hükümet ve bilim, "seçkinlerle" birlikte bize ve özellikle çocuklarımıza maskeden aşıya kadar telafisi mümkün olmayan zararlar vermek isteyen yeni düşman haline geldi. Umulan çözüm, barışı ve düzeni yeniden tesis edecek Putin ve Trump gibi "Büyük Lider"lerden bekleniyordu.[20]

20 Roxane van Iperen *Eigen welzijn eerst – Hoe de middenklasse haar liberale waarden verloor (Önce Kendi Refahın — Orta Sınıf Liberal Değerlerini*

Gerçeklerle yüzleşelim: Belçikalılar ve Hollandalılar dünyanın en güvenli bölgelerinden birinde yaşıyor. Şayet bir şiddet tehdidi mevcutsa, bu, aşırı sağcı grupların ve onların komplo teorisyenleriyle olan ittifaklarından gelecektir. Kongre Binası'nın basılması ve bir "Reichsbürger" tarafından Almanya Reichstag'a yapılacak olan ancak engellenen saldırı da bunu doğruluyor. 2021 yılında Belçika Güvenlik Servisi OCAD'ın radarında sorun teşkil eden toplamda altmış beş kişi vardı. Bunlardan yaklaşık ellisi aşırı sağcı fikirleri nedeniyle listedeyken, aşırı soldan yalnızca on beş kişi listedeydi. Flaman aydınlarının saygın simalarından Luc Huyse gerçek tehlikeyi yakın zamanda şöyle tanımlamıştı: 2024 seçimlerinde Flaman Bölgesi'ndeki sağ ve aşırı sağ partilerin oyların çoğunluğunu alarak programlarını hiçbir engelle karşılaşmadan uygulayabilme ihtimali gerçekten var.[40]

Otoriteye Karşı Güç

Her toplumun güvence altına alması gereken işlevlerden biri de fertlerinin güvenliğidir. Tehlike geleneksel olarak iki kaynaktan gelir: doğadan ve diğer insanlardan. Artık doğayı neredeyse

Nasıl Kaybetti) (2022), aşırı sağda hızla benimsenen orta sınıf temelli aşırı muhafazakâr kadın imajının nasıl hiç farkına varılmadan ortaya çıktığını açıklıyor. Faşizmin "Freikörperkultur"a (Nudizm) ve anneliğe duyduğu sevgi sayesinde bu kucaklaşma tarihsel olarak mümkündü. İşte bu da aşırı sağın yükselişindeki son adımdı: Mavi takım elbiseli temiz erkeklerin ardından artık çocukları için endişelerini dile getiren temiz kadınlar da sağı destekliyordu. Mart 2021'de Hollanda'da "Bizim çocuklarımız, bizim tercihimiz" sloganıyla Moederhart (Anne Kalbi) isimli, kadınlardan oluşan bir çıkar grubu kuruldu ve bu grup bir süre sonra FvD'ye desteğini açıkladı. Çok sayıda insan aşırı sağdan toplumu yeniden düzene sokacak bir çözüm bekliyor. Daha da saçması: Eğer çamaşır yıkamak kadının göreviyse, o zaman bu grup koyu kahverengi bir ideolojiyi yıkayarak aklıyor.

bir tehdit olarak görmüyoruz ama son zamanlarda iklim değişikliği bizi farklı türden güçlerle karşı karşıya getirdi. Tehlike diğer insanlardandır. İnsanların çoğu iyidir ama bazıları değildir; kendilerine iyi davranırlar ama başkalarına kötülük yaparlar. Bu tüm zamanları kapsayan bir şeydir; her kültürde iyiyle kötü arasındaki, önünde sonunda iyinin zafer kazandığı ebedi savaşa dair destanlar vardır ve bunların en geleneksel versiyonlarında bir kahraman çıkıp dünyayı kurtarır. Gündelik hayat bundan daha sıradandır: Bir toplum kolektif olarak desteklenen bir otorite sayesinde güvendedir. Eline güç geçtiği andan itibarense güvensiz hale gelir.

Bu kitabın ilk bölümünde bu ayrımı anlatmıştım. Güç durumunda, toplumsal düzen, insanlar arasındaki alışverişi ve ilişkileri gücü elinde bulunduranların kendi çıkarlarına göre yönlendirerek zorla boyun eğdirmeye ve dış baskıya dayanır. İtaat etmeyen herkes, fazla uzatmadan, bazen kurnazca, bazen vahşice elenir. En güçlünün "hakkı", en güçlünün tüm avantajları kendisine tanıması anlamına gelir. Böyle bir toplumda güvensizlik kol gezer. Otorite söz konusu olduğunda, toplum, ortak norm ve değerlere dayanan ortak yasa ve düzenlemelere büyük ölçüde gönüllü olarak boyun eğer ve toplumsal işleyiş bu temelde şekillenir. Buna uyum, güç sahiplerinin aksine, kolektif düzenlemelere tabi olan otorite sahipleri tarafından gerçekleştirilir. Otorite sahipleri, bunu gerektiği şekilde yerine getirmezlerse görevden alınırlar. Gerekli durumlarda yasaları çiğneyen vatandaşları yola getirmede meşru yetkilerini kullanabilirler.

Çok az insan gücün yönettiği bir ülkede yaşamak ister. Toplum tarafından desteklenen otoritenin, demokrasi olarak da bilinen sistemin olduğu bir toplum genellikle daha tercih edilirdir. Demokratik bir toplumda yüksek derecede emniyet

ve güven vardır. Fiziksel şiddet sınırlıdır; soyulma veya dolandırılma olasılığı azdır ve böyle bir durumla karşılaşan bir vatandaş, suçlunun ceza alması için mahkemeye başvurabilir.

Demokratik ve dolayısıyla kolektif olarak desteklenen bir otoriteyi tercih edişimiz, büyük çoğunluğun kolektif çıkarlara öncelik vermeye hazır olduğunu varsayar. Ayakkabının ayağı vurduğu yer burasıdır. Herkesin kendine öncelik verdiği bir toplumda, toplum olma duygusu ortadan kalkar. Sonuç, kişisel çıkarların hâkim olduğu, haklının en güçlü olan olduğu bir yöne sapmadır.

En Güçlünün Hakkı

İyi işleyen bir hükümet artık geçmişte kaldı. Hükümetler partilerin siyasi mücadelelerinde ve kişisel çekişmelerde kaybolup gidiyor ve bir süredir kamu çıkarına hizmet edecek kararlar alamıyor, hatta almak istemiyorlar. Hükümetler, fırıncılara ekmekte daha az miktarda tuz kullanmayı dayatabilir ama bunun dışında, enerji krizinin bir sonucu olarak petrol endüstrisinin elde ettiği dev kârlara bir son vermek şöyle dursun,[21] kimya sektörünü kendi pisliklerini temizlemeye zorlama otoritesine bile sahip değil. Bu bir tesadüf değil: Son yıllarda siyaset, hükümetin karar alma alanını giderek daraltan ideolojik tercihler temelinde kendi güçsüzlüğünü yaratmıştır.

21 Dünyanın en büyük beş petrol şirketi 2022'de kârlarını bir önceki zirve yılına kıyasla ikiye katladı. Beyaz Saray bile astronomik gelirleri skandal olarak nitelendirdi. "Big Oil" aşırı kâr vergisi hakkında bir şey duymak istemiyor, Exxon Mobil Aralık 2022'nin sonunda AB'nin böyle bir vergiyi mümkün kılmak için geliştirdiği çerçeve yasaya karşı şiddetli itirazlar sundu (Pieter Van Maele, "Big Oil verpulvert alle winstrecords", *DS*, 3 Şubat 2023).

Tarihte karşılaştırılabilir dönemleri incelediğinizde bu noktaya nasıl geldiğimiz netleşiyor. Beşinci bölümün başında *Büyük Dönüşüm*'den (Polanyi) ve serbest piyasanın evriminin doğasında var olan döngüden (Van Bavel) bahsetmiştim. Bu döngüde otoriteden güce doğru da bir değişim vardır ve biz şu anda onu yaşıyoruz. Erken dönemde, güçlü toplumsal kontrolle birleşmiş topluluk etiğine dayalı bir otoriteyle, yüksek derecede kendi kendini örgütleme ve kendi kendini yönetme söz konusudur. Bunu güvenlik ve refahtaki genel artış da pekiştirir. Sermaye piyasaları normal piyasayı ele geçirdiğinde devrilme noktası gelir. Güçlerin kısa sürede yoğunlaşması, küçük bir grubun daha büyük bir güç elde etmesine olanak tanır.

Sosyal psikoloji araştırmalarının ışığında bunun ilgili kişilerin öz imgeleri ve davranışları üzerinde ne gibi etkileri olduğunu biliyoruz. Birçoğu başarılarını yalnızca kendilerine atfeder ve daha bencil ve kibirli hale gelirler. Güçleri sayesinde hükümeti etkileyebilir, hatta yavaş yavaş ele geçirebilirler. Hükümet kararları şirketlerin lehine olacak şekilde değişir. Bazı çokuluslu şirketlerin bütçeleri bazı ulus devletlerden daha büyüktür. İnsanlığa ve dünyaya dair eski bakış açısı değişir, baskın anlatı tarafından farklı bir ahlak görüşü yayılır: "Açgözlülük iyidir" ve "Kazanan her şeyi alır". Zamanla etkiler hem bireysel hem de sistemsel düzeyde görünür hale gelir.

Sistemsel düzeyde, çokuluslu şirketlerin ulus devletler ve vatandaşlar aleyhine gücü ve dokunulmazlığı her geçen gün daha da netleşir. İş dünyasının devleri artık kanunları çiğnemez, çünkü kanun metinlerini yazan kendileridir. Temsilcilerini zenginleştirmeleri ve bu konuda açıkça yalan söylemeleri, hatta gösteriş yapmaları normların büyük ölçüde bulanıklaşmasına

neden olur (Hillary Clinton ile yaptığı bir tartışma sırasında başarıyla vergi kaçırmasıyla övünen Donald Trump'ı düşünün).

Bireysel düzeyde benzer olguları daha küçük ölçekte görüyoruz. Pek çok örnekten bir seçki yapacak olursak: rüşvet alan ve sorgu sırasında akut hafıza bozuklukları yaşayan politikacılar, yanlış gider raporları sunan yöneticiler, işçiyi değil kendini koruyan sendika temsilcileri, araştırma fonlarını kötüye kullanan bilim insanları, aldatmacayla işsizlik yardım parası alanlar. Bunların devlerin maskaralıklarından temel farkı, bireylerin ara sıra cezalandırılmasıdır.

Vurgunculuğun ve gücün kötüye kullanımının görünür olması, toplumumuzun yalnızca kendi çıkarlarının peşinde koşan bir grup egoistten oluştuğu, hatta bazılarına göre "başarısız bir devlet"te yaşadığımız izlenimi verebilir. Burada başka bir argüman da sunulabilir: Artan görünürlük, kötüye kullanımın artık örtbas edilemediğini gösteriyor. Çokuluslu Dupont'un yolsuzluğunu açığa çıkaran *Dark Waters* ve Büyük İlaç Şirketleri ile Sackler ailesinin dolandırıcılığını gözler önüne seren *Dopestick* gibi ana akım film ve diziler, gazetecilik açısından çekicilik kazanıyor. Bunu MeToo hareketiyle karşılaştırın: Her kadının her zaman var olduğunu bildiği taciz şimdi ilk kez açığa çıkıyor ve duyuluyor.

Son yirmi yılda her düzeyde geçmişe göre daha fazla aldatmacanın görüldüğü ve bunun nedeninin bencil bir toplum olduğu muhtemelen doğrudur. Fakat hileye başvuranlar çoğunlukta olsaydı, artık hiçbir şey yapılamazdı. Neyse ki sağlıkta, eğitimde, kamu hizmetlerinde ve sanayi sektöründe işlerini düzgün yapmayı sürdüren sıradan insanlar sayesinde durum böyle değil. Sahtekârlar hâlâ azınlıkta ama güce dayalı bir ortamda evrimsel mirasımızın bir parçası olarak işbirliği ve ilgili

hiyerarşiyle adil dağıtıma saygı duyan çoğunluğun pahasına üstünlük sağlıyorlar. Hem devlet hizmetlerinde hem de özel sektörde her düzeyden pek çok kişi bireysel görev duygusu ve toplumsal sorumluluk duygusuna dayalı olarak işlerin yürümesini sağlamak için çalışmaya devam ediyor. Ne var ki tıpkı MeToo örneğinde olduğu gibi, insanlar gücün kötüye kullanılmasından bıkmış durumda.

Geleneksel ideolojik oluşumlara karşı, yaraya parmak basan ve sorunları doğru şekilde ele alan yeni bir grup oluşumu görülüyor: sivil toplum kuruluşlarının, hükümeti ve çokuluslu şirketleri hatalı ilan ettiği mahkemeler. Ve evet, Davut, Golyat'a karşı ama Davut'ların sayısı artıyor. Böylece bu, toplumsal otoritenin sağlamlığının bir testi haline geliyor.[22]

Mânâ

2000 yılında Dordogne'da tatildeydim. Uzak atalarımız beni büyülüyor, geride bıraktıkları eserleri seviyorum. Lascaux mağarası halka kapalıydı ama Pech Merle mağarasını ziyaret edebildik. Yerin derinliklerinde bizonların, mamutların, atların,

22 Devrimlerin (Amerikan, Fransız, Rus) başlangıcı genellikle entelektüel-ideolojiktir, ardından sokaklar devreye girer ve mantık ortadan kaybolur. Çağdaş devrimlerin de benzer bir başlangıcı vardır ama devamında sokak yerine, mahkemeler gelir. Bilgi sahibi vatandaşlar, kendi hükümetlerini ve son zamanlarda şirketleri mahkemeye veren (Hollanda'da Urganda, Belçika'da Grootouders Voor Het Klimaat da dahil olmak üzere) kolektiflerde birleşiyor. Hâkimler işlerini yapıyorlar, yani kanunları uyguluyorlar ve sonrasında belirli bir grup politikacı tarafından "aktivist" olarak adlandırılıyorlar. Bu politikacılar önümüzdeki on yıl içinde posta yoluyla bir mahkeme celbi alma ihtimalleri yüksek olduğu için sıkıntı duyuyorlar. Bu da bir ilerlemedir, daha önceki devrimlerde darağacına çekilmişlerdi.

ellerin büyülü bir gerçekçiliği olan resimlerini gördük. Beni en çok sıradan sayılabilecek bir şey şaşırttı: rehberin söylediğine göre bir çocuk ve bir yetişkinin yirmi bin yıldan uzun bir süre önce, bir zamanlar çamur olan toprakta bıraktıkları ayak izleri. Bu izler beni varlığımın derinliklerine taşıdı. Orada durmuş on iki yaşındaki oğlumla birlikte başka bir baba-oğulun yirmi bin yıl önceki izlerine baktığımı hayal ettim.

Atalarımızın da şüphesiz kendilerine göre buldukları mânâlar vardı. Mağara resimlerinin anlamını olsa olsa ancak tahmin edebiliriz ama bir anlam taşıdıklarına şüphe yoktur. Nereden geldikleri, nereye gittikleri, avladıkları hayvanlar arasındaki yerlerinin ne olduğu, yıldızlı gökyüzünün neler söylediği, mevsimlerin nasıl ve neden değiştiği gibi birbirlerine anlattıkları şeylerle ilgilidir herhalde bunlar da. Bizler hem korkularımızı yönetmek hem de hayatlarımıza şekil ve yön vermek için hikâyeler anlatırız. Hikâyeler olmadan yaşayamayız ve uzun zamandır hikâyelerin yanında resimler de yapıyoruz. Pech Merle ve Lascaux gibi mağaralarda gördüklerimiz sanat, din ve bilim olarak bildiklerimizin öncüleridir.

Birkaç nesil öncesine kadar mânâ sıkıntısı yaşamıyorduk. Bu alandaki sorunlar, bunun sıklıkla sertçe dayatılmasıyla ilgiliydi. Çoğunluk Kitab-ı Mukaddes'teki aynı hikâyelerle büyümüş, varoluşsal sorulara verilen geleneksel yanıtlarla beslenmişti. Etimolojik olarak *religie/religion* (din) ve *religare* arasında bir bağlantı vardır. İnancın kolektif yönü ve beraberinde getirdiği mânâ, insanlar arasındaki bağı güçlendirmiştir. Zira her inanan, bir cemaatin parçasıydı.

Geçen yüzyılın son çeyreğinde kiliseler çeşitli nedenlerle (daha iyi eğitim, daha yüksek refah, kilisedeki skandallar) boşaltıldı ve insanlar aynı zamanda toplumsal bir kurum olan dinden

uzaklaştı. Çok geçmeden geleneksel mânâlarını da yitirdiklerini deneyimlemek zorunda kaldılar. Başlangıçta alternatifler Doğu yönünde aranıyordu ve Batı şehirlerinin sokaklarında turuncu elbiseli, kafası tıraşlı insanların etrafta şarkı söyleyerek dolaştığını görüyordunuz. Daha sonra bireyselleşme dalgası artarak devam etti ve herkes arayışını tek başına yapmak zorunda kaldı. Bu binyılın başında, piyasada artan mânâ talebine bir yanıt olarak dört bir yanda "yaşam koçları" ortaya çıktı.

Tavsiyeleri zamanın ruhuna tamamen uygundu: Kendi içinizde, ne arzuladığınızı, hayatınızı nasıl şekillendirmek istediğinizi düşünün, unutmayın ki sadece bir hayatınız var. Gözden kaçırdığımız şey, mânânın daima kolektif bir geleneğe dayandığıydı. Bireysel yorumlarla uğraştığımız nadir durumlarda, birisinin psikotik bir dönemde kendi gerçeklik vizyonunu yaratmasına, ardından da başkalarını buna ikna etmeye çalışmasına delilik denir. Ama başarılı olursa o zaman bir tarikat ortaya çıkar ve evet, bu durum mevcut komplo teoriyle bağlantılıdır ama bunlar daha az dinî eğilimi olan, çoğunlukla tamamen ticari nitelikte oluşumlardır.

"Kendi" mânâ arayışınıza genellikle bir "kendini" arayış eşlik eder. Her iki durumda da sonuçlar hayal kırıklığı yaratmıştır ve genellikle çaresizce, "Hepsi bu muydu yani?" yorumları yapılır. Dünya parlaklığını kaybetmiştir.

Eşyalarla Dolu, Büyüsü Bozulmuş Bir Dünya

Bu boşluğun yalnızca geleneksel dinin ve dinin kurumsal yönünün gerilemesiyle ilgisi yoktu. Hayatı iyileştiren birçok uygulamayla birlikte bilimin hızlı yükselişi de buna katkıda bulunmuştur. Sosyolojinin öncülerinden Max Weber, geçen yüzyılın

başında dünyanın büyüsünün bozulduğundan bahsetmişti. Eskiden anlamadığımız her şeye dair doğaüstü açıklamalarımız vardı. Bilim devreye girdikçe daha fazlasını anlar olduk ve o açıklamalarımızın yerini kupkuru formüller aldı. Dünya boşlaştı, yani önceki yorumların ışığında anlamsızlaştı. Büyülü gizem ortadan kalktı, kenarlarda kalan ve yakında çözülecek olan birkaç ayrıntı dışında "her şey"in açıklanabilir, öngörülebilir ve kontrol edilebilir olduğu inancı çıktı yavaş yavaş ortaya. Genel kamuoyunun yeterince anlamadığı şey, her bilimsel atılımın yeni sorular ortaya çıkardığı ve şüphenin araştırmanın temeli olmaya devam ettiğidir.

Genel kamuoyunda kesinlik ve doğrulanabilirlik inancının ortaya çıkmasının nedeni şüphesiz ki bilimin geçen yüzyılda ürettiği birçok pratik uygulamadır. Atalarımızın hayatına romantik bir bakış, tabii ki öncelikle romantiktir. Bilimin büyüyü ortadan kaldırdığı suçlaması, yalnızca bilimi bilimsel uygulamalara indirgeyenler için doğrudur, oysa bilimin kendisi büyülüdür (sadece enerjinin ne olduğunu bir anlamaya çalışın). Mânânın ortadan kayboluşunu bilime bağlayamayız ama bilimin yeni büyük hikâyeye eşlik eden insanlık resmine ve yeni medyanın serbest piyasa ekonomisi tarafından insanları en yüksek iyinin "keyif almak" olduğuna ikna etmek için kötüye kullanılmasına bağlayabiliriz.

"Alışverişin" bir eğlence aracı olarak görülmesi ve "Sadece Bir Hayatınız Var", "Hayatı Kaçırma Korkusu", -hayatı tamamlanması gereken bir yapılacaklar listesi olarak gördüğümüz- "Ölmeden Önce Yapılması Gerekenler" ve "Mutlaka Görülmesi Gereken Yerler" gibi inançlar sayesinde, bulunan yeni mânâ tüketim oldu.[41] Piyasanın anlam talebine tepkisi ve bunun sonucunda kişinin kendi kimliğine yönelik talebi

neoliberal anlatının insan resmini güçlendirmekte. "Ben kimim?" sorusuna yeni bir yanıt veriliyor: Yeteneklerinizi keşfedin ve onları başarılı olmak için kullanın. Özetle: Çok çalışın, yine çalışın, çok kazanın ve çok para harcayın. Verimlilik düşüncesiyle birlikte niteliğin yerini de nicelik alıyor. Ne kadar çok bir şey olursan, bir şeye sahip olursan, bir şey yaparsan ve tüketirsen, ne kadar sık seyahat edersen, hayatın o kadar anlamlı olur. Sonuç, muazzam bir eşya yığınının üzerinde, ne yaptığını merak eden, aşırı yorgun bir insan. İyi eğlenceler!

Eski ve Yeni Cevaplar

Günümüzde mânâ ve kimlik sorularının cevapları büsbütün farklı iki yönden geliyor. Birinci yönden gelen cevaplar, pandemi ve ona bağlı her şeyin daha da pekiştirildiği, artan güvensizlik duygularıyla paralellik gösteriyor. İkinci yönden gelenlerse yepyeni çünkü Batı için insan ile doğa arasında, hatta daha geniş anlamda özerklik ile bağlı olmak arasında yeni bir ilişkiyi keşfediyorlar.

Önceden var olan yalnızlık duyguları, karantinanın bir sonucu olarak pandemi sırasında birçok kişinin gerçekliği haline geldi. En önemli ama daha önceden sahip olduğumuz fikirleri güçlendiren bilgiler edindik internetten. Hükümet ve bilim hakkında şüpheleri olan biri hızla dijital destekçiler buldu. Artık kendisini yalnız hissetmiyordu; eleştirel bir topluluğa katılmıştı.

Altı ay sonra, on dokuzuncu yüzyıldan tanıdığımız gürültülü kalabalığın çağdaş versiyonunun bir parçası oldu: sosyal medyada bağıran ve hırlayan sanal, dijital kalabalık. Özellikler aynıydı. Bireysel eleştirel düşünme yetisi ortadan kalkıyor ve onun yerine ilkel duygularla beslenen çok başlı bir canavar ortaya çıkıyor. Zaten var olan korku, paydaşlar tarafından öfkeye

dönüştürülüyor, ardından da aynı mesaj sürekli tekrarlanıyor. Üyeler, tehlikeli güçler tarafından kontrol edilen bir topluma karşı çıkan devrimci bir grubun parçası oldukları yanılsaması altındalar. Bunun tersi olabileceği, tehlikeli güçler tarafından kontrol edilenin kendileri olabileceği akıllarına bile gelmiyor.[42] QAnon artık Hollanda'da da yaygın.[23]

Sanal kitle gerçek hayatta bir araya geldiğinde, bunların, QAnon destekçilerinin ve Vlaams Belang[24] veya FvD üyelerinin yanında sepetli bisikleti olan annelerin de olduğu aşırı sağ tarafından düzenlenen "etkinlikler" veya gösteriler olduğu ortaya çıkıyor. Kendilerini "egemen" görüyorlar ve sırada artık hangi ideolojinin yanında olduklarını fark etmiyorlar. Sosyal medyadaki mesajlara ilişkin araştırmalar, korona döneminde tartışmaların nasıl yoğunlaştığını ve bazılarının komplo teorilerine dönüştüğünü açıkça ortaya koyuyor: korona önemlerinin amacı "bir köpeğin pati vermek üzere eğitilmesi gibi, bizim kölelik için eğitilmemiz" ve "totaliter baskı"yla sonuçlanacak "büyük sıfırlama"nın uygunlanmasına hazırlık yapmak.[43]

Bu grup için mânâ ve kimlik artık bir sorun değil; güven verici yanıtları, başka birçok şeyle birlikte geleneksel rol kalıplarına dayanıyor: Kadınlar ya annedir ya da geleceğin annesi, erkekler evini ve ülkesini savunur, yabancılar ve Hıristiyan olmayanlar buraya ait değildir. Farklı düşünen "uyanmış" değildir veya Büyük Komplo'nun bir parçasıdır, tıpkı basın ve bilim gibi.

---

23 QAnon, totaliterliğe eğilimi olan küresel seçkinlerin çocuk istismarı failleri olduğunu öne süren bir Amerikan hareketidir. Avrupa'da bu harekete en çok Hollanda eşlik ediyor. Eylül 2020'de bununla ilgili bir uyarı raporu yayınlayan NOS, artık QAnon tarafından "düşman" kabul ediliyor.

24 Vlaam Belang: Belçika'nın Flaman Bölgesi'nde aktif olan aşırı sağcı bir siyasi parti -çn.

Kimlik ve anlam açısından bambaşka bir cevabın kaynağı bilimdeki son yönelim olsun. Bambaşka diyorum çünkü buradaki keşif insan ile doğa arasında, parça ile bütün arasında farklı bir ilişkinin olduğudur. Yakın zamana kadar bilimin doğaya karşı tutumu herhangi bir tektanrılı dinin tutumuyla aynıydı: İnsan (erkek) doğanın hem dışında hem de üstündedir ve kendisinin "altında" olan her şeyi kendi uygun gördüğü şekilde kullanabilir. Diğer görüşler ya pagan ya da bilim öncesi ilkel görüşlerdir. Son zamanlarda yaşam bilimi biyoloji çok farklı bulgulara ulaştı. Amerikalı biyolog Lynn Margulis (1938-2011), canlı maddelerdeki her şeyin birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu ve daha da önemlisi, her karmaşık yaşam formunun kendi içinde birden fazla organizmanın birleşimi olduğunu gösterdi.[44] Bu durum insanlar için de geçerlidir: Vücudumuzda milyarlarca "yabancı" yaşamaktadır, üstelik sadece bu da değil, onları vücudunuzdan çıkarırsanız ölürsünüz. Bence bunun en güçlü örneği vücudumuzun her hücresinde bulunan mitokondri isimli küçük enerji santrallerinin keşfidir. Şaşırtıcı olansa, DNA'larının "bizimkinden" farklı olmasıdır. Onlar gerçekten de vücudumuzdaki yerleşik yabancılar.

Çağdaş bilimde, klimatolojiden orman yönetimine ve mantarbilime kadar, bir sistemin varlığı düşüncesi ve dinamik ağlara ilişkin araştırmalar son derece önemlidir. Bilimde bilgiye dayalı olarak türlerin, hatta organ sistemlerinin sınıflandırıldıkları ve araştırmacıların hep bir sıralama buldukları dönem artık kesinlikle sona erdi. "Alt" ve "üst" türler diye bir hiyerarşi yoktur; yaşam sistemsel bir bütündür, bir parçanın değişmesinin diğer tüm parçalar üzerinde sonuçları olur. Suzanne Simard, yağmur ormanlarındaki tamamen farklı yaşam formlarının (ağaçlar, böcekler, mantarlar) enerji ve bilgi alışverişinde

bulunduğu büyük bir ağın ("Wood-Wide Web" ["Orman Çapında Ağ"]) olduğunu göstermek için titiz bilimsel araştırmalar yürütüyor. Merlin Sheldrake, mantarların nasıl daha geniş bir yaşamın aktif ve vazgeçilmez bir parçası olduğunu yakın zamana kadar akla bile gelmeyecek bir şekilde açıklıyor.[45]

İnsan da bir tür olarak bu daha büyük yaşamın bir parçasıdır, fazlası değil. Bilimdeyse, kendimize ve dünyaya dair önceki imajımızı hızla silen ve kimlikle ilgili sorulara yeni yanıtlar sağlayan bir paradigma değişimi yaşanıyor. Ayrı türler asla ayrı değildir; doğa yalnızca bir "hayatta kalma" mücadelesi değildir; farklı yaşam formları birbirine karışır, hatta birleşir. Bağ kurmak bir kuraldır, daha büyük bir bütüne bağlı olmadan özerklik mümkün değildir. Ben bunu hem çığır açıcı hem de büyüleyici buluyorum.

Başkalarıyla ara sıra bağlantı kuran özerk bir benlik yoktur; çevreden ayrı özerk bir yapı bile yoktur. Daha büyük bir bütünün parçaları olan ego ve beden, başkalarından parçalar da içerir. Tonu çekilme ve itilmenin, birleşme ve ayrılmanın belirlediği dinamik süreçlerde hareket ediyoruz. Artık bireyi bu şekilde anlamamızın vakti geldi. Bu yorum, hepimizin benzersiz varlıklar olduğumuz yanılsamasını bizlere dayatan mevcut yorumdan baştan aşağı farklıdır.

Toplumsuz Bireyler

İnsan bir *zoon politikon*, yani toplumsal bir hayvandır. Kim olacağımız içinde büyüdüğümüz topluma ve çağa bağlıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'da geleneksel ilişkileri ortadan kaldıran ve birçok seçeneği mümkün kılan bir değişim dalgası yaşandı. Toplum daha hoşgörülü, kimlikler daha

renkli hale geldi. 1980'lerden itibarense işler belirsiz bir yöne gitti. Ahlaken her zamankinden daha özgürüz ama en önemli seçim, çocukluğumda, maske takıp elimizde tabancayla "ya paran ya canın" diye bağırarak posta arabasını soyduğumuz zamankiyle aynı. Canını seçen herkes parasından vazgeçmek zorunda kaldı. Paralarını vermek istemeyenlerse canından oldu. Neyi seçerseniz seçin, daima kaybedersiniz. Bunun yetişkin versiyonu şöyledir: Yarışa katılanlar (bazen) çok para kazanırlar ama hayatları yoktur. Katılmayı reddedenlerinse parası olmaz ama hayatları da yoktur.

Bu zorunlu "seçim"in kim olmamız gerektiği üzerindeki etkisi bir görev gibidir: Kendi kendinizin girişimcisi olun, ekonomiyi desteklemek için tüketin, bunu sürekli kendinizle ve başkalarıyla rekabet halinde yapın. Bunun sonucunda birey hastalanır, toplum açısından ise o toplumun dışında kaybolur. Bir zamanlar insanlar arasında, vatandaşlarla toplum arasındaki normal gerilimin sonucu olan tedirginlik, artık öfkeli ve korkak bireyler arasındaki kutuplaşmanın sonucudur.

Bunların sayıları artmaya devam ediyor ama hâkim söylem onları bireyselleştirerek, sorunlarını tıbbileştirerek grup olarak zararsız hale getiriyor. Toplumsal protesto, çalışmayı reddeden vurguncular tarafından bir tepki olarak göz ardı ediliyor. İşten ayrılan insanların sayısının hızla artması, bireylerin dayanıklılık eksikliğini gösteren veya genetik olarak "savunmasız" kişilerin "bozukluklarına" indirgeniyor. Daha sonra da bu bireyler ilaç şirketleri için kolay hedefler olarak pazarlanıyorlar.

Bireye odaklı yardım, uzun süredir ekonomik düzen anlamına gelen toplumsal düzenin korunmasını sağlıyor. Bu ise vurgudaki çarpıcı değişimi açıklıyor: Son yıllarda psikodiagnostik "değerlendirme", yönetimle terapiyi, koçluk ve eğitimi

içerecek şekilde genişletilmiştir. Bunların her biri kişiyi "doğru" yöne (işe geri dönmeye) yönlendirme niyetindedir.

Günümüzde psikiyatri ve psikoloji alanı neredeyse toplumun tamamıyla örtüşüyor. Okul öncesi çocuklar, sorunlarla zamanında mücadele etme ve sapla samanı ayırma meselesi olarak "erken tanı" amacıyla testlere tabi tutuluyorlar. Okul çocukları ve üniversite öğrencileri başarılı olmak için ritalin (Hollanda'da adı Ritalin) gibi performans artırıcı ilaçlar kullanıyorlar. Performans değerlendirmeleri sayesinde çalışanlar ve yöneticiler daha verimli hale geliyorlar. Genel grubun dışında kalanlarsa ilaç ve konuşma kombinasyonuyla destek alıyorlar.

Toplumumuz çok ve uzun süre çalışıp çok az kazanan bir alt sınıf sayesinde çok ve uzun süre çalışıp çok para kazanan bir üst sınıf olarak ikiye bölünüyor. Çok çalışmak en önemli idealdir, çalışmayan kimse yoktur. Günümüzün yabancılaşması bu: Profesyonel kimliğimize indirgeniyoruz, özellikle de başarılı olduğumuzda.

Bu kitabın ilk kısmında bölünmenin insanlığın temel bir özelliği olduğunu belirtmiş ve bunun özgürlükle bağlantısını ele almıştım. Tam olarak bölünmüş olduğum için kendimi düşünebiliyor ve buna göre farklı seçimler yapabiliyorum. Ne yazık ki bu olasılığın nadiren farkında olunur. Bölünme genellikle olumsuz bir öz imgeye yol açar: Henüz yeterince iyi değilim, "ben şirketi"nin büyümeye devam etmesi gerekiyor. Ne kadar hızlı koşarsak evden o kadar uzaklaşırız. Durup bitkin bir halde aynaya bakıp ne halt ettiğimizi merak ettiğimiz noktaya varana dek.

7
"Ben" Ltd. Şti.

Her toplum fertlerinin kimliklerini inşa ettiği kendi ideallerini yüceltir. Eski kafalı kişiler böyledir çünkü onlar hâlâ geçmişin ideallerini bünyelerinde barındırırlar. İlericilerse geleceğin neler getirebileceğini de düşünürler. Bu hiçbir alanda cinsel kimlik ilişkilerinde olduğu kadar görünür değildir. Geçmişin ideal çifti –evin geçimini sağlayan erkek ve ona tabi olan müstakbel anne olarak kadın– aşırı sağ tahayyülde yalnızca bir hayal imgesi olarak varlığını sürdürüyor. Günümüzün toplumsal cinsiyet dünyasında gökkuşağının tüm renkleri mevcut. Biz üzerine pek düşünmesek de, kimliğimizi oluşturan diğer üç ilişki örüntüsü de önemli ölçüde değişti.

Kendimizle olan ilişkimiz kötü ve günahkâr olmaktan, iyi ve oluşturulabilir olana doğru bir tersine dönüş gösteriyor. Başkalarıyla ilişkilerimizde tüm hiyerarşi ortadan kalkmış gibi herkese ismiyle hitap ediyoruz. Freud'un *Über-ich* olarak adlandırdığı, kafamızın içindeki yasaklayıcı ses, artık daima daha fazlası olmak, daha fazlasına sahip olmak ve daha fazlasını yapmak için emir veriyor: "The sky is the limit." (Sınır gökyüzü.)

Her şey olumlu görünüyor ve birçok açıdan büyükanne ve büyükbabalarımızdan daha iyi durumdayız. Ama rakamlar yalan söylemez. Gitgide daha fazla insan okulu bırakıyor. Bazı ortamlarda bunun açıklaması, şımarık çocuklar haline gelmiş olmamız. Bu açıklamada kastedilen şekliyle olmasa da bu muhtemelen doğru. Şımarık çocukların genel özelliği onlara istedikleri pek çok şeyin verilmesi, fakat zihnen sağlıklı yetişkinler olabilmeleri için ihtiyaç duydukları ilginin gösterilmemesidir.

Kendinle Rekabet

Temel toplumsal hikâye, kimliğimizin inşasında, kimliğimizdeki ilk ilişki modeli olan kendimizle ilişki kurma şeklimiz üzerinde çok büyük etkisi olan iki fikir sunar. Bize doğru seçimleri yapmamız ve gerekli çabayı göstermemiz koşuluyla istediğimiz kişi olabileceğimiz söylendi. Yol boyunca başkalarıyla rekabet etmeniz gerekir çünkü hayat, en iyilerin en büyük ödülü aldığı uzun soluklu bir yarıştır. Faillik ve rekabet, kısacası.

İstediğin kişi olabilmek, Aydınlanma Çağı'ndan gelen şu ifadenin tercümesidir: İnsanlar eşittir ve bazı kişiler kendilerini aşacak şekilde gelişebilirler. Bu "kendini aşma" aslında şu anlama geliyor: toplumsal sınıf, cinsiyet ve etnik kökene dayalı toplumsal sınırlamaları aşmak. Bu tanımlayıcı sınırları kaldırın, iyi eğitim ve toplumsal olanaklar sayesinde çocuklara mümkün olduğunca çok fırsat verin, işte o zaman ne kadar farklı yollardan geliştiklerine şaşırırsınız.

Gelgelelim bu aydınlanma fikrinin neoliberal tercümesinde birçok engel mevcut. Faillik fikri, bireye odaklanan zorunlu bir kendini gerçekleştirmeye dönüşmüş durumda: Yapabilirsin ve yapmalısın. Başarı senin kendi erdemindir, tıpkı başarısızlığın kendi suçun olması gibi. Ayrıca faillik ve kendini

gerçekleştirme, esasen finansal başarının bir kriter olduğu mesleki yönümüzle ilgilidir. Arka planda çok eski bir görüş fark edilmeden ortadan kaybolmuştur: İnsanın sınırlı olduğu düşüncesi gözden yitmiştir, ne de olsa mükemmellik mümkündür ("Mutluluk bir seçimdir"). Bu dikkat çekici bir değişim çünkü geçmişte insanlığa dair her kavrayışta sınırlı bir varlıktan yola çıkılmıştır ve bu bakış, varoluşsal cevapların sanat ve dinde aranmasıyla sonuçlanmıştır. Günümüzdeyse artık buna gerek yok çünkü günümüzde bir sanat eseriyle ilgili en büyük soru onun maddi değeridir.

Bu varsayımlarla büyüyen herkes, en uçlarda şişkin ego ve zayıf egonun yer aldığı çağdaş bir benlik imgesiyle baş başa kalır.[1] Şişkin ego, çok fazla kendiyle doludur ve kendi mükemmelliğine inanır, başarıyı tamamen kendi çabalarına borçlu olduğunu düşünür. Bir şeyler ters giderse, bu başkalarının, genellikle çalışanların hatasıdır. Düşündüğü şey kendine duyduğu sonsuz hayranlık olmadığı sürece, kendisi üzerine düşünmez.

Şişkin egolu insanlar uzun zamandır ortalıktalar ama çağımızla ilgili korkutucu olan şey, bu kişileri giderek artan bir sıklıkla liderlik pozisyonlarında buluyor olmamız. Çevrelerindeyse daima kendini yetersiz hisseden birtakım zayıf egolular var. Bu kişiler çok çalışır ve ellerinden geleni yaparlar çünkü her şey her zaman çok daha iyi olabilir. Burada da kişinin kendisi üzerine düşünmesi anlamına gelen gerçek bir özdüşünüm yoktur. Bu kişilerin odak noktası kesinlikle aşmaları gereken bir sonraki engeldir. Sonunda çok sert bir şekilde tökezledikleri bir şey karşılarına çıkar ve bu da zaten bildikleri şeyi doğrular: yeterince iyi olmadıklarını.

Bu iki uç versiyonun arasındaysa normal insanlar vardır. Bu insanlar, çocukluktan itibaren yeteneklerini geliştirmelerini

ve mümkün olduğu kadar başarılı olmalarını gerektiren standardı da karşılamak istedikleri anlayışına sahip normal insanlardır. Bu kişilerin öz imgelerinde de tarihsel bir değişim görülür. Yüzyıllar boyunca insana kendi içindeki kötüyle savaşması gerektiği söylendi. Fazla çabalayan herkes nevrotikleşip terapiste gitmek zorunda kalıyordu. Şimdiyse bize iyi olduğumuz ama henüz yeterince iyi olmadığımız, hâlâ gelişebileceğimiz söyleniyor. Bu yönde fazla çabalayan herkes tükenmişlik yaşayacak ve koçluğa ihtiyaç duyacak.

Çağdaş faillik ve başarı fikirleri, kararlılık ve sınırlamaya ilişkin önceki görüşleri bir kenara itmiş olsa da, yeni sorunlar yarattı. Kendini gerçekleştirmenin ölçütüne baktığımızda bunlar daha da büyür. Bu ölçüt sadece paradır. Çok para kazananlar başarmıştır, diğerleriyse kaybetmiştir, gayet açık değil mi? Peki insan ne zaman yeterince şeye sahip olur? Bunun nesnel bir üst sınırı yoktur. En büyük servete sahip insanların çoğunlukla daha fazlasını isteyenler olduğunu gördüğünüzde durum daha da garipleşir. Ekonomi anlatısının ikinci ana teması olan rekabetçiliğin etkisi görünür hale gelir. Rakibinizden daha iyisini yaparsanız başardınız demektir.

İşin komik yanı şu ki kendimizle de yarış halindeyiz. Ben uyumlanabilirim, her zaman seçeneklerim olmalı, kendimi aşmayı sürdürmeliyim. Başarı hareketli bir hedeftir, sürekli olarak hedeflerimizi zorlamalı, kriterlerimizi sık sık yükseltmeliyiz. Çoğunlukla profesyonel anlamda ama aynı zamanda kişisel yaşamlarımızda da. Örneğin günde on bin adım aslında minimum hedeftir; üçüncü maratonunuzdan sonra triatlona hazırlanırsınız, değil mi?

Kârı en yüksek düzeye çıkarmak ve büyümeye bağlılık, serbest piyasa ekonomisinin yapısal parçalarıdır. Söylemin

hâkimiyeti aracılığıyla kendimizle ilişkimizi de belirler. Kendini gerçekleştirme, kendini en üst düzeye çıkarmaya dönüşür; "Work hard, play hard" [sıkı çalış, sıkı eğlen] sonradan "Work harder, play harder" [daha sıkı çalış, daha sıkı eğlen] olur. Anlatının tipik bir sonucu aşırılıktır; daha fazlasının bizi daha mutlu edeceğine, gündelik deneyimlerinse tam tersi etki yaratmasına neden olur. İyi yaşamın en önemli filozofu Aristoteles'e göre, maksimizasyon çok fazla sefalete yol açar ve mutluluk, tekrar tekrar doğru ortalamanın seçilmesine bağlıdır.

Eğer kendimi her zaman diğerlerinden daha iyisini yapmaya zorlarsam, bu özellikle vücudumda görünür olmalıdır. Burada da rekabetçi mükemmellik arayışı sınırsızdır. Pahalı prosedürler sayesinde dişler, çene çizgisi, kulaklar, burun, dudaklar, göğüsler, kalçalar ve bacaklar mükemmel şekilde biçimlendirilir. Mükemmelliğe ulaştıkça, daha çok ifadesiz bir plastik bebeğe benzeriz. Yabancılaşma kelimenin tam anlamıyla görünür hale gelir. Ancak burada mükemmellik zorunludur; kimliğimizi belirleyen ikinci ilişki olan toplumsal cinsiyetin ışığında kendimizi mümkün olduğunca olumlu şekilde pazarlamamız gerekmektedir.

Love Me Tinder*

Günümüz toplumunun başlangıcını 1980'li yıllara dayandırırsak, başlangıçta cinsellik alanında büyük bir özgürlüğün ortaya çıktığını görüyoruz. Artık cinsel açıdan tatmin olmak için evlenmenize gerek yok, evlilik artık ömür boyu sürecek bir bağlılık değil, tıpkı boşanmanın artık bir utanç kaynağı olmaması

* Burada bir söz oyunu var: "Love me Tender", Elvis Presley'in ilk kez 1956'da söylediği şarkının adıdır; "Tinder" ise, bilindiği üzere, yaygın bir online dating uygulamasıdır -e.n.

gibi. Doğum kontrol yöntemleri güvenilir ve kolay ulaşılabilir, kadın başına düşen çocuk sayısı azalıyor ve babalar da çocuk yetiştirmede üzerlerine düşen görevleri yapıyor. Kadınların özgürleşmesi, binyılın başlangıcından sonra erkek çocuklar kadar kız çocuklarının da yükseköğrenime kaydolması anlamına geliyor. Kadınların eşitliği, yakın geçmişteki istismarları ortaya çıkaran ve en azından gelecekteki istismarların bir kısmını önleyecek olan MeToo gibi hareketlere yol açıyor. İkili cinsiyet ayrımı (ya erkek ya kadın), eşcinsellikle biseksüelliği de kapsayacak şekilde genişletildi, daha sonra bunlara transseksüel, lubunya ve ikili kategorinin dışında kalan başka cinsel kimlikler de eklendi.

Özgürleşmenin çağımızdaki dezavantajı belirsizliktir. İnsanlar cinsel kimliklerinin yorumunu, ardından hangi ilişkiyi arzu ettiklerini ve cinsel olarak istediklerini nasıl elde edebileceklerini araştırmak zorundalar. Bu eski soruların yeni cevabı Yenikonuşla tamamen aynı çizgidedir çünkü piyasalaşmayı bireyselleştirmeyle birleştirir.

Seks?

Cinsel devrim, erkekleri ve kadınları sıkı bir deli gömleğine bürünmeye ve cinselliği ciddi şekilde sınırlandırmaya zorlayan tüm toplumsal pratikleri (yetiştirme, kilise, eğitim) hedef aldı. Ancak bunun sonucunda durum tersine döndü: Daha önce yasak olan her şey artık zorunlu hale geldi. Artık sapkınlık diye bir şey yoktu; "parafili" (*para*, *patho* gibi hasta anlamına değil, yanında anlamına gelir) diye bir kavram çıktı ortaya. Katılımcı tarafların anlaşması durumunda her şey mümkündü, bunun sonucunda cinsel saldırı davranışlarıyla birlikte tek kötülük olarak pedofili kaldı geriye.

Özgürleşmiş bir toplum, kısıtlanmamış cinselliği mümkün kılar, Freud'un mesajı bu değil miydi? Bu yüzeysel okuma en önemli bulguyu unutuyor: Cinsel dürtülerin belirsizce işlemesinin sonucu olan haz, psikolojideki en karanlık sorunlardandır. Aslında istediğimiz ne, cinsel heyecan mı yoksa boşalma mı? Bir haz varlığı olan insan, kayasını en yüksek noktaya iten, sonra o kayanın aşağıya kayışını izleyen, ardından da yeniden işe koyulan bir Sisifos'tur. Bu asla yeterli değildir; Rolling Stones'un "I can't get no satisfaction" şarkısı, cinsel açıdan özgürleşmiş kuşağın sloganı oldu.

Seks ürün satar, hatta kendisi mükemmel bir üründür çünkü alıcı daima daha fazlasını ister. Erotizm pornoya dönüşür ve internetle birlikte tüm tabular yıkılır. Kusursuz haz sadece bir tık uzağınızdadır, cinsellikteki kökleşmiş olan sınırsızlığın artık hiçbir ölçütü yoktur, iliklerimize kadar haz alırız. Piyasalaşma o kadar başarılıdır ki seks bağımlılığı (özellikle erkeklerde), hayal kırıklığı ve (özellikle kadınlardaki) ilgi eksikliğinin yanında yeni bir sorun haline gelir.[25]

Çift

Yetmişli yılların ortalarında bir çift: masaj yağı, hafif porno, bolca kadife. Son engelleri de ortadan kaldıracak ve rahatsız olmadan keyif alacağınız küçük bir esrarlı sigara. Otuz yıl sonunda hafif pornoların yerini sertleri, masaj yağının yerini BDSM gereçleri, esrarın yerini kokain aldı. Ve bir çift artık bir çift değildi. Bir çiftin birbirinin yanında kalması konusundaki dinî,

25 Bu eylemin hayal kırıklığı ile ilişkisi İngiliz polisiye yazarı P. D. James'in aydınlatıcı açıklamasında açıkça görülmektedir: "Bak dostum, yatakta beceriksizsen, hayal kırıklığının acısını bizden çıkarma. Chesterfield'in tavsiyesini hatırla: Masraf aşırı yüksek, pozisyon gülünç, haz ise geçicidir."

ahlaki ve yasal yükümlülüklerin kaybıyla birlikte, kalıcı ilişkiler nadir bulunur oldu. Ortalığı karıştıran terim, çoğunlukla erkeklere atfedilen, bazen "otistik", son zamanlarda ise "narsisist" etiketiyle anılan bağlanma korkusudur.

Yalnızlıktan bıkanların, bir emlakçının vitrininde ilanlarını sergilemesi gibi, dijital vitrinde kendilerini sergiledikleri tanışma siteleri ile evlilik piyasasına girmeleri gerekir. Bu siteler güvenli bir sanal mesafeden en iyi "eşleşme"nin arandığı yerdir. Arayışımızda sanal sekste aradığımız sınırsızlığın aynısını deneyimleriz: Aradığımızı bulur bulmaz, "özgürlüğümüzden" basitçe vazgeçmek istemediğimiz için bazı zorluklar doğuran olası birliktelik önce test edilir. Birliktelik başarılı olursa, başarının sürmesi gerekir ve arkadaş çevremiz birbirimize yatırım yapmamızı tavsiye eder. Çiftin ekonomik ve mesleki açıdan rekabet halinde olması bir istisna değildir. Seks çoğu zaman çok fazla, çok az veya çok sıradan olduğu için bir ayrışma ortaya çıkar. Sorunun tekrarlamasına neden olan bir çözüm olarak "seri tek eşlilik" zuhur eder.

Aşk ve seks farklıdır ama aynı çelişki ikisinde de söz konusudur: İkisi de ya asla yeterli değildir ya da çok fazladır. Sevdiğim kişiye her zaman ve her yerde olabildiğince yakın olmak isterim ama aynı zamanda mesafeye de ihtiyaç duyarım, kendi başıma bir şeyler yapmak isterim. Freud bu çelişkinin, iki karşıt temel gücün bir dışavurumu olarak, insanda kökleşmiş olduğunu varsaymıştı: gerilimin oluşması ve kaynaşması için Eros, gerilimin serbest bırakılması ve bölünmesi için Thanatos. Benim düz tercümem ile: arzu. Önceki toplum yapısında bağ kurmak bir hapishaneye dönüştürüldü, şimdiki toplumsa özerkliği yalnızlığa dönüştürüyor.

Dijital dünyamızın beklenmedik sonuçlarından biri hem bağ kurmanın hem de yakınlığın belirsiz bir şekilde kaybedilmesidir. Saflığımızla internette her şeyi anlatıyor, gösteriyor, paylaşıyoruz; daha önce hiç bu kadar "bağlantı halinde" olmamıştık, daha önce kendimizi hiç bu kadar açığa vurmamıştık. Mahrem alan ve toplumsal alan iç içe geçmiş durumda ama bunun bir sonucu olarak ikisi de ayrı işlevlerini kaybediyorlar; tıpkı ait olduğumu bildiğim grupla olan bağlantım gibi, mahremiyetin özel oluşu da ortadan kayboluyor.

Özgürlük Kaybı ve Toksik Erkeklik

Özgürleşme gerçekten özgürleştirici olabilir. Geçen yüzyıldan bir örnek, kadınların sözde "doğal" kimliklerinin büyük ölçüde dayatılan cinsiyet rollerinden oluştuğunun farkına varılmasıdır. Ne var ki farkında olmak yeterli değildi. Nüfusun diğer yarısının artık kâinatın efendisi olmadıklarını anlamalarını sağlamak için bazen zorlu bir toplumsal mücadele gerekti. Özgürleşme hareketi sayesinde eşitlik sağlandı. Cinsiyet rolleri fikri, ileriye doğru atılan büyük bir adımı temsil eden toplumsal cinsiyet kavramına yönelik bir adımdı. Biyolojik olarak belirlenmiş bir cinsiyet, doğal olarak bir kimliğin belirli bir şekilde yorumlanmasıyla bağlantılı değildir. Bunun olası yorumu, kişinin büyüdüğü kültüre bağlıdır. Toplumsal cinsiyetin psikososyal bir yapı olduğu gitgide genel ideolojinin bir parçası haline geldi.

Daha sonra topluluk her zaman bildiği bir şeyi adeta yeniden keşfetti: Cinsel kimlik olarak yalnızca kadın ve erkek cinsiyetleri ile birlikte heteroseksüellik yeterli değildi. Nasıl ki bazı kadınlar kadınlardan hoşlanıyorsa, bazı erkekler de erkeklerden hoşlanıyordu. O süreçte cinsel kimlik, eşcinselleri de

kapsayacak şekilde genişletildi ve sonunda onlara resmî olarak var olma hakkı verildi. Burada da mücadele edilmesi gerekti, özellikle de Amerika'nın kültürel yenilikçi eşcinsel toplulukların diğerlerinin önünü açtığı kıyı kentlerinde. Cinsel kimlik daha da çeşitli hale geldi ve buna kendi dokunuşumuzu katma fırsatımız arttı.

Kazanılmış haklar hiçbir zaman nihai değildir. Neoliberal yoldan dayatılan bireyselleşme, tüketim özerkliğine yol açar (on iki diş macunu türü arasından seçim yapabilirsiniz), fakat tam da bu yüzden kimlik kaybına neden olur. Kim olduğumuz her zaman belirli gruplara, örneğin bir meslek grubuna üyeliğimize dayanmaktadır (birçok sokak adı hâlâ bunun izlerini taşımaktadır: Huidevetterskaai, Kloveniersburgwal).[26] Herkesi birbiriyle karşılıklı olarak rekabete sokan bir toplum, grup bütünlüğüne, dolayısıyla da gruba ait kimliğe zarar verir. Endişelenmeyin, piyasanın buna da bir cevabı var: Kimliğinizi, kıyafetlerinizin markası, kullandığınız araba, kullandığınız dijital ekipman gibi "kişisel markalar" oluştursun. Bırakın, internette kolayca bulabileceğiniz pahalı programlar size yardımcı olsun.

Bu şekilde elde edilen "özerkliğin" bedelini kazanılmış hakların kaybıyla ödüyoruz. En acı örnek, kadınların özgürleşmesiyle ilgili. Pek çok hipster, feminizmin kirli bir kelime olduğunu düşünüyor ve haklarını, kadın grubu için birlik olan ve eşitlik talep eden büyükannelerine borçlu olduklarını unutmuş durumdalar. "Özgürleşme" artık "cam tavanı" kırdıktan sonra zorlu bir rekabet sonucunda zirveye ulaşabilen kadını temsil ediyor. Yönetimine kadın bir CEO'nun geldiği çokuluslu bir şirket ilerici diye tanımlanıyor ve her seferinde şirketin artık

26 Huidevetterskaai: (Hol.) Derici Rıhtımı, Kloveniersburgwal: (Hol.) Arkebüz Askeri Kanalı.

"daha yumuşak değerleri" öne çıkarıp çıkarmayacağını soran bir gazeteci çıkıyor. Bunun cevabı hayır, yumuşak değerlerle kimse iş dünyasında zirveye çıkamaz. Bunun özgürleşmeyle hiçbir ilgisi yok. Hiyerarşinin alt kademelerinde yer alan herkesin zararına olan saçma bir tutum bu.

Kadın haklarının ne kadar tehdit altında olduğu, makul çocuk bakım hizmetlerinin ortadan kalkması ve yoksul bekâr annelerin sayısındaki artışla ölçülebilir. Kadınlara yönelik olası yeni bir baskının olabileceğine yönelik farkındalık artıyor ama tehlike yanlış kaynaktan bekleniyor. Pek çok Batılı kadın kendilerini başörtüsü takmaya zorlayan, düzgün eğitime erişimlerini yasaklayan, sonrasında kürtajı yasaklayarak çocuk sahibi olmayı teşvik eden İslam'dan korkuyor. Bu nedenle de başörtüsünün yasaklanmasını isteyen aşırı sağ partilere oy veriyorlar. Oysa "yaşam yanlısı" (Yenikonuş'ta kürtajın yerine kullanılan ifade) aşırı sağ partiler de umutsuzca "kendi" kadınlarını mutfak tezgâhında, doğaları gereği nazik anne rolünde görmeyi istemiyorlar mı? Özellikle de son zamanlarda ev dışında tam zamanlı çalışan kadınların artık çoğunluk olmadığı ve Mart 2021 seçimlerinde FvD'nin simge isminin tamamen anneliğe odaklanarak, Twitter'da "Bu seçimi anneler kazanacak" yazdığı Hollanda'da.

"Yumuşak anne imajı"na dönüş ile toksik erkeklik el ele yürür. Paul Thomas Anderson'ın başyapıtlarından olan *Magnolia* (1999) isimli filmde Tom Cruise, erkeklere erkekliklerini keşfetmelerine yardımcı olacak pahalı bir eğitim ("Seduce and Destroy") veren bir "motivasyon konuşmacı"sını canlandırır.[2] "Sanat, hayatı taklit eder." Bu filmden yirmi yıl sonra, artık bu tür kursları kolaylıkla bulabilirsiniz. Toksik erkekliğin gizli ve dolayısıyla tehlikeli versiyonu üç parçalı bir takım elbise giyer,

acımasız ve kolay tanınabilen versiyonları, futbol stadyumlarında ırkçı sloganlar atan testosteron bombaları ve yaşadıkları hüsranları tüm pislikleriyle internete kusan "incel"lerdir (kendi istemleri dışında bekâr kalan erkekler). Eşcinsellere şiddet geri döndü; kadın çalışanlara yönelik cinsel istismarın ortadan kaldırılması pek mümkün görünmüyor. Erkekler bir zamanlar apaçık olan otorite konumlarını ve bununla birlikte eski kimliklerinin büyük bir bölümünü kaybettiler. Belirli bir kısım bunu sorunlu gördüğü için "eski güzel günlere" geri dönmek istiyor. Çoğunluk içinse şu bir özgürleşme ve bir görevdir: Toplumsal cinsiyet kimliğinize nasıl bir yorum getirmek istiyorsunuz?

Artan toplumsal hareketlilikle birlikte geleneksel yorumların (erkeğin evi geçindiren, kadının anne olması) ortadan kalkması bizi hem özgür hem de güvensiz hale getirdi. "Akran grupları" ile sürdürülebilir bir bağlantı kurabildiğimiz sürece, bu pek bir sorun yaratmayacaktır. Gidişatı rekabetin belirlediği bir dünyada bir gruba ait olmak kendiliğinden gerçekleşmez ve yalnızlıktan korkarız. Dijital alanda bir başımıza dolaşıp cevaplar ararız, ta ki aniden büyük bir kitlenin bir araya geldiğini görene dek: İşte gitmemiz gereken yer orası! Anında ditijal bir sinekkapana kapılıp kalırız adeta. Bir kimlik vaadiyle ("doğal annelik", "gerçek erkekliğinizi keşfedin") oraya yapışırız.

Toplumsal Cinsiyetten LGBTQIA+'ya

Toplumsal cinsiyet kavramının özgürleştirici yanı, altta yatan biyolojik belirlenimin sabit bir üst kimliğe yol açmamasıdır. Irk ve kimlik arasında da yerleşik bir bağlantının olmadığı etnik kökene benzetilmesinin nedeni de budur. Günümüzde bu ilişkinin geriye dönme riski var. Daha somut bir ifadeyle: temeldeki biyoloji ile üstteki kimlik arasındaki ilişkiye geri dönüş.

Buradaki ironi, bu riskin toplumsal cinsiyet kavramının genişlemesinin istenmeyen bir yan etkisi olmasıdır. Önce LGBT'yi konuşuyorduk, sonra bu LGBTQ oldu, şimdi de LGBTQIA+ oldu. Bu da haklarını savunan çeşitli grupların uğruna mücadele ettiği bir özgürleşme hikâyesidir. Bu hikâye özgürleştirici kimliklerinin akışkanlığına, bu da akışkan cinsel kimliğe yol açmıştır. Tıpkı özgürleşme hareketi sırasında kadınların sözde doğal olan bir kategoriye indirgenmeyi reddetmesi gibi, çeşitli LGBTQIA+ grupları da bir kategoriye indirgenmeyi reddediyorlar. İkili cinsiyetten farklı olanın mesajı kesinlikle budur: Beni bir kalıba sokma.

Son zamanlarda LGBTQIA+'dan bazı sesler, farklı kalıpların biyolojik bir temele oturtulması talebiyle farklı bir ses çıkardılar. Ancak bu, sabit yani biyolojik olarak belirlenmiş cinsiyete geri dönüş riski oluşturuyor ve bu seslerle, farkında olmadan, aşırı sağın uzun süredir dile getirdiği şeyle aynı hizaya geliniyor: Gerçek, doğru kimliği biyoloji belirler. Arka planda, son yıllarda bir zamanlar "cinsel yönelim" diye adlandırılan olgudan "cinsel kimlik" kavramına sessiz bir geçiş yaşandı. Bunu da son zamanlarda sözde "doğal" kimliğe geri dönüş izliyor. Bu bir gerileme çünkü biyolojik cinsiyet ile kültürel olarak belirlenmiş toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı ortadan kaldırıyor. Bir düşünelim: Hiç kimse, tüm heteroseksüellerin (cinsiyet) biyolojik olarak belirlenmiş bir kimliğe (toplumsal cinsiyet) sahip olması nedeniyle benzer olduğunu iddia etmeyi düşünmedi. Ortak noktaları karşı cinsten bir cinsel partner tercih etmeleridir ama bunun dışında benzerlikten çok farklılık gösterirler. Toplumsal cinsiyet kavramının güçlü yanı bu farklılıklara sosyo-kültürel bir açıklama getirmesidir. Kimliği kana, toprağa, genlere dayandıran siyasi partiler nedeniyle günümüzde bu gerçek unutulma tehlikesiyle karşı karşıya.

Eşcinsel toplulukta da cinsel yönelim ve cinsel kimliğin aynı madalyonun iki yüzü olduğu inancının ortaya çıktığını görürsünüz, tıpkı terapi için gelen biriyle yaşadığım deneyimin de gösterdiği gibi. Genç bir adam eşcinselliği konusunda kafası tamamen karışmış durumda olduğu için bana geldi. Bunun tartışılamadığı bir ortamda büyüdüğünden, üniversite öğrencisi olarak bir öğrenci odası tutup oraya taşınmak için gün sayıyordu. Sonunda cinsel yönelimini açıklamış ve çok geçmeden eşcinsel topluluğun sevilen bir üyesi olmuştu. Sonuç şaşırtıcıydı: Daha önce bundan hiçbir şüphe duymadığı halde, artık gerçekten eşcinsel olup olmadığı sorusuyla boğuşuyordu. Açıklaması, bir parçası olmak istediği topluluğun oldukça farklı olması nedeniyle, o toplulukta kendini tanıyamadığıydı. Gruptakilerin kimlikleri, dış dünyanın yıllarca süren düşmanlığı nedeniyle güçlenmiş bir grup ürünüydü. Üyeler olarak belirli tercihleri vardı: Aynı kıyafetleri giyiyorlardı, kendilerine özgü bir dilleri vardı, aynı tür müzikleri seviyorlardı, siyasi tercihleri ortaktı. Tamamen farklı bir dünyadan gelen bu genç adamsa onlara yabancıydı çünkü kimliği halen daha içinde büyüdüğü sosyo-kültürel sınıfın bir yansımasıydı. Dolayısıyla cinsel yöneliminden şüphe duyması kimliğiyle ilgili kafa karışıklığını gösteriyordu.

Rakip İşbirlikçiler

Cinsellik son derece rekabetçidir, doğa belgesellerini bir izleyin: Erkeklerin dişilerin ilgisi için nasıl mücadele ettiğini, dişi hayvanların nasıl en iyi erkeği tercih ettiğini göreceksiniz. Tasvir edilen rollerin bölünmesi, erkeklerin seks karşılığında beslenme ve güvenlik sağlaması anlamına gelir.

Biyolojinin bu yorumu doğru olmakla birlikte tek taraflıdır. Bu tür doğa belgesellerinin yönetmenlerinin genellikle erkek olması tesadüf mü? Tektaraflılık, "doğada" kendimizle özdeşleştirdiğimiz özenle seçilmiş davranışları fark ettiğimiz, daha sonra bunu bu davranışı genelleştirmek ve haklı çıkarmak için bir argüman olarak öne sürdüğümüz tipik bir yansıtma örneğidir. Biyolojideki son araştırmalar, işbirliği ve rekabetin birbirinin yerine geçtiği ve birbirini tamamladığı daha karmaşık sonuçlar üretir. Bu durum benim iki temel evrimsel özelliğimiz olarak gördüğüm şeyle aynı çizgidedir: ait olmayı istemek ve mesafemizi korumayı istemek. Toplumsal ilişkilerimizin somut hali, hem adil bir dağılım yani eşitlik arayışı, hem de hiyerarşide daha üst bir konuma ulaşma arzusu yani eşitsizlik haline gelir.

Aşırılıkla dolu toplumlar ya bir tarafı ya da diğerini teşvik eder ve her iki durumda da feci sonuçlar ortaya çıkar. Günümüz toplumu eşitsizliği, rekabeti ve kutuplaşmayı teşvik etmektedir. Bunun etkileri insanlar arasındaki ilişkilerde görünür hale gelmektedir. Bu kitabın girişinde vatandaşlarla toplum arasındaki etkileşimde her zaman bir gerilim olduğunu, bunun da huzursuzluk yarattığını yazmıştım. Bir toplumun fertleri arasındaki ilişkileri yönetme biçimine bağlı olarak bu huzursuzluk daha büyük veya daha küçük olabilir. İşbirliğini teşvik eder, adil yeniden dağıtını sağlar, insanlara özerklik verirseniz, çok az huzursuzluk olur. Serbest piyasa toplumu rekabeti vurgular ve etkileşimin yerine her yerde hissedilen bir çelişki koyar: vatandaşlar ile politikacılar arasında, çalışanlar ile işverenler arasında, bireyler ile kuruluşlar arasında, yani insanlar arasında hissedilen.

Kârı en yüksek düzeye çıkarmaya odaklanan bir şirket, çalışanlarını umursamaz. Pek çok kişi bunu şimdiye kadar fark

etti ve dolayısıyla artık fazladan bir çaba göstermiyorlar, buna (yani işyerinde asgari düzeyde çalışmaya) güncel olarak "quiet quitting" ("sessiz bırakış") deniyor. Bu çalışanda artık katkıda bulunabileceği daha büyük bir resmin parçası olduğu hissi yoktur. Aslında kaale alınmıyordur bile. Bunun örnekleri çok: Bir üniversitenin, bir yayın kuruluşunun, büyük bir şirketin, eskiden bu kuruma ait olmaktan gurur duyan çalışanları artık "zirveye" güvensizlikle bakıyorlar. Bunun için de genellikle yeterli sebepleri var çünkü yönetim kurulu artık onlara pek ilgi göstermiyor.

Çalışanlar bir asır kadar önce grup olarak o "zirve"ye karşı tavır alırlardı ama şimdi bu konuda daha az başarılılar. Bunun açıklaması, beşinci bölümde Rank and Yank değerlendirme sistemi olarak tartıştığım böl ve yönet stratejisinde yatıyor. Bu pratik, iş arkadaşları arasında rekabete, dolayısıyla da güvensizliğe neden oluyor, bu yüzden de iş arkadaşları artık rakip birer işbirlikçiye dönüşüyor. Sonra aynı şey gündelik ilişkilerde de gerçekleşiyor. "Keeping up with the Joneses" artık "Doing much better than the Jones" anlamına geliyor.* Milattan önce dördüncü yüzyılda Aristoteles, her zaman daha fazla mülk, şöhret ve güvenlik talep etmek anlamına gelen *pleoneksi* (servet edinme hırsı) tehlikesine karşı uyarmıştı. Ona göre bu eğilim insanlarda kökleşmiştir ve tehlikelidir çünkü üçünün de üst sınırı yoktur, bu yüzden karşımızdakini referans alırız ve onunla kıyasıya bir rekabete gireriz.

Aristoteles *Politika*'sının devamında, Frans de Waal'ın araştırmasından iki bin yıldan fazla bir süre önce "adaletsizlikten

* İngilizcede "keeping up with the Joneses" deyişi, kişinin bir eziklik duygusuyla, komşusuyla aynı seviyeye gelme, o seviyede görünme çabasını anlatır. Yazar, "doing much better than the Joneses" ifadesiyle ise, komşunun daha da ilerisine geçmeyi anlatıyor. –en.

kaçınma"nın etkilerini anlatıyor. Vatandaşlar, başkalarının hak ettiğinden daha fazlasına sahip olduğuna ve aldığına ikna olduğunda, isyan ve siyasi ayaklanmalar artık kapıdadır.[3] Sonuç olarak ideal bir toplum pleoneksi eğilimini yasalarla ve eğitimle sınırlandırır. Bu söz konusu olmadığında Aristoteles'in öngörüsüne göre gerilimler, çatışmalar ve nihayetinde savaş baş gösterir. Büyümeye, kâr maksimizasyonuna ve mükemmelliğe hastalıklı bir vurgu yapan toplumumuz, pleoneksiyi teşvik eder ve bunun sonucunda Aristoteles'in öngörüleri gitgide daha fazla doğrulanır.

Böyle bir toplum, günlük ilişkilerde açgözlülüğün artmasına neden olur. Bir zamanlar sakıncalı görülen şeylerin şimdi normalleşmesi, kıskançlığa (The Sky is the Limit: rijk en succesvol in Nederland) veya güvensizliğe (Wie is de Mol?) dayalı televizyon programı isimlerinden de anlaşılabilir.[27] Şimdinin geçmişle arasındaki çarpıcı fark, narsisist teatralliğin ("Bana bak, bana bak!"), fırsatçılığın ve aldatmacanın artmasıdır. Demokrasimize yönelik en önemli tehditlerden biri, önde gelen isimlerin yalanlarının cezalandırılmak şöyle dursun, çok az tepki uyandırmasıdır. İnsanlarla olan başarılı bir ilişki yavaş yavaş narsisizme ve psikopatiye yaklaşır: Kişi sürekli kendini göklere çıkarırken, pervasızca kendi çıkarlarının peşinden koşar. Halk tarafından tanınan isimlerin bu konuda tepki almamaları, aksine hayranlık uyandırmaları toplumumuza özgüdür.

Açgözlülüğü "doğal olana ters" diyerek kınamak çok kolay olsa da, aynı zamanda yanlıştır. Asosyal özellikler de evrimsel yapımızın bir parçasıdır. Daha önce orada yoksa, şapkadan

27 The Sky is the Limit: rijk en succesvol in Nederland (Sınır Gökyüzü: Hollanda'da zengin ve başarılı) ve Wie is de Mol? (Köstebek kim?) Hollanda televizyonlarında yayınlanan iki programın adı -çn.

bir tavşan çıkaramazsınız. Gelgelelim "Açgözlülük iyidir" tavşanını şapkadan çıkarıp diğerini içeride bırakırsak, işte o zaman sorun yaşarız. Bizler sosyal memelileriz, bu da bizim aynı zamanda ve hatta muhtemelen her şeyden önce işbirliğine, dayanışmaya ve onaylanmaya odaklandığımız anlamına gelir. Buna karşı çıkan bir toplumsal sistem, mutsuz ve güvensiz tavşanlardan oluşan gevşek bir kitleyi meydana getirir. Bu ise hepsinin kendine ait görüşü olmasını engellemez.

Güç Sahibi Görüşler

Çoğunluk bir toplumdaki iktidarın dayandığı temele inandığı sürece neyin doğru olduğuna dair pek bir şüphe olmaz. Buna inanmayan herkes, kendisini toplumun dışına konumlandırır. Geçen yüzyılın ikinci yarısında geleneksel otoritenin altındaki zemin çöktü. Cinsel devrime, anti-otoriter eğitim, özgürlük teolojisi ve anti-psikiyatri gibi toplumun diğer alanlarındaki demokratikleşme hareketleri de eşlik etti. Hepsinin ortak paydası, yüzyıllardır otoritenin ve meşru iktidarın dayandığı "en iyisini babalar bilir" modelini terk etmeleriydi. Yani bu modele olan inancımızı. İnanç kaybolursa modelin otoritesi de kaybolur, işte olan buydu. Kesin cevaplar artık yeterli değildi, gerçekliğin beklenenden daha karmaşık ve renkli olduğu ortaya çıkmıştı.

Geçen yüzyılın ikinci yarısında Batı, bilim temelli bilgi ve demokrasi etiğinin bir birleşimine dayalı yeni bir otorite türüne doğru evrilecek gibiydi. Geriye dönüp bakıldığında, bu evrimin nasıl ve neden daha başlangıçta durdurulduğu açıktır. Serbest piyasa toplumu, gücün, pratikte en güçlünün hakkı anlamına gelen otoritenin yerini aldığı bir devrilme noktasına ulaşır. Yapısal olmasa da tarihsel boyutlarda bir bozulmaya yol

açan ikinci bir neden daha vardır: internetin yalnızca yeni bilgi kaynağı olarak değil, aynı zamanda ve özellikle de manipülasyonu görünmeyen olasılıklara yükselten bir araç olarak yükselişi. Gücü manipülasyonla birleştirdiğinizde, toplumsal bir sorun patlak verir.

Bir toplumda otoriteyi bilim ve etiğe dayandırmak istiyorsanız, bilginin mümkün olduğu kadar geniş çapta erişilebilir olması ve o toplumun normları ve değerleri için demokratik bir seçenek olması gerekir. Bilgi ilk olarak matbaa ve eğitimin birleşimi sayesinde, en güncel olarak da elbette internet ve eğitim sayesinde demokratikleşti. İnternetin çok sayıda manipülasyon seçeneği içermesi, yakın gelecekte okulların, kaynak materyali eleştirel şekilde değerlendirerek neyin doğru neyin yanlış olduğunu ve neyi bilmediğimizi ayırt edebilmeyi öğrenmemizi vurgulaması gerektiği anlamına geliyor. Bu, göründüğünden daha kolay: Güncel araştırmalar kısa bir eğitimin bile insanları yanlış bilgilere karşı nasıl dirençli hale getirdiğini kanıtlamıştır.

İşe erken başlamak gerekir. Gerçekleri kontrol ederek safsataları çürütmek önemlidir ama bu hep sahte gerçeklerden sonra gelir. Birini hatalı olduğuna ikna etmek kolay değildir ve bu, bireyselliğimizle de çelişen bir şeydir ("Bana hiç kimse ..... diyemez"). İnsanları, örneğin YouTube videolarında kullanılan manipülasyon teknikleri konusunda önceden uyarmak çok daha etkilidir. Ardından insanlara beş manipülasyon tekniğinin (öfke yaratma, tutarsız argüman, yanlış ikilemler, *ad hominem* argümanlar, günah keçisi ilan etme) maskesini düşüren videolar gösterilir. Takip araştırması, bu insanların daha sonra sosyal medyada gezinirken bu bilgiyi gerçekten kullandıklarını göstermiştir.[4]

Bilginin yayılması on yıldan daha kısa bir sürede, özellikle de gençler arasında dijital dünyanın eline geçtiği için, böyle bir dayanıklılığa her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var. Siyasi gruplar, tarikatlar ve komplo teorisyenleri, tişörtlerden özel çay yapraklarına kadar kendi "gerçeklerini" pazarlamak için sosyal medyayı kullanıyorlar. Bu tablo piyasalaşmış bir toplumla birleştiğinde, bilgi için yapılan birçok dijital arama, sağlam görüşler ile yaygın şüpheler arasında takılıp kalıyor. Trajikomik olan şeyse, komplo teorisyenlerinin kendilerini şüpheyi seven eleştirel düşünürler olarak sunmaları ve gerçekten şüphe duyan insanların ise artık hiçbir şeyin doğru olmadığına kesinlikle ikna olmalarıdır.

Kinizm ve "Kırmızı Hap"

Gerçek bilgi diye bir şeyin var olup olmadığı konusunda şüphe duymak, geçen yüzyılın sonlarından kalma bir entelektüel hareketin yanlış anlaşılmış mirasıdır. Bu "yapısökümcülük" bilimsel bulguların aynı zamanda araştırmacıların soruları, ilkeleri ve yöntemleri tarafından çerçevelendiğini, hatta renklendirildiğini göstermişti. Doğa bilimlerindeki ilerleme her zaman yeni sorulara, farklı ilkelere ve daha iyi yöntemlere dayanır. Önceki bir bilimsel paradigmada doğru ve gerçek olan, illa ki şimdi yanlış ya da hatalı olmaz, sadece farklı bir ışıkta ele alınır.

Bunun iyi bilinen bir örneği, fiziğin kuantum fiziğine genişletilmesidir. İleri çalışmalar olmadan da sıradan fizik ve mekaniğin ilkelerini anlamak kolaydır çünkü sezgisel olarak hissettiklerimize karşılık gelirler. Dolayısıyla bu ilkelerin çok küçük atomlar ve temel parçacıklar dünyası için geçerli olmadığının ortaya çıkması büyük bir sürprizdir. "Sıradan" dünyanın

kesinliklerinin artık geçerli olmadığı yerde fizik, kuantum fiziğine dönüşür. Bu bulgunun tersine çevrilmesi de gerekir (kuantum düzeyindeki belirsizlikler, gündelik yaşam için de geçerlidir). Ne var ki, formüle edilmesinden yarım yüzyıl kadar sonra, sahtebilimciler, Heisenberg'in sıradan ölümlülerin zar zor anlayabileceği "belirsizlik ilkesi"ni genelleştirerek onu özellikle alternatif "doğruları" teşvik etmek için kullandılar. Böylece, iyi niyetli araştırmacıların bulgularını sorgulayan ve kendilerine eleştirel düşünür diyen iklim ve pandemi inkârcılarına zemin hazırlamış oldular.

Bu kadar popüler bir aldatmacanın taraftar bulması, otoriteye karşı mevcut tutum hakkında çok şey söylüyor. Büyükanne ve büyükbabalarımızın Kitab-ı Mukaddes'i temel alan gerçekleri ifşa oldu ama yakın zamana kadar inkâr edilemez olana karşı şüpheler de artıyor. Photoshop'tan beri fotoğraflar artık delil sayılmazken, "deep fake" nedeniyle artık aynı şey videolar için de geçerli, resmî makamların gönderdiği e-postalar bile sahte çıkabiliyor ve internet "yalan haberler"le dolu. Buna yalan söyleyen siyasetçiler ve aldatan bilim insanlarıyla ilgili haberler de eklendiğinde, sonuç birçok insan için gün gibi ortada: Artık hiçbir şeye ya da hiç kimseye inanamazsınız. Kinizm depresyona karşı son kaledir.

Kesinlik olmadan yaşamak başlı başına zorken, bir de gerçek ve ani bir tehdit olan, sonucu belirsiz pandeminin yayılması temelde bir korku yarattı. Bu da popülist gerçeklerin yayılması için verimli bir zemin sağladı. Özellikle de sahtebilim dilinde başarı garantidir, hele bir de üzerine bir aşkınlık sosu eklenirse.

Geçmişin kesinliklerinin kaybı, hakikatin keşfinde tam tersini bulur. Klasik "babalar en iyisini bilir" modelinin ortadan kalkması, insanların doğru bilgiyi kendilerinin aramaya

başlamasıyla sonuçlanmıştı. 2000'den önce bilgi için kütüphaneye giderdik ama internetin ilk günlerinde dijital aramalarımız şaşırtıcı derecede farklı sonuçlar veriyordu. Artık durum böyle değil. Artık algoritmalara dayalı olarak bize hep daha fazla benzer sonuç sunuluyor, reklamlardan kaçınmak için de kaydırmaya devam etmeniz gerekiyor. Üstelik daha da kötüsü, sosyal medya bilginin yayılmasını kontrol ediyor.

Algoritmalar ile sosyal medyanın birleşimi "şeytani bir eşleşme"dir. Bir cevap mı arıyorsunuz? Tekrar tekrar aynı cevapları alırsınız. Bir şey sürekli tekrarlanıyorsa doğrudur; diğer görüşler zayıf bulunup bir kenara bırakılır veya zaten ekranınızda görünmez. Eğer bu inançlar pek çok farklı forumda bu kadar çok takipçi tarafından paylaşılıyorsa, o zaman doğru olmalılar öyle değil mi? Tıpkı geçmiş yıllarda yaygın olarak paylaşılan dünyanın düz olduğu ve kadınların daha az zeki oldukları inançları gibi.

Araştırmalar bu birleşimin esasen sağcı radikalleşmeyi hangi hızda teşvik ettiğini açıkça ortaya koyuyor.[5] Sağcı radikalleşme, endişe kisvesine bürünmüş kadın düşmanlığı ve "bizim" çiftçilerimiz için duyulan endişe olarak iklim inkârı gibi şeyleri temsil eder. Bu stratejiye "kırmızı hap"[28] adı veriliyor ve bu strateji, başka şeylerle de birlikte, karizmatik liderlerin anlaşılmaz bir teoriyi (kuantum mekaniği nadiren dahil değildir) çok anlaşılır sonuçlarla (hükümete güvenilmez)

28 *Matrix* filminde (Wachowskis, 1999) ana karaktere kırmızı ve mavi hap arasında seçim yapma hakkı verilir. Kırmızı hapı seçerse "uyanacak" ve dünyayı gerçekte olduğu haliyle görecektir. Eğer maviyi seçerse mutlu bir cehalet içinde yaşamaya devam edecektir. Bu artık takipçilerine "gerçek" dünyayı göstermek isteyen komplo teorisyenlerinin kullandığı bir metafor olmuştur.

açıkladığı YouTube videoları aracılığıyla yapılıyor. Sonuç olarak kişi kurtarılmış ve aniden iklim değişikliği, kovid, göç, feminizm ve Yahudilik hakkındaki "Hakikati" görmüş oluyor. Videolar AB'ye ve "solcu seçkinler"e karşı kışkırtma da içeriyor ve Donald Trump, Victor Orbán ve Putin gibilerden övgüyle söz edilyor. Eski ataerkiye duyulan özlem ekrandan adeta fışkırıyor.

Gerçeği Bulmaya Saldırı

Pek çok kişi bazı insanların neden bu tür saçmalıklara inanmayı sürdürdüğüne akıl sır erdiremiyor. Onlara tüm ayrıntıları anlatırsanız, gerçekleri gösterirseniz, ne kadar yanıltıldıklarını anlarlar değil mi? Açıklamak yeterli olmuyor çünkü "sahtebilim"i yayanlar bilimsel bulgulara dayanan kriterleri tanımayı reddediyorlar, takipçileriyse bu kriterleri bilmiyor bile. Aşıyla ilgili bir tartışmada, argüman olarak bilimsel bir çalışmayı öne sürdüğünüzde size acıyarak bakıyorlar. "Bu çalışmanın hiçbir anlamı yok çünkü veriler kesinlikle sahte? Şu örneğe bak, bu da tersini kanıtlayan bir çalışma değil mi? Bunu ortaya çıkaran, doktor tabipler odası tarafından görevden uzaklaştırıldı, bu nasıl olabiliyor sence?"

Bu iddialar doğrudan internetten, birçok YouTube videosundan ve komplo teorisyenlerinin ve sahtebilimcilerin bloglarından alındı. Videolar analiz edildiğinde, manipülasyon teknikleri ve doğruluk denetleyicilerin kullanımından kaçınıldığı görülüyor (örneğin doktor, büyük paralar karşılığında sahte aşı belgeleri sattığı için açığa alınmıştı). Yalnızca anekdotlara dayalı kanıtlara ve alternatif "araştırmalara" dayanan kesinliklerini doğru görüyorlar.

Neyin doğru, çağdaş anlamda bilimsel olarak kanıtlanmış olduğuna dair bir diyalog, diyalogdaki tarafların uygun kriterleri kullanmaya hazır olmaları koşuluyla mümkündür. Doğa bilimleri söz konusu olduğunda bu kriterler özellikle tekrarlanma olasılığı (bir çalışma başka bir grup tarafından tekrarlanabilir mi, karşılaştırılabilir sonuçlar üretir mi?) ve doğrulanabilir tahminlerde bulunma olanağıdır. Tahminlerin doğru çıkması durumunda, bu tıpkı başarılı bir kopyalamanın sonuçların doğruluğunu güçlendirmesi gibi, bulguların doğruluğuna yönelik bir argüman olur. Yüzde yüz kesinlik diye bir şey olmasa da, bilim insanları arasındaki fikir birliği ne kadar büyük olursa, kesinlik de o kadar büyük olur. Güncel iki örnek iklim değişikliği ve kovid araştırmalarıyla ilgili: Her iki durumda da bilim insanları arasında çok yüksek bir fikir birliği var ve bu mutabakat, çok farklı araştırma gruplarının dünya çapındaki araştırmalarına dayanıyor.

Bilimsel bulguların doğruluğunun kriterlerini bilmeyen veya kabul etmeyen kişi, bu sonuçları görmezden gelir ve özgürlük adına yüksek sesle ifade edebileceğine inandığı "kendi görüşüne" bağlı kalır. Sözde ifade özgürlüğü demokratik bir haktır ama günümüzde ırkçı açıklamalar yapmak, Holokost gibi tarihsel gerçekleri inkâr etmek ve bilimsel bilgiyi sorgulamak amacıyla suistimal edilmektedir.

Üstelik "kendi görüşü" nadiren gerçekten kişinin kendisine aittir, aslında kökeni ne idüğü belirsiz "influencer"lara aittir. Toplumsal sistemimiz kendilerini özgürlük yanlısı olarak tanıtan ve karmaşık sorulara verilen incelikli bilimsel yanıtları mağrur bir küçümsemeyle reddeden şüpheli figürlerin başarısını artırıyor. Kamuya açık bir tartışma sırasında komplo teorisyenleri kendilerini eleştirenlerle tartışmazlar;

esas olarak kendi izleyicilerini etkileyerek bilime güveni baltalamak isterler. Belli bir grup politikacıyla birlikte, bizi distopik bir gelecekte "her şeyi" ele geçirmek isteyen ve hepimizi tamamen kontrol edecek görünmez güçlere karşı uyarırlar.

Bu konudaki mevzuatların arttığı doğru ama daha önce de belirttiğim gibi, bunun açıklaması başka bir yerde yatıyor. Bunun yanı sıra, kendi kendimize beslediğimiz toplumsal kontrole giderek daha fazla maruz kalıyoruz. Gidişatı On Emir'in belirlediği eski zamanlarda, insanlar günahlarını suçluluk ve utanç dolu bir şekilde kilise otoritesinin bir temsilcisine itiraf ederlerdi. Günümüzde tüm hayatımızı, tüm dünya takip edebilsin diye gülerek internette paylaşıyoruz. Günah çıkarma kabinini dijital evrenle değiştirdik, sonra da mahremiyetimizi kaybettiğimizden şikâyet eder olduk.

Kendini Frenleyememe Olarak Özgürlük

İnsanların otoriteye karşı tutumu belirsizdir: Onsuz yapamayız ama kendi yolumuzdan gitmeyi tercih ederiz. Her şeyden önce başkalarının yasalara uymasını isteriz ve birinin kuralları ihlal edip de ceza almamasını dayanılamaz buluruz. Kendimiz bir ihlalde bulunduğumuzda, bunun neden bir ihlal olmadığına dair daima hazır bir açıklamamız olur.

Çocukluktan yetişkinliğe giden yol, başka şeylerin de yanı sıra, bir yetişkinin kolektif olarak yapılan anlaşmaların önemini anlayarak çoğu zaman gönüllü olarak bunlara uymaya hazır olması anlamına gelir. Herhangi bir demokratik toplumun önemli bir işlevi bu tür toplu sözleşmeler hazırlamak ve vatandaşların bunlara uyup uymadığını izlemektir. Toplumumuzda bu iki alanda işler ters gitmekte. Örneğin faydaları ve

yükleri bölmesi gereken vergi düzenlemeleri adı verilen mevzuat ciddi şekilde çarpıtılmıştır. Özellikle Belçika'da yasalara uyulup uyulmadığını denetleyen devlet kurumlarının personeli ciddi anlamda yetersiz. Hollanda en azından çevre mevzuatı ve uyumluluk açısından daha iyi durumda.

Tepkimiz oldukça tahmin edilebilir. Eğer kanunlara uyum yeterince denetlenmiyorsa ve bazı kanunlar adaletsizse, o zaman onlara uymak zorunda değilim. Bırakın neyi söyleyip söyleyemeyeceğimi, kimse bana ne yapıp yapamayacağımı söyleyemez, buna kendim karar veririm. Geçen yüzyılın sonunda yasakçı ataerkil bir toplumdan müzakereci bir topluma doğru ilerleyen güzel evrim, mümkün olduğunca çok sınırı durmaksızın aşmaya teşvik edildiğimiz (daha fazlası daha iyidir) ve istediğimizi elde edemediğimizde küçük çocuklar gibi mızmızlandığımız "önce ben" dünyası içinde bir çıkmaza girdi.

Daha az dikkat çeken şeyse aynı evrimin psikolojik ve psikiyatrik sorunlarda deprem niteliğinde bir değişime neden olmasıdır. Eski çağda, dindar kişide fazla çekingen olduğu ve fazla suçlu hissettiği için nevroz gelişmişti. Günümüzün tüketicileriyse kendini frenleyememeden mustaripler ve kendilerini kontrol edememeleri başka sonuçları da beraberinde getiriyor. Psikiyatriye zorunlu yatışların sayısı her yıl artarken, psikoloji, davranışın düzeltilmesine vurgu yapan bir "davranış bilimi" haline geliyor. Engellenmemiş grubun yanında, çaresizliğin verdiği cesaretle, artık sonunda yapamayana dek çok uzun süre ayak parmakları üzerinde yürümek zorunda kalan "kaybedenler" var. Bedenleri tükenmiş, zihinleri boş.

8
Yabancılaşmış Birey

"Hep sahteymiş gibi hissediyorum. Yakında maskem düşecek ve iş arkadaşlarım değerimi görecek." Bu tür bir öz imge nadir değildir, hatta buna verdiğimiz bir ad bile var: *imposter sendromu*. Kişinin (çoğunlukla bu bir kadındır) işyerinde aldığı pek çok olumlu tepkiye rağmen, kendisinin "bunu yapamayacağına" ve diğerlerinin bunu fark etmesinden sonra maskesinin utanç verici bir şekilde düşmesinin an meselesi olduğuna inanmasıdır.

İmposter sendromu, başarısızlık korkusunun kardeşidir ve depresyonun öncüsüdür. Duygu olarak insanlara iyi olduklarını, hatta daha iyi olabileceklerini söyleyen bir topluma da uymaktadır. Fertlerinin kötü olduklarını söyleyen eski toplumda bu sendromun var olmaması tesadüf değildir. Buna cevaben, imposter sendromunun tam tersi bir fikir ortaya çıkmıştı: "Kötü" benliğim gerçekte olduğum kişi değil, derinlerde ben iyi biriyim; ne yazık ki doğama yabancılaştım ve bunun suçlusu toplumdur.

Bu muhakemenin kökeni Jean-Jacques Rousseau'ya dek uzanıyor. Her insanın içinde, iğrenç modern toplum olarak gördüğü

şeyin mide bulandırıcı etkileri nedeniyle yabancılaştığımız bir "asil vahşi" vardır. Rousseau bundan, psikiyatrinin temellerinin atıldığı dönem olan on sekizinci yüzyılda bahsediyor. Bu yaklaşımın merkezinde de yabancılaşma fikri yer alıyor. Günümüz psikiyatristlerinin seleflerine "alienist" deniliyordu (*alienism*, yabancılık veya zihinsel hastalıklar üzerinde yapılan çalışmalar anlamına da gelir); hastalara ise kökenine, özüne yabancılaşmış olan anlamında "alienated/gealiëneerden" adı veriliyordu. Bazı "alienist"lere göre bunun nedeni toplumdu, bazıları ise sorumluluğu hastanın kendisine yüklüyordu. Yeni bir şey değil yani.

İçimizin derinlerinde bir yerlerde özgün bir kimliğimiz olduğu fikrini kanıtlamak zordur. Bu kitabın ilk bölümünde Homo sapiens'in diğer büyük maymunlarla belirli ölçüde ortak olan yatkınlıklarından, evrimsel olarak belirlenmiş özelliklerinden bahsetmiştim. Bunların nasıl gelişecekleri büyük ölçüde çevreye bağlıdır ve bu gelişim doğru yönde de yanlış yönde de olabilir. Toplum içimizdeki saldırganlığı teşvik de edebilir, engelleyebilir de. Aynısı işbirliği yapma isteğimiz için de geçerlidir. Sosyal psikoloji, parçası olduğumuz gruptan ne kadar etkilendiğimizi açıkça ortaya koymaktadır.

Günümüzde hiç kimse bir ortamın patojenik etkileri olabileceğini inkâr etmeyecektir. Kurşun ve asbest zehirlenmesi gibi güçlü hava ve toprak kirliliğinin olduğu bir bölgede büyüyen çocuklarda olduğu gibi, bazı etkiler tıbbidir, dolayısıyla da kolayla ölçülebilir. Diğer çevresel faktörlerin etkilerini ölçmek kolay değildir. Örneğin kronik stresin sonuçlarını nasıl haritalarsınız? Stres şikâyetleri hâlâ psikolojik zayıflık ve "dayanıklılık" eksikliğiyle ilişkilendirildiği için bunun ölçümünü yapmak kolay değildir. Bununla birlikte, altta yatan toplumsal, tıbbi ve psikolojik mekanizmaların ne kadar karmaşık olduğu

giderek daha açık hale gelmektedir. İnsanların birinci basamak sağlık hizmetlerine (aile hekimleri ve psikologlar) başvurmalarına neden olan stres şikâyetlerinin çoğunun nadiren yalnızca fiziksel, tıbbi veya toplumsal olmasının nedeni budur. Bunun çok sık görülen bir örneği uyku sorunlarıdır.

Bu tür melez biçimlerin artması "saf" (kelimeye dikkat edin) tıbbi hastalıklar, psikiyatrik bozukluklar, psikolojik sorunlar ve toplumsal zorluklar arasındaki klasik ayrımı baltalamaktadır. Bu da güncel gibi görünen ama aslında güncel olmayan bir soruna yol açar: Normalliği nasıl tanımlarız, neyi anormal sayarız? Bunun için hangi kriterleri kullanıyoruz (tıbbi mi başka mı), nedenleri nasıl açıklıyoruz, tedavinin başlangıç noktası ve amacı nedir?

Tarih, bu soruların yanıtlarında hep ahlaki bir eğilimin olduğunu, bu nedenle de çok hassas bir mesele olduğunu gösteriyor. Bu konuyu ele almadan evvel, önceki bölümlerde geliştirdiğim, toplumumuza yönelik eleştirel değerlendirmeye sayısal bir temel sağlamak istiyorum. "Huzursuzluk" belirsiz bir kavram olsa da rakamlar ortadadır. Artışı veya azalması bir toplumun niteliği hakkında fikir veren psikososyal sağlık göstergelerinden daha önce bahsetmiştim. Bu tür rakamların değişmesi, toplumun evrimini gösterir. İstatistikleri okumak her zaman kolay değildir, bu yüzden öncelikle sade bir dille sonuçları özetleyeceğim. Rakamları merak ediyorsanız, bir sonraki kısım olan "Sayılarla Huzursuzluk"ta bunları bulabileceksiniz. Bununla pek ilgilenmeyenler, hemen bir sonraki kısım olan "Marjinaller"e geçebilir.

Bir toplumun niteliği önemli, hatta bence en önemli göstergesi çocuklarda ve gençlerde gözlemleyebildiğimiz şeylerdir, çünkü bunlar bize geleceğin bir resmini verir. Kaç çocuk

örgün eğitimi bırakıyor, gençlerin bakımında nasıl bir gelişme gözlemliyoruz? Hem Belçika'da hem Hollanda'da özel eğitime ihtiyaç duyan (çok) küçük çocukların sayısında anlamlı bir artış var. Psikolojik veya psikiyatrik bakıma ihtiyaç duyan gençlerin sayısındaki artış çarpıcı boyutta olmakla kalmıyor her geçen yıl daha da artıyor.

İkinci faydalı kriter ise psikotrop ilaç kullanımındaki gelişimdir. Bu rakamlar tüm nüfusu kapsar ama gündelik hayatta birçok hapın reçetesiz alınabilmesi nedeniyle bu rakamların hatalı olması söz konusudur. Buradan çıkan sonuç, bu ilaçların kullanımının Belçika'da çok çok fazla, Hollanda'da ise fazla olduğu ve artışın özellikle çocuklar ve gençlerde fark edildiğidir. Daha ağır ilaçların kullanımına yönelik rahatsız edici bir eğilim görüyoruz. En çarpıcı bulduğum şeyse, uyarıcıların kullanımındaki güçlü artış. Klinik araştırmalar bu artışın nedeninin bu tür hapların gerek öğrenciler gerekse çalışanlar tarafından performansı artırmak için kullanıldığını gösteriyor.

Üçüncü kriter, kaç kişinin psikolojik ve psikiyatrik bozukluklar için yardım aradığı ve bunlardan kaçının buna zorlandığı sorusuyla ilişkilidir. İlk sorunun cevabı kimseyi şaşırtmayacak: Ruh sağlığı hizmetlerinde bekleme listeleri her geçen yıl uzuyor. Muhtemelen şaşırtıcı olan şey, hem Hollanda'da hem de Belçika'da giderek daha fazla insanın yasal olarak bir psikiyatri programına katılmak zorunda kalmasıdır. Burada da son on yılda önemli bir artış söz konusudur.

Sayılarla Huzursuzluk

Psikoloji ve psikiyatri birbirleriyle ateşle ve kılıçla savaşan iki farklı kabile gibidir, fakat bir noktada iki alan da hemfikir: Bir kişinin yaşamının ilk yılları, o kişinin fiziksel, zihinsel ve

toplumsal sağlığı açısından en önemli yıllardır. Bir toplumun kalitesi çocukların bakımına verdiği önemle ölçülebilir. Flaman kreşlerinin içler acısı durumundan daha önce bahsetmiştim, şimdi bunun devamına, anaokuluna ve ilkokula bakacağım. Ne yazık ki hem Hollanda'da hem de Flaman Bölgesi'nde öğretmen açığının giderek arttığı ve okul sonuçlarının kötüleştiği çok açık. Peki öğrencilerin sağlık durumları nasıl?

Örgün eğitimi bırakan çocukların sayısı, özellikle de çok küçük çocuklar söz konusu olduğunda, klasik bir psikososyal sağlık göstergesidir. Başvurduğum tüm kaynaklar net bir artıştan bahsediyor, ama hem Flaman Bölgesi'nde hem de Hollanda'da kesin artışı belirlemek, her iki ülke de (bir engeli ve/veya bozukluğu olan çocuklarından da dahil edildiği) "kapsayıcı" eğitim konusunda başarısız olduğundan, zordur. Gelgelelim uzmanlar artışın bu başarısızlığın bir sonucu olmadığı konusunda hemfikir. Bu, başka şeylerin de yanı sıra, en genç nüfustaki güçlü artıştan da açıkça görülmektedir.

Söz konusu artış, Flaman Bölgesi'nde pek çok uzmanın son derece endişe verici olduğunu düşündüğü, özel eğitime ihtiyaç duyan okul öncesi çocukların sayısındaki artışta özellikle dikkat çekicidir. Kesin sayılarla: Eylül 2017'de özel eğitime ihtiyaç duyan 1986 okul öncesi çocuk varken, bu sayı bir yıl sonra 2140, Eylül 2019'da 2325, Eylül 2020'de 2406'ya yükselmiştir. Eylül 2021'deki son sayıma göre özel eğitimde 2644 okul öncesi çocuk vardır.[6] Sorunların niteliği konusunda Flaman Öğrenci Rehberlik Merkezlerine (CLB) danışabilirsiniz, ama bu merkez daha büyük çocuklarla ilgilenmektedir. Bu çocuklarda da güçlü artışlar mevcut. "Endişe" çanlarının çaldığı grupta, yani gelişim fırsatlarının ve/veya sağlığın ciddi şekilde tehdit altında olduğu on sekiz yaş altı çocuklarda mutlak sayılar beş yıl içinde

2367'den 10.689'a yükseldi! Üç yıllık dönemde (2018/2021), kendine zarar vermedeki keskin artış da dahil olmak üzere kaygı, duygudurum ve kişilik sorunları olan çocuk ve gençlerin sayısında da iki kat artış görülmekte. Hepsinden önemlisi, gerekli bakım için bekleme listeleri çok uzun: 2021 tarihli bir rapor, tedaviye ihtiyacı olan 69.000 Flaman gencin, tedavi için ortalama bir yıl beklemek zorunda kaldığını gösteriyor.[7]

Hollanda'da da özel eğitimdeki öğrenci sayısı son yıllarda artmış olsa da, Flaman Bölgesi ile karşılaştırıldığında bu artışın sınırlı olduğu görülüyor. Hollanda'daki "sırt çantası" isimli sistemi ele aldığımızda bu fark ortadan kalkmaktadır: normal eğitimde "uyarlanmış eğitim"e ihtiyaç duyan çocuklar. Bu grup muazzam şekilde büyümüş olsa da, sistem fazla karmaşık hale geldiği için ulusal rakamlara ulaşmak zor. Tıpkı Flaman Bölgesi'nde olduğu gibi, Hollanda'da da gençlik bakımı ve koruma hizmetleri kapsamındaki çocukların sayısı 2015'ten bu yana kesinlikle artmıştır, üstelik süreçler eskisinden daha uzun sürmektedir.[8]

Bu gençler, yakında sosyal hizmetlere yönelen yetişkinler olacak. Hollanda Trimbos Enstitüsü uzun yıllardır zihinsel bozukluklarla ilgili araştırmalar yürütüyor ve bunun evrimine dair kanıtlanmış bir resim sunuyor. On iki yılda, ruhsal hastalığı olan yetişkinlerin sayısı %18'den %26'ya çıktı. Doğru okudunuz: %26. Bu da Hollanda'daki dört kişiden birden fazlasının, özellikle kaygı ve depresyon artışıyla birlikte, ruhsal bir hastalıktan mustarip olduğu anlamına geliyor. En yüksek artış, sayıların iki katına çıktığı genç yetişkinlerde –35 yaş altı kişilerde– görülüyor; bu sayıların yakın gelecekte daha da artması bekleniyor. Baş araştırmacı Annemarie Luik açıkça şöyle

diyor: "Artan toplumsal kaygılar veya performans baskısının bunda rolü olabilir."[9]

Bir toplumu değerlendirmeye yönelik ikinci bir yaklaşım, psikotrop ilaçların kullanımıyla ilgilidir. Belçika'da bu oran çok yüksek: 1997'den bu yana antidepresan kullananların sayısı iki katına çıkmış durumda. Geçen on yılda, genç yetişkinlerin ilaç kullanımında da artış olduğu halde, oran sonrasında aşağı yukarı sabit kaldı. Doktorların verdiği reçetelere göre ayakta tedavide antidepresan kullanımı Belçika nüfusunun yaklaşık %13'üne, uyarıcıların (esasen DEHB) kullanımı %8,7'sine, antipsikotik kullanımı ise %3,5'ine denk geliyor. Tüm bu rakamların eksik bir tahmin olduğunu belirtmekte fayda var çünkü bu rakamlara yurt, kurum veya bakımevinde kalan çocukların, yetişkinlerin veya yaşlıların ilaç kullanımı dahil değil. Kaygı, gerginlik ve uykusuzluk için sakinleştirici kullanımı %12 dolaylarında dalgalanıyor; bu rakam, söz konusu ilacın geri ödemesi azaltıldığı için kişisel raporlamaya dayanıyor. Burada da fiili kullanımın daha yüksek olduğunu varsayabiliriz.[10]

Hollanda'ya ilişkin veriler esas olarak kullanımdaki artış veya azalmayla ilgili. Kullanım oranının burada da yüksek olduğu, ancak Belçika'daki kadar yüksek olmadığı belirtiliyor. Fakat 2001 yılında antidepresanlar Hollanda'da kullanılan tüm ilaçlar arasında beşinci sıradaydı ve 2015 yılına kadar yıllık ortalama %3'lük bir artış yaşandı. En önemli artışların yine genç yetişkinler arasında olması dikkat çekicidir. Sakinleştirici kullanımı çok yüksekti, ancak Hollanda hükümetinin geri ödeme koşullarını sıkılaştırdığı 2009'dan bu yana yıllık ortalama %1,7'lik bir düşüş görüldü. 2021 yılından itibaren yine gözle görülür bir artış yaşandı. En dikkat çekici artışlar,

2006 yılında %30 oranında artan uyarıcı kullanımıyla ilgili olup, bu eğilim sonraki yıllarda da hız kesmeden devam etmiştir. 2012'de artış hâlâ %14'tü; 2017'den itibaren bir istikrar, ardından da bir düşüş yaşanacaktı. Ancak 2021'den itibaren rakamlar yeniden yükselişe geçti çünkü giderek daha fazla yetişkin bu ilaçları genellikle performans artırıcı olarak kullanıyordu. Antipsikotiklerin kullanımı da 2000'den 2010'a kadar her yıl %5,9 oranında artış gösterdi. Çocuklarda psikoza karşı değil, davranış sorunlarını kontrol altına almak amacıyla uzun süreli antipsikotik kullanımı 2009 yılına kadar keskin şekilde arttı, o zamandan bu yana azalmış olsa da, halen daha yüksek. Aynı durum, 2005 ve 2014 yılları arasında reşit olmayanlara yönelik reçete sayısının %75'ten az olmadığı Belçika için de geçerli.[11]

Davranış sorunlarıyla birlikte, çok uzak olmayan bir geçmişte psikiyatri için önemli bir toplumsal işlev olan disiplin ve zorunlu tedavi ihtiyacına geliyoruz. Günümüzde bu zorunlu psikiyatrik tedavi veya yatışlara Belçika'da da Hollanda da rastlıyoruz. Bunlar, suç işlemiş ama hâkimin normal hapis cezası yerine psikiyatrik tedavinin daha uygun olduğuna karar verdiği kişiler. Somut olarak bu durum, bir psikiyatri hastanesinin adli ve dolayısıyla kapalı bir bölümüne veya özel kurumlara zorla yerleştirme anlamına geliyor; Belçika'da bu, genellikle bir hapishanenin içindeki psikiyatri ek binasında kilit altında tutulmak anlamına geliyor.

İki ülkenin bu konudaki yaklaşımları çok farklı. Hollanda sistemi düzgün işliyor olsa da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu şekilde zorunlu tedavi görenlere yapılan kötü muameleye ilişkin kınamalarının da gösterdiği üzere, Belçika sistemi düzgün işlemiyor. Dolayısıyla rakamlar, bir nokta

dışında aslında karşılaştırılabilir değil: Her iki ülkede de zorla psikiyatri yatışı yapılanların sayısı yıllarca düştükten sonra, son on yılda net bir açıklama olmaksızın yükselmiştir. Zaten mahkemelerin verdiği zorunlu yatış kararlarının sayısı da hızla artmaktadır: 2017'deki 277 olan mahkeme kararı sayısı, 2018'de 346, ertesi yıl 416, 2020'de ise 475'e yükselmiştir. Hollanda'daki sıçrama daha az olsa da, burada da sayılar yıldan yıla artmaktadır: 2016'da zorunlu yatış hastalarına 174 kişi eklenirken, bu sayı 2017'de 208, 2018'de 252, 2019'da 260, son olarak da 2020'de 273 olmuştur.[12]

Çocuk bakımı, özel eğitim, öğrenci rehberliği, psikotrop ilaçlar, gözetim altına alınma, zorunlu yatış: Hepsinde işlerin ters yönde ilerlediğini görüyoruz. Artışların her biri için açıklama yapılabilir ama hiçbiri yeterli olmaz. Artan rakamları bir araya getirdiğimizde, kendimize bunun, toplumumuzdaki değişimlerle bir bağlantısı olup olmadığını sormamız gerekiyor. Bu soruyu güçlendiren başka veriler de var. Belçika'da şu anda aktif olan nüfusta, yaklaşık 500.000 uzun süreli hasta bulunmakta; bu çok büyük bir orandır (2015'de bu sayı 380.000'di). Hollanda'da iş stresi nedeniyle "işten uzak kalınan" günlerin sayısı 2018'de 11 milyon günle rekor kırmıştır ve bu sayı her geçen gün artmaktadır. Korona döneminde kısa süreli bir düşüş yaşanmış olsa da, 2021 yılında sayı yeniden korona öncesi seviyeye ulaştı. Her dört Hollandalıdan biri, iş stresinden mustarip olduğunu belirtiyor. Hemen bununla bağlantılı olarak belirtelim: 2017'den bu yana Hollanda'daki aile hekimlerinin yazdıkları reçetelerde mide ilaçları ilk sıradadır.[13] Bu da yine stresin arttığına işaret ediyor.

Şunu göz ardı edemeyiz: Elimizdeki rakamlar dünyanın en zengin iki ülkesinde refahın düştüğünü gösteriyor. Bu sonuçları

araştırırken beni etkileyen, "ekonomi"de "artan maliyetler" hakkında, okulu bırakan insan sayısından çok daha hızlı şekilde bilgi bulmam oldu. Pek gizlenemeyen o alt ton daima aynıdır: Bunlar hep fırsatçılar, dayanıklı olmayan insanlardır.

En endişe verici olansa olumsuz gidişatın özellikle çocuklar ve gençlerde görünür olması ve bunun önümüzdeki yıllar konusunda iyiye işaret olmaması. Eğer hükümetin bir alanda önlem alması gerekiyorsa, bu alan kesinlikle bebek bakımı, kreş ve ilkokul eğitimiyle ilgili olmalıdır. Öğrenci sayısının daha az olduğu sınıflara, işbirliğine odaklanan bir idare tarafından desteklenen, mesleki özerkliği daha fazla olan daha fazla sayıda ve daha eğitimli insana ihtiyaç olduğunu anlamak için bir araştırma komitesine ihtiyacımız yok.

Marjinaller

Teslim olan kişiler daha çok sorunla karşı karşıya kalıyor. Doktor, hastaların fiziksel şikâyetleri için ikna edici tıbbi bir neden bulamıyor. Kişinin psikolojik ya da psikiyatrik sorunlarının kökeni bazen büyüdükleri işlevsiz ailelerle ilişkilendiriliyor ama bazen de ilişkilendirilemiyor. Yaşadıkları toplumsal sorunlar nedeniyle başka yerlere yönelmek zorunda kalıyorlar; doktorlar ve psikologlar buna çok az dikkat ediyorlar. Bu hastalar, genellikle diğer sorunları ve sorunların aralarındaki ilişkiler göz ardı edilerek tek bir şikâyet için tedavi ediliyorlar.

Böylece fark edilmeden -bireye olduğu kadar bireysel bozukluklara da vurgu yapıldığı için fark edilmeden- giderek toplumun bir kenarına itilen yeni bir grup ortaya çıkmıştır. Bu yeni bir şey değil, bu yüzden de bu dışlanmanın tarihine bir göz atmaya değer.

Her toplum, insanlar arasındaki alışverişlerin ve ilişkilerin düzenlenmesini güvence altına alarak bunlara uyulup uyulmadığını kontrol eder. İyi işleyen bir toplumda uyum sorunsuzca gerçekleşir çünkü toplumun fertleri çocukluktan itibaren görgü kurallarını öğrenmişlerdir ve bunlar artık kimliklerinin bir parçası olmuştur. Mahkemeler ve polis gibi geleneksel denetleyici otoriteler yalnızca işlerin ters gittiği durumlarda, yani birisinin kurallara uymadığı durumlarda müdahale etmek zorundadır.

Modern toplumun doğuşundan bu yana, kanunları çiğnedikleri için değil, düzeni bozdukları için otoriteyle etkileşime giren bir grup vardır. Günümüzde, eskinin marjinalinin, yani "sınırda olanlar"ın bir yankısı olarak uç gruplardan bahsediyoruz. Ortaçağ'ın sonlarından itibaren düzeni bozan bu kişiler kelimenin tam anlamıyla şehrin dış mahallelerine sürülmüşlerdi. Bu grup, ortak özelliği beklenen normalliğe uymamaları olan engelli insanlardan, bağımlılardan, bunak yaşlılardan, dilencilerden ve dışlanmış seks işçilerinden oluşan renkli bir toplam oluşuyordu muhtemelen. Fransız filozof Michel Foucault *Deliliğin Tarihi* (1961) adlı çalışmasında, marjinallere yönelik bu yaklaşımın birkaç yüzyıl içinde nasıl psikiyatri olarak bildiğimiz şeye dönüştüğünü açıklar.[14]

Deliden Akıl Hastasına

Her toplumun neyin normal olup neyin olmadığına ilişkin kendi normları -Latince standart anlamına gelen *norma*- vardır. Buradaki soru, bir toplumun normlardan sapanları nasıl tanımladığı, onlara hangi statüyü verdiği, hangi yaklaşımın uygun olduğu ve bu yaklaşımın amacının ne olduğudur.

Bunun tonunu Hıristiyanlık belirlediği sürece benimsenen yaklaşım, kefaret, aforoz veya cadıların, kâfirlerin, paganların veya günahkârların kazığa oturtulmasıydı. Amaç bu kişileri dine döndürmekti. Rönesans'tan ve bilimin başlangıcından itibaren normal insan, rasyonel bir varlık olarak tanımlanmıştır. Anormal ise, düzene tehdit oluşturan deli anlamına gelir. Tımarhaneler on sekizinci yüzyılın sonunda, "deliler"in kapatıldığı bir yer ve modern psikiyatri kurumlarımızın bir öncüsü olarak ortaya çıktı. İlk niyet bu kişileri iyileştirmek değil, toplumu tehlike arz etme potansiyeli olan "deliler"e karşı korumaktı. Psikiyatrinin bugüne dek zorunlu yatışı zorunlu kılabilen tek tıp disiplini olması tesadüf değildir. "Kafası karışık" insanlar sokağa ait değillerdir.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, günümüz psikiyatristlerinin öncüsü olan "alienist"ler tıp ve hukuk arasındaki sınır bölgesinde çalışıyordu. Hastalar "alien"leşmiş, yani "tutkularına", yoğun duygularına çok uzun süre teslim olarak normal mantıklı hallerine yabancılaşmış kişilerdi. Sonuç olarak sinirleri aşırı uyarılmış ve "gergin" hale gelmişlerdi. Delilikleri, başka şeylerin de yanında, ahlaki ve toplumsal normlara uymamalarından, dolayısıyla zorla kabul edilmelerinden kaynaklanmaktaydı. Tedavi teknikleri, o zamanlar ahlaki tedavi olarak bilinen kapsayıcı modelin bir parçası olmakla birlikte, bedeni arındırmak ve zihni ahlaken düzeltmek amacıyla çeşitli yöntemleri içermekteydi. Bir diğer deyişle, yeniden eğitimi ve disiplini.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, bugünün gidişatını belirleyen vurguda bir değişiklik oldu: Vurgu tamamen fiziksel-tıbbi alana kaydı. Yabancılaşmanın nedeninin artık hastanın tutkularında ve buna bağlı ahlaksız yaşamda değil, vücutta,

daha spesifik olarak beyinde bulunması gerekiyordu. Yeniden eğitime ve disipline vurgu yapan tedavi yöntemleri uzun süre değişmeden kaldı. Gerçek bir tıbbi yaklaşım ancak geçen yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktı: beyindeki belirli bölgelerin kesilip çıkarılması (lobotomi), insanları komaya sokmak (insülin şok tedavisi), elektrik şoku vermek (elektroşok tedavisi). Klinik açıklamalarda sonuçların ne kadar muhteşem olduğunu okuyoruz: Hastalar çok daha sakin hale geliyor ve artık sorun yaratmıyor.

Yirminci yüzyılda modern psikiyatri tam potansiyeline ulaştı. Psikiyatrik sorunların beyin hastalığı olduğu inancı bir dogma haline gelirken, Big Pharma'nın[29] sponsor olduğu araştırma merkezleri organik nedenleri aramaya devam etse de, bugüne kadar hiçbir şey bulunamadı.[15] Bununla birlikte, kısa süre öncesinin barbarca müdahaleleri ortadan kaldırılıyor. Yeni tedaviler, büyük ölçüde farmakolojik olduğundan daha insani görünüyor. İlaçların tamamı tesadüfen keşfedildi ve yalnızca altta yatan sözde hastalıkların "semptomları" üzerinde etkileri var. Etkilerini basitçe iki gruba ayırabiliriz: Ezici çoğunluğu sönümleyici bir etkiye sahipken, bir azınlık ise uyarıcı bir etkiye sahiptir. Her iki durumda da hastanın davranışı toplumsal olarak daha kabul edilebilir hale gelir. Varsayılan bir neden (beyindeki bir şey) ile ilaçların etkisi arasındaki bağlantıyı öngörmemiz gerekir.

Psikiyatri alanında çalışan bakım sağlayıcıların çoğunluğu, disiplinin hukuki ve ahlaki geçmişine aşina değil. Eğitimlerinde onlara esas olarak insanların iyileşmek için bireysel bakım almasını gerektiren tıbbi model öğretiliyor. Psikiyatri hastalarının

29 Big Pharma: Büyük İlaç Şirketleri —çn.

toplumda düzeni bozduğu ve bazı psikiyatrik bozuklukların o toplum için semptomatik olabileceği fikrini pek duymuyorlar.

Her Toplum Kendi Sapmalarını Yaratır

İhtiyaç sahibi insanlara psikolojik yardım sağlamak ile toplumsal düzeni sağlamak amacıyla vatandaşları disipline etmek arasında ince bir çizgi vardır. Psikiyatrinin insanlara zorunlu uyum dayatmak için kötüye kullanılabileceği gerçeği, 1960'larda bir grup genç psikiyatristin gidişatın değişmesi yönündeki tartışmasında önemli bir motivasyon kaynağıydı. Yaklaşımın daha insani olması ve her şeyden önce hem bozuklukların nedenleri hem de tedavi açısından toplumsal bağlamı daha fazla dikkate alması gerekiyordu. Bu fikirler büyük rağbet gördü. Örneğin Hollandalı psikiyatrist Jan Foudraine'in *Wie is van hout? (Kim tahtadan?)* isimli kitabı da öyle.[16]

Bundan sonra yaşananlar, umut edilen sosyal psikiyatriye alan açmadı. Bunun nedeni kısmen toplumun farklı bir yöne doğru ilerlemesi, bunun da başka bozukluklara yol açmasıydı. Foudraine ve arkadaşları, aile içindeki baskı mekanizmalarını Freud'un tanımladığı ve toplumla bağlantısını ise Frankfurt Okulu üyelerinin kurduğu eski ataerkil toplumun kurbanlarıyla çalıştılar. Günümüzdeki pek çok psikiyatrik bozukluğun izini bu baskı mekanizmalarına kadar sürmek ve "tedavi"nin de bu baskının bir devamı olduğunu görmek zor değil. Bu durum sözde anti-psikiyatrinin, dönemin psikiyatri hastanelerindeki ataerkil yaklaşıma neden karşı çıktığını ve tedavileriyle özgürleşmeden başka bir şey amaçlamadıklarını açıklıyor. Foudraine, bunun birdenbire gerçekleşmediğini, ilaç ve klasik psikoterapinin yeterli olmadığı durumlarda uygulayıcıların sürekli çaba göstermesi gerektiğini anlayan az sayıdaki kişiden biriydi.

Bu yaklaşım yerleşik görüşlerin ve ilaç sektörünün hâkim olduğu psikiyatri camiasının direnciyle karşılaştı. Bu, başarısızlığı açıklamak için yeterli olmadığından, ben burada –yeterince fark edilir şekilde– Foudraine ve arkadaşlarının inancını doğrulayan ikinci bir neden görüyorum. Psikiyatrik bozuklukların organik, nörolojik nedenleri yoktur; bunlar, insanların öz imgelerinde, cinsel yaşamlarında ve toplumsal ilişkilerinde rahatsız edici tutumlar geliştirmelerine yol açan belirli toplumsal anomalilerin büyümüş sonuçlarıdır. Bu demektir ki farklı anomalileri olan farklı bir toplumda farklı psikiyatrik bozukluklar gelişecektir. Bunun sonucunda önceki grupta işe yarayan tedavi modeli artık geçerli olmaz. Geçen yüzyılın son yirmi yılında, ortak paydada dürtüselliğin olduğu başka bozukluklara doğru bir kayma oldu. Bastırmayı önceleyen eski modele göre tedavilerin pek bir faydası yoktu.

Her toplum, baskın söylemden yola çıkarak fertlerine bir ideallik imajı sunar: Şöyle olmalısın, şuna dönüşmelisin. Kim imgeye uyuyorsa, normaldir. Her toplum, belli bile olmaksızın, neyin anormal olduğunu, kimin normdan saptığını tanımlar. Eğer Viktorya döneminde yaşamış bir adamı zaman makinesi ile günümüze taşıyabilecek olsaydık, bu adam bizim normlarımıza göre son derece anormal olurdu. Günümüzden bir kadını aynı zaman makinesiyle geçen yüzyılın başına ışınlayacak olsaydık, bence onun da bir psikiyatri hastanesine götürülme ihtimali çok yüksek olurdu.

Geçmişin yasakçı toplumu ve onun yarattığı sapmalar artık yok. Önceki yasağın yerini keyif alma yükümlülüğü, kötü olduğumuza dair eski fikrin yerini iyi olduğumuza (ama henüz yeterince iyi olmadığımıza) dair inanç almış durumda. Her şeyi ölçülü yapmanız yönündeki eski öğüt ("ekonomik" bir zamanlar

tutumluluk anlamına geliyordu), zorunlu büyümeye dönüştü. Baskın söylem bize her şeyin mümkün olduğunu, özgürlüğün kendi istediğini yapmakla mümkün olduğunu, daha fazlasının her zaman daha iyi olduğunu, her sorunun kolay bir çözümünün olduğunu söylüyor. Bu söylemle birlikte büyüyen ve kendini bu idealle çok güçlü şekilde özdeşleştiren herkeste, yasakçı toplumun nevrozlarıyla çelişen dürtüsellik sorunları gelişir.

Biçimsel açıdan, altta yatan mantık aynıdır. Her toplum normal insanın nasıl olduğuna dair kendi imgesini destekler. Bundan sapmalar iki yönde ortaya çıkar: Bazıları ideale çok az uyarken, diğerleri aşırı derecede uyar. Her ikisinin de disipline edilmesi gerekir. Erken dönem psikiyatride bunun örneklerini bulmak zor değil ama eğer yürüttüğüm mantık doğruysa, durum günümüzde de geçerli olmalı. Bunun nihai kanıtıysa, günümüz psikiyatrisinin bozuklukları tanımlama şeklidir.

İyi Vatandaşlığın El Kitabı Olarak Psikiyatrik Tanı

Amerika'da psikiyatri alanında uzunca süre güvenilir bir psikiyatrik sınıflandırma geliştirilmeye çalışıldı ve bunun sonucunda *Psikiyatrik Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı* (DSM) ortaya çıktı. Tabii ki "bozukluk" tanımı kullanılıyor çünkü bunların bir hastalık olduğuna dair bir kanıt olmadığı için "hastalık" sözcüğünden kaçınılıyor. Bu kılavuz Batı'da her yerde kullanılıyor ve birkaç yılda bir yeni bir genişletilmiş baskısı yayımlanıyor. Nispeten kısa olan geçmişinde (otuz yılda üç gözden geçirilmiş baskı) dikkat çekici olan, farklı bozuklukların sayısındaki keskin artış. Kılavuzun üçüncü versiyonunda 265 bozukluk mevcutken, beşinci ve şimdilik sonuncu baskıda bu sayı 347'dir.[17] Bunun sonucu tahmin edilebilir: daha fazla

etiket, bir bozukluğu olan daha fazla insan, hatta hasta başına birden fazla bozukluk (buna da "komordibite" deniyor). Dışarıdan iyimser biri bunu bilimsel ilerleme olarak görür, aklı başında bir klinisyense neler olup bittiğini merak eder.

Cevap, DSM tanılarının analizinde ortaya çıkıyor. Kılavuzu açtığınızda, her bir bozukluk için bölümler halinde gruplandırılmış açıklamalar bulacaksınız. Sınırda kişilik bozukluğunun açıklaması dokuz bölümden oluşur. Bunlardan en az beşi kişide mevcutsa, tanı konur. Bu yöntem genel olarak kılavuzun tamamı için geçerlidir. Açıklamaların içeriğine baktığımızda, asla tıbbi belirtiler görmeyiz, özelliklerin (zekâ gibi), duyguların (öfke gibi) ve davranışların (hareketler gibi) *az ya çok olup olmamasıyla ilgili* sorular görürüz. Örnek olarak DEHB tanısında kullanılan iki kategoriyi vereceğim: "Kişi, kendisi ile konuşulurken çoğu zaman dinlemiyor gibi görünüyor" ve "Çoğunlukla elleri ve ayakları huzursuzca hareket ediyor ya da sandalyesinde huzursuzca dönüyor."

DSM sınıflandırmalarında en sık kullanılan kelime, akla gelebilecek tüm varyantlarıyla "çok" kelimesidir. Ateşin çok yüksek olması veya kan basıncının çok düşük olması gibi tıbbi teşhislerde bu durum tuhaf değildir. DSM'de geçen çok fazla veya çok az tabiri için nesnel tıbbi standartlarımızın olmadığını bilmekte fayda var. Bu durum gündelik pratikte, teşhisi koyanın, kişinin normal olup olmadığına karar vermek için sezgisel toplumsal normlara güvenmesi gerektiği anlamına gelir. Tedavinin ne ifade ettiği daha da önemlidir çünkü terapötik amaç yapısal olarak tanıyla kaynaşmış haldedir. Çok fazla olan azaltılmalı, çok az olan artırılmalıdır ki kişi yeniden toplumsal normlara uysun.

Sosyo-normatif içerik en açık şekilde çocuk psikiyatrisinde görülür. Çocuklarda en sık görülen tanılardan biri genellikle CD olarak kısaltılan davranış bozukluğudur (Conduct Disorder). Tanımı, kelimenin gerçek anlamıyla bu bozukluğun toplumsal normların veya kuralların ihlaliyle ilgili olduğunu belirtir:

> Son altı ayda en az bir kriterin mevcudiyetiyle birlikte, aşağıdaki kriterlerden üçünün (veya daha fazlasının) son on iki ay içinde var olduğunun görüldüğü, başkalarının temel haklarını ya da yaşa uygun önemli toplumsal normları veya kuralları ihlal eden yineleyici ve ısrarcı davranış biçimi.

Bunu, zorbalık, okuldan kaçma, kavga, yangın çıkarma, şantaj, hırsızlık, cinsel istismar vb. konuları kapsayan on beş ultra kısa bölümlük bir açıklama takip ediyor. On beş maddeden üçünü karşılayan çocuk bu bozuklukla etiketleniyor ve resmen psikiyatri hastası oluyor.

Çocuklarda otorite sorunlarının giderek arttığını ve bazı gençlerde görülen sorunlu davranışların endişe verici olmaktan öteye geçtiğini kimse inkâr etmeyecektir. Gelgelelim onlara sözde tıbbi bir teşhis koyup ağır sakinleştirici psikotrop ilaçlar vererek tedavi etmek iyi bir fikir değil. Bu yöntem dikkatleri toplumsal nedenlerden uzaklaştırır, oysa önceliğin bu nedenler olması gerekir.

Psikiyatrinin tarihsel varoluş nedenine (toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunmak) bakınca, toplumsal normların tanı kriteri olarak kullanılması sürpriz değildir. Günümüzde mevcut toplumsal idealler esasen dürtüselliğe neden olduğu için bu tür yaptırımlara duyulan ihtiyaç artmıştır. Zorunlu hastaneye yatıştaki ve hapis yerine psikiyatri hastanesinde kilit altında tutulmadaki artış da bundan kaynaklanmaktadır.

Şaşırtıcı olan artış değildir, şaşırtıcı olan sosyo-normatif yaklaşımın inkâr edilmesi ve tüm açıklığına rağmen bunların tıbbi bir vizyona indirgenmeye çalışılmasıdır. Bu dürtü bozukluklarının çoğunun esasında toplumun alt kesimlerinde görülmesi, bu ailelerde "biyolojik bir hassasiyet" olduğu varsayımı nedeniyle göz ardı edilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın "yozlaşma" görüşlerine yöneliş henüz söz konusu değildir.

Psikiyatrinin bir uzantısı olan "davranış bilimleri" (eski adıyla psikoloji) ile birlikte toplumsal düzenin korunması gitgide ruh sağlığı bakımının hedefi haline geliyor. Hollandalı profesör Trudy Dehue, DSM'nin bu işlevini ilk fark edenlerden biriydi: "DSM'nin tamamı aslında kapsamlı bir çağdaş görgü kuralları kitabı ya da iyi vatandaşlığın el kitabıdır."[18]

Kaybedenler

Dürtüsel bozuklukların sayısındaki artış, büyümeye devam eden ikinci bir grubun olduğunu gözden kaçırmamıza yol açmamalıdır. Mükemmellik, başarı ve büyümeden oluşan ideal normalliğe ulaşmada başarısız olan insanlardan bahsediyorum. Bazıları çok erken başarısızlığa uğrar, bazıları ise yıllarca parmak uçlarında yürüdükten sonra düşer. Öznel deneyimleri neredeyse her zaman aynıdır: Başarısız oldum, yeterince çaba göstermedim, yapamadım. Bu kişilerin payına düşen suçluluk ve utançtır, bu yüzden de yardım aramayı sıklıkla ertelerler ve hemen hemen her zaman doktoru terapiste tercih ederler. Doktor, karmaşık bir şikâyet yumağıyla karşı karşıya kalınca bir psikoloğa danışır; psikolog eline DSM'yi alıp bir tanıya ulaşır. Sonuç, otizm spektrum bozukluğu ve yaygın kaygı bozukluğundan bipolar bozukluğa kadar bazen bir,

bazen birkaç etikettir. Eskiden sadece büyük bir sefalet hali olarak deneyimlenen şey, artık resmî olarak tanınmış tıbbi bir durum haline gelir.

Zor durumdaki bu insanların çoğunluğu tıbbi durumlarından memnundur. Açıklaması basit: Onlara verilen etiket bir ruhsattır ve bu artık okulda, işyerinde ve sosyal etkileşimlerdeki başarısızlıklarından dolayı kendilerini suçlu hissetmelerine gerek olmadığı anlamına gelir. Bu güvenli davranışın karşılığında insanlar geriye doğru etkili de olsa psikiyatrik tedavi görmekten mutluluk duyuyorlar. Bir çocuğa okulda teşhis konulduğunda, ebeveynlerden birinin hatta bazen ikisinin de etikette kendilerini fark etmesi ve geçmişlerinde neden bu kadar çok şeyin ters gittiğini hemen "anlaması" için yeterli etki oluşur: Bu ailevi bir durumdur, kötü genlerden gelen talihsiz bir etkidir.

Çocuklar sınıftaki en büyük DEHB'linin kim olduğu konusunda tartışırken, psikiyatrik etiketlerin nasıl kimlik kazandırıcı bir etkiye sahip olabileceğini gördüğünüzde durum daha da çılgınlaşıyor. "Ben otizmliyim" gibi ifadeler ve "O borderline" gibi suçlamalar, kimliğimizi dış dünya tarafından tanınmaya bağlayabilme yönündeki güncel ihtiyacın boyutunu gösteriyor. Sonunda kim olduğumu biliyorum, doktor söyledi!

Etiketin getirdiği rahatlama genellikle kısa ömürlüdür. Reçete edilen ilaçların etkisi beklendiği gibi olmaz ve hepsinden önemlisi, konulan teşhis başarısızlık ve çaba eksikliği şüphelerinin devam etmesini engellemez. Bunun üzerine temel amacı sorunlarının tıbbi durumunu doğrulamak olan gerçek hasta dernekleri kurulmuştur. Açıkça bir hastalıktan mustarip oldukları sürece kimse onları suçlayamaz.

Halk arasında sık sık tekrarlanan toplumsal kınama göz önüne alındığında, tepkileri anlaşılabilir oluyor. On yıl önce *De Standaard*'da[30] şunu okuyabilirdiniz: "İntihar, Flaman Bölgesi'ne yılda 600 milyon Euro'ya mâl oluyor ve ekonomimiz için ciddi bir tehdit oluşturuyor." Bir yıl önce, Birleşik Krallık'taki London School of Economics, bir psikoterapi çağrısında bulunmuştu, ama bunun nedeni hastalarla ilgili endişeleri değil, artan depresyon oranlarının Britanya ekonomisi için tehdit oluşturmasıydı.[19] Son zamanlarda tehdit listesine, düşen doğum oranları da eklendi çünkü üretim ve tüketimi devam ettirebilmek için daha fazla çocuk yapmamız gerekiyor. Toplum -ekonomi- ruh sağlığı sorunları dalgası nedeniyle zor durumda çünkü işten ayrılmalar dayanılmaz boyutlara ulaşıyor. Dolayısıyla yaşlıların daha ileri yaşlara kadar çalışması daha iyi, uzun süredir hasta olan insanlar yeniden "hareketlendirilmeli" ve denetimler sıkılaştırılmalı.

Satır aralarında şüpheleri hissedebilirsiniz. Bir akıl hastalığından mustarip olanlar gerçekten hasta mı yoksa çalışmaktan kaçınarak yardımları suistimal mi ediyorlar? Teşhisler tıbbi olabilir ama altta yatan tedavi amacı bu kişileri düzene sokmaktır.

GAZKAS, Trumpvari ve MGND

George Orwell bize toplumsal disiplinin, insanları istenen tarafa yönlendiren yeni kelimelerin kullanılmaya başlanması anlamına gelen Yenikonuş ile birlikte yürüdüğünü öğretmişti. Baş harfler alınarak yapılan kısaltmalar da bunun önemli bir parçasıdır ve DSM, bozuklukları artık kısaltmalar halinde bir araya getirmektedir. Böylece açıklamaların sendromlara işaret ettiği

30 *De Standaard*, Belçika'da yayımlanan günlük bir gazete -çn.

ve teşhislerin dayandığı toplumsal normların neredeyse görünmez hale geldiği bir yanılsama doğuyor.[31] Burada kelimenin tam anlamıyla yüzlerce psikiyatrik "hastalık portresi" çiziliyor, öyle ki artık ağaçlardan ormanı göremiyoruz. Bu yüzden, ironik bulunabilir ama tüm bozukluklar kümesini üç gruba indirgemek istiyorum. Hatta iki tanesi için kısaltma bile önerdim ama üçüncü grup için bir kısaltma bulamadım. Bu yüzden de ona klasik psikiyatriye daha uygun bir isim buldum.

Birinci grupta toplumsal normlardan sapan davranışlar çok da kötü değildir. Bu kişiler oldukça hassaslardır, hafif otistik veya hiperaktif olabilirler. Kontrol altında tutabildikleri bir yeme bozuklukları vardır. Hafif depresyon yaşarlar, kaygıları katlanılabilir düzeydedir, intiharı düşünürler ama asla teşebbüs etmezler. Kendilerini çalışmaya devam etmeye zorlarlar ve çoğu zaman aşırı başarılılar arasında yer alırlar. Sorunlarına katkıda bulunduklarını kabul ettikleri "hastalık içgörüleri" vardır, bu nedenle tedavi konusunda tam işbirliğine hazırlardır. Akıcı konuşurlar, ilaçlarını düzenli alırlar ve daima randevularına gelirler. Terapide bir ilerleme kaydedilemediğinde, olması gerektiği gibi kendilerini suçlarlar. Bunlar ideal hastalardır; koridorlarda terapistler GAZKAS grubundan (Genç, Alımlı, Zengin, Konuşkan, Akıllı, Sosyal) bahsederler. Yok, bunu ben uydurmuyorum.

---

31 Bakım sağlayanların çoğu bunun farkında değildir. DEHB kriterleri yalnızca dikkatini toplayamayan, odaklanamayan ve yerinde oturamayan kişiyi tanımlar. Bu açıklamanın baş harflerini alıp kısaltma yaparsanız, bunun klinik bir tablo olduğu yanılsaması yaratılır. "O çocuk, kendisinde DEHB olduğu için dikkatini veremiyor ve yerinde oturamıyor," dediğinizde aslında tam olarak, "O çocuk dikkatini veremiyor ve yerinde oturamıyor çünkü dikkatini veremiyor ve yerinde oturamıyor," demiş oluyorsunuz.

Bunun tam zıttında ikinci grup bulunur. Sosyal çevreleri (eşleri veya işverenleri) onları mecbur bıraktığı için terapiye gelirler. Çoğu zaman işten uzaklaştırılmışlardır ve bu sırada onlara sorunlarını çözmeleri söylenmiştir (yönetici pozisyonunda çalışmışlarsa, en yüksek ciroya sahip departmanda çalışmışlardır). Yavaş yavaş yinelenen bir görüntü ön plana çıkar: her yöne yayılan dizginlenmemiş duygular, gücün kötüye kullanılması ve manipülasyon, rastgele cinsel ilişki, bağımlılık, borçlar. "Hastalığa dair içgörüleri" olmadığından yavaş yavaş çıkar bunlar ortaya ve çoğunlukla yaşadıkları sorunlara neden olduğunu iddia ettikleri başkaları hakkında konuşurlar. Kendilik algıları en hafif tabirle gerçekçi değildir. Üç randevularından en az birine gelmezler, ilaçlarını kafalarına göre içerler. Bunlar her bakım sağlayanın başından atmak istediği hastalardır. Psikoz ve nevroz gibi klasik psikiyatrik tanılara uygun olarak yeni bir kategori öneriyorum: Trumpvari.

Son olarak, fiziksel, psikolojik ve toplumsal birçok sorunu olan üçüncü bir grup olarak arızalıları gruplandırabilirim. Vücutları bitkindir, sebepsiz yere yorulurlar ve tıp onlara net bir tanı koyamaz. Bazen kısa bir süreliğine bir hastaneye veya kuruma kabul edilirler. Kaygı ve depresyon bu kişilerde hiçbir zaman eksik olmaz; düşünce kalıpları genellikle tuhaftır. Bazen bunun nedeni bilinir -travmatik bir kayıp, bir hastalık- ama genellikle bu söz konusu değildir. Hayat bu kişileri yavaş yavaş ezmiştir. Artık çalışamazlar, yardımlardan yararlanamazlar, bu da onlara sayılmadıkları hissi verir. Sosyal olarak izoledirler, terapist onların nadir sosyal temaslarındandır. Konuşmalar sırasında söyleyecek pek bir şeyleri yoktur, konuştuklarında ise tekrar tekrar şikâyetlerini veya geçmişlerini özetlerler. Bu, MGND (Mahvolmuş, Güvensiz, Nevrotik, Duygusal)

grubudur. Terapist kendini güçsüz hisseder ve başarısız olduğunu düşünür; böylesine bir sefalet karşısında ne yapabilir ki?

Ortak payda, üç grubun ruh sağlığı bakımı kapsamına psikoterapiden psikiyatriye kadar dahil olmasıdır. Ya toplumsal beklentileri karşılayan normal insanlar?

Bedenimize Yabancılaşmak

Otuzlu yaşlarındaki insanların hayatında sıradan bir gün. Sabah biri kreşe, biri okula gidecek olan iki çocuğun hazırlanması gerekir (yıkanma, sağlıklı bir kahvaltı, yüzme çantasının unutulmamasına dikkat edilmesi, geç kalmamaya dikkat edilmesi). Daha sonra bazen bisikletle, bazen toplu taşımayla, çoğu zaman arabayla kendi işyerinize gidersiniz. İşe geç kalmanız bir istisna olmaz, trafiğe takılma ihtimaliniz yüksektir, aslında evden yarım saat erken çıkmanız gerekirdi ama çocuklar nedeniyle bu mümkün olmaz. Akşam eve döndüğünüzde, yine gecikme riskiyle birlikte, eşinizin küçük çocuğunuzu kreşten aldıktan sonra akşam yemeğini hazırlamak için zamanında eve varmış olmasını umarsınız. Büyük çocuğu okul sonrası etütten alırsınız, büyük çocuğunuzun daha ödevlerini yapması ve son bir haftadır sabahları uykusuz olduğu için gerçekten vaktinde yatması gerekiyordur. Akşam yemeğinden sonra çamaşır yıkamaktan ödemeleri kontrol etmeye kadar yapılması gereken pek çok şey olur hep. Geriye kalan şeyler haftasonuna ertelenir ama haftasonu zaten çoktan dolmuştur; aile fertlerinin her birinin kendi etkinlikleri vardır ve bu da ulaşım zorluklarına neden olur.

Normal şartlarda hepsini idare etmek mümkündür ama normal şartlar nadirdir. Kreşte defalarca grev olur; kesinlikle

haklılardır ama yine annenizi mi arayacaksınız? Çocuklardan biri hastalanır, doktora gitmek zorunda kalır, peki ya evde dinlenmesi gerekiyorsa, çocuğun yanında kim kalacaktır? Öğretmen (tükenmişlik yaşadığı için) okuldan ayrılır, ders programı yeniden düzenlenir, peki ama değişen ders programı aile gündemine nasıl uyacaktır? İşyerinde herkesi rahatsız eden yeni bir yönetici vardır, onun yüzünden iki iş arkadaşınız kısa süre içinde işten ayrılmış ve iş yükünüz artmıştır. Akşam endişeyle yatağınıza uzanırsınız, geç saatlere kadar uykuya dalamazsınız, bu da ertesi gün yorgun kalkacağınız anlamına gelir, yorgun olmasanız asla başınıza gelmeyecek bir şey gerçekleşir ve ofisteki randevunuzu unutursunuz.

İnsanlar bunu haftalarca, aylarca, hatta bazen daha uzun süre devam ettiriyorlar. Zamanla, genellikle farkına varmadan, stresten dolayı katılaşıyorlar. Ta ki bedenleri tükenene dek. Onları ilk gören doktor oluyor. Sorunlarını ifade etmeleri için zaman verilirse, birinci basamak sağlık hizmeti sağlayıcıları her zaman bedenin sessizce dile getirdiği çeşitli şikâyetleri duyarlar. Uyku problemleri de asla eksik olmaz (uykuya dalma, deliksiz uyuma, "huzursuz bacak sendromu"); insan yorulmuştur ama dinlenemiyordur. Sinirlilik ve öfke nöbetlerini ağlama nöbetleri takip eder. Normal sesler dayanılamaz hale, gürültü önleyici kulaklıklar zorunlu hale gelir. Aşırı hassas olmak daha sonra uyuşukluğa dönüşebilir. Panik ataklar hiç de nadir değildir, toplumsal kaygı adeta bir kuraldır. Pek çok şikâyet tıbbi gibi görünse de, normal hastalıklara uymaz: kas ve eklem ağrıları, mide ve bağırsak şikâyetleri, nefes alma güçlükleri, kalp ritim bozuklukları. Bunun elbette bir adı var: Somatik, Yeterince Açıklanamayan Fiziksel Şikâyetler. Çoğu zaman olduğu

gibi burada da bu isimlendirme bize onu anladığımız yanılsamasını verir. Oysa anlamayız.

Deneyimli doktorlar bu tür şikâyetlerin stresin bedene ve zihne aşırı yük bindiren yaşam tarzının sonucu olduğunu bilir. Böyle bir yaşam tarzı artık neredeyse normal olduğu ve insanların çoğu maddi anlamda iyi durumda olduğu için, bu pek fark edilebilir değildir ("Eh, sonuçta her şeyin var, değil mi?"). Bir adım daha ileri gittiğimizde, başlangıçta çözüm olarak kullanılan daha büyük sorunlarla karşılaşırız: bağımlılıklar (rahatlamak için "uyuşturucular", işlevsellik için "uyarıcılar", toplumsal kaygıyla mücadele için alkol), ciddi yeme bozuklukları ve kendine zarar verme.

Bu şikâyetlerin ortak noktası dikkat çekicidir: Beden kendi sesini duyurur, hastanın çoğu zaman bir ekleme yapmasına gerek kalmaz. Psikoterapinin, farkındalık ve nefes egzersizlerinden haptoterapi ve yogaya kadar beden odaklı tedavilere giderek daha fazla yönelmesine şaşmamak gerek. Daha az bilinense, bu değişimin ters yönde de meydana geldiğidir: Fiziksel bozuklukların psikososyal bir nedeninin olduğu ve klasik tıbbi tedavinin ötesinde bir tedavi gerektirdiği giderek daha sık görülmektedir. Tıptaki son gelişmeler bunun nasıl işlediğini ve hepsinden önemlisi her şeyin nasıl diğer her şeyle bağlantılı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Akut bir tehditle karşılaştığımızda vücudumuz, evrimsel geçmişimizin bir mirası olarak stres moduna girer. Endokrin sistemimiz "savaş ya da kaç" tepkisine hazırlık olarak stres hormonları üretir.[32] Bunun karşılığında ödediğimiz

32 Bugüne kadar doğada ve hatta bedenlerimizdeki hiyerarşik bölünmelerin bir örneği olarak öz imgemize nöroloji hâkim olmuştur ("Biz beynimiziz"). Endokrinolojinin de -hormonların ve duygularımızın kontrolünün

bedel bağışıklığımızın düşmesidir (daha çabuk soğuk algınlığına yakalanırsınız) ama bu durum çok uzun sürmediği sürece kötü değildir. Fakat bu durum uzun sürerse, vücut sürekli tetikte kalır ve bu, oldukça sağlıksız bir durumdur. Kronik stres, PNEI olarak kısaltılan ve ciddi durumlarla sonuçlanan tıbbi bir zincirleme reaksiyona neden olur. Psikososyal koşullar (P), endokrinolojik değişiklikleri (E) yönlendiren nörolojik etkilere (N) neden olur ve bunun sonucunda bağışıklık (I) artık normal çalışmaz hale gelir, hatta bedenin kendisine bile saldırabilir. Nihai sonuç kişiden kişiye değişse de her zaman ciddidir; kalp-damar hastalıkları, diyabet, otoimmün bozukluklar, hatta belirli kanser türlerine neden olabilir.[20]

Yakın zamana kadar bu hastalıkların nedenlerini tahmin etmek zorundaydık. Bundan mustarip olan herkes şanssızdı ve kendini "bedeni tarafından hüsrana uğratılmış" hissediyordu. Aslında meselenin bunun tam tersi olduğu -bizim bedenimizi hüsrana uğrattığımız- gerçeği artık ortaya çıkmaya başlıyor ve son zamanlarda bu koşullar ile yaşam tarzımız arasındaki bağlantılar açıkça ortaya konuyor. Hem hastaların hem de bilim insanlarının bu bağlantıyı uzun süre fark etmemiş olmaları ve çoğu zaman hâlâ görmemeleri şaşırtıcıdır. Bu da bedenlerimize ne kadar yabancılaştığımızı gösteriyor.

Günümüzdeki yabancılaşma, gerçek olduğu varsayılan bir kimliğin yol edilmesiyle değil, zorlayıcı ideallik imgelerinin bedenimiz üzerindeki tiksinti verici etkileriyle ilgilidir. Kimliğimiz

incelenmesi- aynı derecede önemli olduğunu, tüm vücut sistemlerinin birbirine bağlı olduğunu, insanların beklenenden daha az rasyonel olduğunun da ayırdına vararak, ancak son zamanlarda anlamaya başladık (bkz. Max Nieuwdorp [2022], *Wij zijn onze hormonen* [Biz Hormonlarımızız]).

gerçekten şekillendirilebilir ve çok farklı yorumları olabilir. Her zaman olduğumuz kişi olabilmek için bulmamız gereken bir ilk yoktur. Akla gelebilecek tüm kimlik yapıları, binlerce yıllık evrimin sonucu olan aynı biyolojik temelden doğar. Bu temel birçok olasılık sunar (evrimsel olarak edindiğimiz uyum yeteneğimiz olağanüstüdür) ama birtakım sınırlar da koyar. Sınır çizgilerini aşmak bizi hasta eder. Toplumsal olarak beklenen kimlikler evrimsel mirasımızın gerektirdikleriyle eşleşmediğinde beden, benlik ve toplum hastalanır.

Biyolojik temelimiz konusunda çok fazla şey yazılıp çizilmiştir ve bu konuda bildiklerimizi üçüncü bölümde özetledim. Burada basit bir yoruma bağlı kalıyorum: İnsanlar sosyal memeliler sınıfındandır ve bu bir gruba ihtiyacımız olduğu ama aynı zamanda kendi konumumuzu almak istediğimiz anlamına gelir. Her şeyden önce bağlantı kurmaya ihtiyacımız var. Ama bu yeterince güçlü olduğunda özerkliğimiz gerçeğe döner. Fertlerine, başkalarıyla ve kendimizle sürekli rekabeti dayatan bir toplum, bağ kurmayı imkânsız hale getirir ve bu hem beden hem zihin için mide bulandırıcıdır. Aynı toplum özerkliği de dayattığında, sonuç özerklik değil bireyselleşme olur.

Huzursuzluğun bu kadar büyümüş olmasına şaşmamalı. Bedenlerimize, kendimize, başkalarına yabancılaştık. Bedenime kötü davranıyorum, kendi gölgemi kovalıyorum, başkalarına güvenmiyorum.

Sonuç

Çatıların üzerindeki bir kovalamaca sırasında, kaçan adam düzgün atlayamıyor. Atlayışını kaçırınca, bir çıkıntıya tutunabiliyor sadece. Şaşırtıcı bir şekilde, adamı kovalayan kişi sonunda elini uzatıp onu yukarı çekerek kurtarıyor. Sonra kovalayan kişinin ölmek üzere olduğu çıkıyor ortaya. Yağmurun altında otururken, kovaladıktan sonra kurtardığı kişiye son sözlerini söylüyor: "Bütün bu anlar, zamanla kaybolacak, tıpkı yağmurdaki gözyaşları gibi; ölme vakti."

1982 yapımı bilimkurgu filmi *Blade Runner*'ın son sahnesi böyledir. Ölen kişi bir "replikant" olan Roy (Rutger Hauer); "replikant"lar gerçek insanlardan neredeyse ayırt edilemeyen biyorobot kölelerdir. Kovalanan kişi ise "blade runner" olan Rick Deckard (Harrison Ford). "Blade runner"lar ise asi "replikant"ları ortadan kaldırma konusunda uzmanlaşmış polis memurları.

Filmin ana teması kimliktir. Kim "gerçek", kim sahtedir? Bazı replikantlar kendilerinin gerçek insan olduklarına inanırlar, gençlik anılarını anımsamak hoşlarına gider, korkuları ve arzuları vardır. Zaten bu yüzden isyan ederler, gerçek tabiatlarının onaylanmasını isterler. Dört isyancının peşindeki Roy Deckard

ise tam tersi bir süreçten geçer. Kendisine bir kimlik fısıldandığına ve manipüle edilmiş bir hafızasının olduğuna inanır ve kendisinin de bir replikant olabileceği gelir aklına, bu yüzden de kendisine söylenenleri itaatkâr bir şekilde yerine getirir.

Devam filmi olan *Blade Runner 2049*'da (2017 yapımı), blade runner'lar replikanttır ve bunu bilirler. Blade Runner Kd6-3.7, sapkınları avlarken aslında insan olabileceğini keşfeder. Bu filmde ilk filmin aksine ana karakter tam tersi bir soruyla boğuşur: Bana robot olduğumu söylediler ama aslında belki de insanımdır? Tıpkı ilk filmde olduğu gibi, bu yeni doğan özbilinç her şeyi sorgular.

Her iki filmde de gündeme gelen soru aynıdır: Ben kimim? Tüm dış katmanları kazısam ortaya kim çıkar? Kim olduğumu ararken, yavaş yavaş içindeki replikantı keşfeden bir blade runner gibiyimdir. Bu parça şuradan geliyor, şu fikri şuradan aldım, arzularım babamdan, korkularım annemden geliyor. Gerçekten bana ait olan bir şey kaldı mı geriye?

Huzursuzluk ve Bölünmüşlük

Freud, 1930 yılında huzursuzluğun birey ile toplum arasındaki gerilimin kaçınılmaz sonucu olduğu önermesini ortaya attı. Kaçınılmazlığı göz önüne alındığında, bunu kabullenmek daha iyi olacaktır, diye düşündü Freud, çünkü huzursuzluk kültürel ilerlemenin bedelidir. Ona göre kültürün içgüdüsel doğamıza yabancılaşmamıza -Freud bu kelimeyi kullanmaz- yol açması iyi bir şeydir çünkü doğamızda pek fazla iyilik yoktur. Bundan yaklaşık bir asır sonra, farklı bir görüş ortaya koyabildim. Doğal yapımız hem iyi hem kötü özellikler içerir ve ne yönde gelişeceğimize esasen çevre karar verir. Huzursuzluğun

kaçınılmazlığına katılıyorum ama huzursuzluğun nedenleri Freud'un ima ettiğinden çok daha karmaşıktır.

Bunlardan ilkini her gün kendimizle kurduğumuz diyaloğumuz sırasında yaşıyoruz: Gerçekten bölünmüş haldeyim. Hiçbir zaman kendimle ve bedenimle ortak paydada buluşamıyorum ve bu bazen çok acı verici olabiliyor. İstediğim ideal vücuda sahip olmak, sürdürmek istediğim sağlıklı yaşam tarzı sürekli çaba gerektiriyor ama hiç başaramıyorum bunu. Sonra da kendime öfkeleniyorum. Bu bölünmüşlük, geçmişteki hem doğru hem yanlış seçimler ile gitmek istediğim yön üzerine düşünmemi de mümkün kılıyor.

Kendime dair düşüncemi yeterince ileri götürürsem huzursuzluğun ikinci nedeniyle karşılaşırım. Olduğum kişi, başkalarının, ailemin, toplumsal sınıfın, içinde büyüdüğüm toplumun beklentilerinin ve onaylamadıkları şeylerin bir sonucudur. Bunu arkamda bırakmayı başarsam bile özgün olamam aslında çünkü yeni kimliğimin yorumunu da başkalarından alırım (benim düşündüğüm her şey zaten daha önce düşünülmüş). Kendi seçimlerimi gerçekten kendim yapabilir miyim? Kendi kimliğini aramayı sürdürenler şu sonuca varır: Hepimiz "replikant"ız.

Son olarak, insanın bilinçli olarak düşünmeden yaşadığı huzursuzluğun temelinde yatan üçüncü bir neden daha var. İçimizde bizi iki farklı tarafa doğru yönlendiren, bizi özerklik arzumuzu ve bir gruba ait olma dürtümüzü uzlaştırmaya zorlayan iki temel güç söz konusudur. Birini elde ettiğimizde, diğerini arzularız. Huzursuzluğun temelini işte bu belirsizlik oluşturur.

Bu üç neden birey ve toplum arasındaki gerilim alanında iç içe geçmiş bir haldedir. Her çağ bu gerilim alanına içerik kazandıran önemli bir hikâyeyle şekillenir. Mevcut yorumlar,

kendimle rekabet halindeyken giderek daha da mükemmel bir benliğe ulaşmam gerektiği anlamına gelir. Sonuçta bu "benlik" pek de orijinal değildir; herkesin müşteri, üretici ve tüketici olarak başarılı olması gerekir.

Yabancılaşma ne kadar güçlüyse, farkına varmamız da o derece az olur. Mesela "benim mükemmel benliğim" ifadesinden "benim" ve "benlik" sözcüklerini silsek daha iyi olur: Herkes gibi ben de bize tarif edilen şekilde olmalıyım. Bir tüketici, üretici ve girişimci olarak ekonomiyi desteklemek için büyümeyi sürdürmem gerektiğinden, bu bir bitkinlik savaşına neden olur. Son olarak, özgürlük adına kendini öne çıkarmak, Thomas Hobbes'un daha önce tanımladığı bir şeye yol açar: Herkesin herkese karşı savaşının sonucunda artık birlikte yükselmeyi başaramayız.

"Huzursuzluk" kelimesi artık ekonomileşmiş toplumumuzun etkilerini açıklamada yetersiz kalıyor. Kontrolden çıkmış serbest piyasa ekonomisinin büyümesinin asıl nedeni, teslim olan insan sayısıdır. Yardım arayan grup, baskın anlatının onlara dikte ettiği şekilde kendilerini suçlarlar. Daha da büyük bir grup ise başkalarını (vurguncuları, yabancıları...) ya da "sistem"i suçlar. Her iki açıklama da yanlıştır çünkü birey bir bütünün parçasıdır ve özellikle Batı'da, bu sistemin meyveleri toplanmıştır. Kutuplaşma üzerinden akıl yürüten kişi, çözümü ancak karşı tarafı ortadan kaldırmak olarak hayal edebilir ve bunu yaptığında, sonuç olarak aslında kendisini ortadan kaldırdığının farkına varmaz. Bu arada IPCC'nin (Intergovermental Panel on Climate Change-Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) raporlarını okursanız, bunun üzerinde yoğun bir şekilde çalıştığımızı görürsünüz.

Sürdürülebilir bir çözüm istiyorsak, kutuplaşmanın ötesine geçmemiz gerekir. Zamanın toplumunun bir sonucu olarak çağdaşlarının yaşadığı yabancılaşmaya bir karşılık formüle eden Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel'den (1770-1831) ilham alıyorum. Onun kullandığı anahtar kelime uzlaşıdır. Ben buna farkındalık sözcüğünü de eklemek istiyorum.

Yabancılaşma ve Uzlaşma

Hegel, toplum yüzünden yabancılaşmaya toplumla uzlaşma düşüncesiyle karşı çıkan ilk filozoftur.[1] Elbette bunu kendi tarihsel çerçevesinde, yani Fransız Devrimi'nin ardından hızla ve çarpıcı bir şekilde değişen bir toplumu arka planda düşünerek anlamalıyız. Napolćon, Avrupa kıtasına, modern yargı, metrik sistem, nüfus sicil sistemi, vergi sistemi gibi günümüzde halen bizim lehimize olan çok sayıda düzenleme getirdi. Bunların ani ve çoğunlukla sert şekilde yürürlüğe konması, pek çok vatandaşın artık yeni toplumda kendini evinde gibi hissetmemesi anlamına geliyordu. Tıpkı çok uzun zaman önce birçok Amerikalının sağlık hizmetlerinde ("Obamacare") değişiklik yapılmasını istemediği gibi, onlar da kendilerini yabancılaşmış hissettiler ve sosyal reformları uygulamak isteyen aydın politikacılara isyan ettiler.

Hegel'in "Hukuk Felsefesi"ne atfettiği görev, insan ile toplumu uzlaştırmaktı çünkü yeni toplum vatandaşlara bir birey ve toplumun bir ferdi olarak gelişme fırsatı sunuyordu. Uzlaşma, teslim olmak veya vazgeçmek olarak anlaşılmamalıdır. Uzlaşma, modern bir toplumun kusurları ve çatışmaları da beraberinde getirdiğinin bilincinde olarak, toplumsal dünyanın etkin olarak sahiplenilmesi ve vatandaşların kendilerine sunulan yeni

seçenekleri (bireysel, toplumsal ve politik olarak) kullanarak müdahalede bulunabilmeleri anlamına gelir.

Hegel'e göre böyle bir sahiplenme ancak iki önemli koşulun yerine getirilmesiyle mümkün olur: Vatandaşların gerekli özbilgiye sahip olması ve toplumun yurttaşlara bir yuva sunması gerekir.

"Bir yuva sunan toplum" belirsiz geliyor kulağa ama Hegel'in yorumu öyle değil. Bir toplum, insanlar orada kendilerini evlerinde hissettiklerinde toplum haline gelir çünkü bireyler ve toplumsal varlıklar olarak gelişebilirler. Hegel'e göre bu ikisi ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. İnsanın özüne aykırı olan ve "Beisichselbstsein"ı, yani kendisiyle birlikte olmayı tehdit eden her şeyi, kişisel gelişimi imkânsız hale getirir. Bu ifadenin kapsamı, tam hali olan "Beisichselbstsein im Andere" ifadesinde, yani başkasıylayken de kendinle birlikte olmakta daha net hale geliyor. Hegel'e göre birey olarak yaşamak düşünülemez; kişisel anlamda her gelişim, başkalarıyla bağlantılıdır. Bu bakış açısıyla klasiklerin geleneğiyle (*zoön politikon* olarak insan) hemfikirdir ve evrimsel biyolojiyi (sosyal memeli olarak insan) bir adım daha ileri taşır. İnsanın özüne aykırı olan her şey, daha önce de belirttiğim gibi, aynı zamanda tiksindirici olan gerçek bir yabancılaşmaya neden olur.

Vatandaşlarda korkularının ötesinde toplumun onlara sunduğu olanakları görmelerini ve bu yeni olanakları sahiplenmelerini sağlayacak özbilgi olmalıdır. Bunu mümkün kılan özdönüşümdür: Birey toplumsal rolünün dışına çıkıp hem toplumu hem de kendisini uzaktan görebilir ve değerlendirebilir. Hangi toplumsal talepler kişisel çıkarlarıma aykırı olduğu halde daha yüksek bir çıkara hizmet ediyor? Hangi genel çıkara aykırı bireysel talepler yalnızca benim kişisel çıkarlarıma hizmet ediyor?

Hangi toplumsal talepler hem bireysel hem de genel çıkarlara aykırı olup sadece küçük bir gruba hizmet ediyor? Hegel'e göre dönemin siyasi ve idari değişiklikleri toplumu bir yuvaya dönüştürmüştü. Bununla birlikte, bu farkındalığın, çağdaşları tarafından yeterince anlaşılamaması nedeniyle, uzlaşmanın yabancılaşmanın yerini alması ve vatandaşların yeni olasılıkları etkin olarak benimsemek için kendi üzerine düşünmeleri talebi bundan kaynaklanmaktadır.

Kısacası, Hegel kendi çağıyla ilgili olarak oldukça iyimserdir. Bizim çağımızda bu derece iyimser olur muydu? Somutlaştırmak gerekirse: Toplumumuz ve vatandaşlarımız, insanlar ve toplum arasında uzlaşmanın mümkün olabilmesi için gereken iki koşulu ne ölçüde yerine getiriyor?

Toplumumuz bir birlikte yaşama alanı değil ve tüm maddi bolluğa rağmen öyle olmadığı için yuva gibi hissettirmiyor. Baskın anlatı bizi rakip bireylere indirgedi ve "Beisichselbstsein im Andere" şöyle dursun, "Beisichselbstsein" bile neredeyse imkânsız hale geldi. Bu indirgeme siyasi kararlar temelinde gerçekleşti; emek örgütlenmesi, eğitim ve medya gibi klasik toplumsal pratikler aracılığıyla uygulandı. Değişimin, siyasi yönlendirme gerektiren uygulamalarla da sağlanması gerekir. Ne var ki siyasi yönetim bunu yapabilecek kapasitede değil; daha öncekiler tüm yetkilerini kaybetmişti ve pek çok siyasetçi şaibeli ekonomi yolundan yürüdü.

Vatandaşlar açısından, kendi üzerine düşünme ve kendini bilme, toplumla olası bir uzlaşmanın koşullarıdır. Çoğunluk her ikisinden de yoksun olduğu için yabancılaşma günümüzde çok sık görülüyor. Toplum, kayıtlı bir ekonomiye hizmet eden, bireysel ve kolektif çıkarlara aykırı bir sistemi sürdüren bireylerin bir araya gelmesinden oluşur. Çoğu insan, onunla birlikte

hareket ederek ona katkıda bulunduğumuzdan, yani kendini bilmenin farkındalığından yoksundur. Yabancılaşmanın en kötü biçimidir bu: Toplumla uzlaşma mümkün de arzu edilir de değildir.

Sonuç açık: Çağımızda Hegel'in koşulları karşılanmamaktadır. Bu durumda o ve çağdaşları tek bir çözüm görmektedir: on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda bol miktarda örneği olan toplumsal isyanlar ve ayaklanmalar. Bu dehşet verici bir çözümdür, üstelik sonucu da tahmin edilemezdir. Hegel'den iki yüzyıl sonra bu konuda bir adım daha attık. Günümüz devrimi, küçük bir grup yenilikçi vatandaşın hükümete kamu çıkarına aykırı kararlar alması için çağrıda bulunduğu mahkemelerde yaşanıyor. Yargıçlar bağımsız bir güç olarak hükümeti kendi yasalarına uymaya zorlayabilirler. Bu büyük bir gelişme olsa da, durumu tersine çevirmek için yeterli değildir. Partikrasi (siyasi partilerin parlamentonun ne yapması gerektiğini dikte etmesi), demokrasiye gölgesini düşürmüştür. Artık parlamentonun yeniden karar almasının vakti geldi. Bu da ancak demokratik sisteme yeni bir örgütlenme biçimi kazandırmamızla mümkün olacaktır. Örnek zaten var: özyönetimin çağdaş bir biçimi olarak müzakereci demokrasi.[2]

Bağlılıkta Özerklik

Özgürlük ve özerklik kelimelerinin ikisi de ilk anlamlarıyla çelişen yeni yorumlarla bize toplumsal idealler olarak sunuluyor. "Özgürlük", herkesin istediğini yapabileceği yanılsaması ile sınırsız tüketim ve üretimden ibarettir. "Özerklik" ise yalnızlığa yol açan bireyleşmeyle sınırlıdır. Bunun somut sonucu, son derece belirsiz bir duygu olan huzursuzluğun artmasıdır. Yakın

zamana kadar nedenlerini gizleyen çağdaş yabancılaşmaydı. Bu durum artık azalıyor: Son on yılda pek çok yazar hem romanlarda hem de kurgudışı eserlerde çarpıcı politik-ekonomik ve toplumsal analizler sundular. Aynı durum popüler televizyon dizileri de dahil olmak üzere tiyatro ve sinema dünyası için de geçerli. Farkındalık her yerde artıyor. Peki bununla ne yapacağız?

Bana kalırsa huzursuzluğun nihai nedeni özerklik ile bağlılık arasındaki gerilimde yatıyor. Bunlar birbiriyle uzlaşabilir mi? Cevap, kimliğin oluştuğu iki temel sürece dayanıyor. En eski süreç, bir grupla bağlantıya dayalı olan özdeşleşmedir: Parçası olduğum grubun belirli beklentileri, fikirleri ve değerleri ile özdeşleşirim. İkinci süreç olan bireyleşme bana özerklik kazandırır: Bir grubun belirli beklentilerini, fikirlerini ve değerlerini reddedip kendi seçimlerimi yaparım. O anda, artık yabancılaşma olduğunu bildiğim bir süreç olan yabancılaşmaya doğrudan karşıt olarak özgün ve özerk olduğum inancını besleyebilirim. Ve sonunda özgür olurum! Ta ki kendimle ilgili düşünmeye devam ettiğim ve daha yüksek düzeyde bir farkındalığın ortaya çıktığı âna dek.

Dünya ve başkaları üzerine düşünmek kolaydır, zor olan kendi düşüncelerimizi düşünmektir çünkü özdüşünüm, düşüncelerimizin asla gerçekten "kendimize ait" olmadığını gösterir bize açıkça. Düşüncelerimiz daima başka yerden, dolayısıyla başkalarından gelir. Bireyleşme, özdeşleşmenin bir başka versiyonudur.[3] Bu farkındalık ilk bakışta acı vericidir: Hiçbir özerklik biçimi yok mu, hiçbir ilk "benlik" mümkün değil mi, ben bir "kopyadan/"replikant"tan başka bir şey değil miyim? Ama bu, daha umut verici başka bir sonuca da yol açabilir: Özerklik ile bağlılık arasındaki çelişki yanlıştır çünkü "benliğimiz" daima ötekiyle iç içe geçmiştir. Hegel gibi filozofların

bize öğrettiği şudur: Bireysellik "Beisichselbstsein im Andere" ile denktir. Günümüz biliminin gösterdiği de budur: Her organizma diğer organizmalarla iç içedir.

Özerklik ve bağlılık birbiriyle iç içedir. Kendimi başkalarıyla ilişkili olarak düşünürüm; başkalarıyla bağ kurmadığımda "ben" diye bir şey olamaz. Kim olduğum ve başkalarıyla olan bağlantım üzerine bilinçli olarak düşünmek, bilinçli seçimlere yol açabilir. Sonuç olarak, kendimi geçmiş "seçimlerimi" yeniden gözden geçirirken ve onları ilk kez gerçekten kendime ait hale getirirken bulabilirim. Bazılarını reddedip bazılarını seçmem de aynı derecede mümkündür. Bu bilinçli reddetme veya sahiplenmeyle özerkliğimi kazanır ve kendimi zaten var olan bir bağlılıkla uzlaştırmış olurum.

Bağlılıkta özerklik. İşte hem bizim kuşağımız hem de gelecek nesiller için dileğim bu.

Notlar

TOPLUM

1. *The Wire,* 2002-2008 yılları arasında, beş yıl boyunca yayınlanmış bir televizyon dizisidir ve bir grup uyuşturucu suçlusu ile Baltimore polisinin arasındaki savaşı anlatır. Her sezonun ayrı bir teması (eğitim, sendikalar, basın, kilise) vardır ve günümüzde bunun nasıl işlediğini göstermektedir.
2. *Autoriteit* (*Otorite*) (2015) kitabımda otorite ve güç kavramlarını tartıştım. Konuya ilgi duyan okurlar kaynaklarımı orada bulabilirler.
3. Günah çıkarma, Hıristiyanlığın ilk mezhebi olan Katolikliğin tipik bir özelliğidir. Protestanlık, kilisenin yukarıdan aşağıya hiyerarşik örgütlenmesinden uzaklaşarak günah çıkarmayı daha farklı bir şekilde ele almıştır.
4. Psikanalitik bir bakış açısıyla ve Lacan'dan ilham alarak sanatı, dini ve bilimi üç yüceltme sistemi olarak görüyorum. Wim Kayzer bu konuda güzel bir televizyon dizisine imza attı. *Van De Schoonheid en De Troost* (*Güzellik ve Konfor*) (https://winkel.vpro.nl/van-de-schoonheid-en-de-troost/). Kayzer daha önce de bilimle ilgili, yine aynı şekilde yüksek standartta bir dizi yapmıştı: *Een Schitterend Ongeluuk* (*Harika Bir Kaza*).
5. Louise Bourgeois hakkındaki bu fikirleri şu linkten izleyebileceğiniz konferansta açıklamıştım: www.youtube.com/watch?v=kJPkXdMzQjs
6. "Dünyanın büyüsünün bozulması" ifadesini, başka makalelerinin yanı sıra *Wetenschap Als Beroep en Roeping* (*Meslek ve Misyon Olarak Bilim*) başlıklı bir makale kaleme alan Max Weber'a borçluyuz.

7. Bu konuda daha fazla okuma yapmak isteyenler, André Klukhuhn'un (2008) *Alle Mensen Heten Janus – Het verbond tussen filosofie, wetenschap, kunst en godsdienst (Tüm İnsanların Adı Janus'tur: Felsefe, Bilim, Sanat ve Din Arasındaki İttifak)* isimli eserine başvurabilirler.
8. Kitab-ı Mukaddes'teki yaratılış hikâyesinde Tanrı ilk insanlara şu görevi verir: "Verimli olun ve çoğalın, yeryüzünü doldurarak onu kendi yönetiminiz altına alın: Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara ve yeryüzünde dolaşan her şeye egemen olun." (*Yaratılış 1:28, nv, 2021*)
9. Bunun öncüleri J. Panksepp ve F. De Waal'dir. F. De Waal, bir psikoloji fakültesinde çalışıyordu ve araştırma hayatı boyunca hayvanları aptal, refleksle hareket eden "öğrenen makineler"e indirgeyen ve duygusal yaşamları ile zekâlarının ne kadar zengin olduğunu fark etmeyen davranış psikologlarından rahatsızdı. "Yüksek varlıklar" olarak varsayılan bizler, özellikle yüksek bir kibre tanıklık ediyoruz.
10. Stefan Hertmans'ın yazdığı *Naar Merelbeke*'den: "Dinozorların neslinin yüz milyon yıl önce nasıl tükendiğini biliyor musun, dedi Margreet. (...) Dünya'ya bir metafor düştü, dedi." Bu alıntıyı Ann-Sofie Dekeyzer'in yazdığı harika bir makalede buldum: "Metaforen zijn een virus", DS, 31 Mart 2018, www.standaard.be/cnt/dmf20180330_03439114
11. Amerika ile toplumumuz arasındaki gündelik hayatla alakalı farklılıkların özetini yıllarca ABD'de yaşayan ve çalışan Tom Vandyck'in makalesinde bulabilirsiniz: T. Vandyck, "Trap niet in de val van de eeuwige cultuuroorlog", *Sampol 29*, 2022, nr.8, pp. 58-63.

BİREY

1. R. Bregman (2019), *De meeste mensen deugen* (*Çoğu İnsan Uyumludur*), özellikle de D. Van Duppen ve J. Hoebeke (2016), *De supersamenwerker* (*Süper İşbirlikçi*). Bregman'ın kitabı neredeyse tamamen beşerî bilimler araştırmalarına dayanıyor. Van Duppen ve Hoebeke, bulgularını esas olarak evrimsel-biyolojik ve genetik perspektiften bilimsel araştırmalara dayandırıyor. Her iki kitapta da açıkça ideolojik ilhamlar mevcut ve insanın özünde iyi olduğunu göstermeyi amaçlıyor. İnsanın yalnızca kötü olduğuna dair eski ideolojik kanaate karşı oluşturulan bir dengedir bu. Bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/dirk-van-duppen-johan-hoebeke-rutger-bregman/
2. Slotow, R. ve diğerleri, «Older bull elephants control young males», *Nature 408*, 2000, s. 425-426. Frans de Waal (2022), *Anders. Gender door*

de ogen van een primatoloog (*Başka: Bir Primatologun Gözünden Cinsel Kimlik*) eserinde alıntılanmıştır. Tartışma için bkz. https://boekenblog.paul-verhaeghe.com/frans-de-waal-2/

3. Aksi belirtilmediği sürece, sosyal memelilerle ilgili araştırmalara ilişkin tüm bilgiler Frans de Waal, *Een tijd voor empathie* (*Empati Vakti*) (2009) ve *Anders. Gender door de ogen van een primatoloog* (2022) eserlerinden alınmıştır.
4. Frans de Waal'ın araştırmasından komik ve ikna edici bir video kesiti: www.youtube.com/watch?v=meiU6TxysCg
5. Bu "büyükanne hipotezi" olarak bilinir. Araştırmalar bunu fazlasıyla doğrulamıştır. Johan Mertens (2022) bu konuda etkileyici bir kitap kaleme aldı: *Het patriarchaat op de schop. Een evolutionair perspectief* (*Değişen Ataerki: Evrimsel Bir Bakış Açısı*).
6. Aksi belirtilmediği sürece çocuklarla yapılan çalışmaya ilişkin bilgiler Paul Bloom'un (2013), *Just Babies: The Origin of Good and Evil* (*Sadece Bebekler: İyiliğin ve Kötülüğün Kökeni*) eserinden alınmıştır.
7. E. Fehr, ve diğerleri, "Egalitarianism in young children", *Nature 454*, 2008, s. 1179-1083. Frans de Waal, *De bonobo en de tien geboden* (*Bonobo ve On Emir*) (2013) eserinde primatlar üzerinde yapılan ve ahlakın evrimsel-biyolojik bir temelinin olduğunu ve bunun hayvanlarda da gelişmemiş bir biçimde mevcut olduğunu gösteren araştırmaları tartışıyor.
8. https://tedsummaries. com/2014/09/05/paul-piff-does-money-make-you-mean/
9. R. Rosenthal ve L. Jacobson (1992), *Pygmalion in the classroom*, Expanded edition (*Sınıfta Pygmalion*, genişletilmiş baskı). Daha fazla açıklama için bkz. https://wij-leren.nl/rosenthaleffect-verwachtingen-leeropbrengsten.php
10. Bu ikilemi 2022'de "Felsefe Ayı" için yazdığım makale olan "Intieme vreemden"in (*Yakın Yabancılar*) son bölümünde uzun uzun tartışmıştım ve her iki yönelimin etkililiğini sadece kimlik oluşumundan çok daha geniş bir boyuta bağlıyorum.

BİREYLERLE DOLU BİR TOPLUM

1. OECD için bkz. www.oecd.org/social/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all-9789264235120-en.htm IMF için bkz. zie www.imf.org/en/Topics/ Inequality

2. Bu açıklama Hollanda başbakanı Rutte'nin kendine ait bir açıklama bile değil, Alman bir siyasetçiden alınmış (bkz. E. Engelen, "Oogarts", De Groene Amsterdammer, 17 Ocak 2018, www. groene.nl/artikel/oogarts/).
3. F. Singer daha sonra iklim inkârcılarından biri oldu. Daha geniş bir açıklama için bkz. Cailin O'Connor ve James Owen Weatherall (2019), *The Misinformation Age: How False Beliefs Spread*. İncelemesi için bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/cailin-oconnor-james-owen-weatherall/
4. Kesiti şuradan izleyebilirsiniz: www.youtube.com/ watch?v=VVxYOQS6ggk. Neoliberalizmin insanlık ve dünya görüşü Darwin'in evrim teorisine atıfta bulunur ve bu, Nazilerin de suçlarını gerekçelendirmek için kulladıkları sözde bilimsel sosyal Darwinizm'in çağdaş versiyonudur. Sosyal Darwinizm, "en iyi uyum sağlayanın hayatta kalması" yerine "en güçlü olanın hayatta kalması"nı koyar; böylece güçlü olan, doğal olarak zayıf bireyleri veya grupları istismar etme ve sonuçta ortadan kaldırma "hakkına" sahip olur.
5. Bunu nüfusun dörtte birinin yoksulluk sınırının altında yaşadığı, dünyanın en zengin şehirlerinden biri olan Londra'nın belediye başkanı olarak yaptı. Bkz. www.theguardian.com/ politics/2013/nov/27/boris-johnson-thatcher-greed-good. On yıl sonra Lia van Bekhoven, başlığı böyle bir politikanın sonucunu özetleyen kitabında İngiliz toplumunun bir değerlendirmesini yaptı: *Klein-Brittannië* (2022). Bu arada, orada işler daha da kötüye gidiyor.
6. Küçük bir elit kesimin zenginliğinin toplumun en alt tabakasına da fayda sağlayacağı ifadesine "damlama" (trickle down) hipotezi deniyor, daha hoş bir versiyonu ise "şampanya piramidi". Bugüne dek politikacılar tarafından tepedekiler için avantajlı vergi tedbirlerini meşrulaştırmak için kullanılan bu hipotez, bilimsel araştırmalarla ikna edici bir şekilde çürütülmüştür ve artık OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi ekonomik kurumlar tarafından kullanılmıyor. Aslında, 1980'den 2012'ye kadar yürütülen ve 159 ekonomiye dayanan (17 Haziran 2015'te yayımlanan) bir IMF araştırması tam tersini gösteriyor: Alt kümeyi destekleyen vergi politikaları büyümeyi artırıyor. Mali tedbirler üst katmanın daha fazla kayırılmasına değil, buna odaklanmalıdır. İlgili tüm kaynaklara referansın da bulunduğu bir tartışma için bkz. https://doxaludo.files.wordpress.com/2018/10/trickle-down_v12_2_10_18.pdf
7. Toplumsal açıdan eleştirel Frankfurt Okulu'nun genç bir üyesi olan Herbert Marcuse, neoliberal söylemin her eleştirel hareketi pazarlayarak nasıl etkisiz hale getirdiğini (iklim hareketinde bu henüz başarılamadı) ilk

fark eden kişiydi. 1964'te bu konu üzerine kehanet niteliğinde bir kitap yazdı: *De eendimensionele mens, waarvan de inhoud vandaag de dag relevanter is dan ooit* (İçeriği gün geçtikçe her zamankinden daha geçerli hale gelen *Tek Boyutlu İnsan*). Bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/marian-donner/

8. Özgürlük kavramının kanıtlarla ortaya konmuş tarihi, erozyonun nasıl ortaya çıktığını gösteriyor: Annelien De Dijn (2021), *Vrijheid. Een woelige geschiedenis (Özgürlük: Çalkantılı Bir Tarih)*. İncelemesi için bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/annelien-de-dijn/
9. De Wereld Morgen tarafından derlenen dosya için bkz. www.dewereldmorgen.be/dossiers/dossier-nmbs-de-lijn/
10. Avrupa Parlamentosu'nun İrlandalı bir üyesi, ABD'deki demokrasinin durumunu kısa ve öz bir şekilde anlatıyor: https://reddit.com/r/GreenAndPleasant/comments/wu38qr/nick_wallace_member_of_eu_parliament/
11. Big Tech (Büyük Teknoloji Şirketleri) AB mevzuatını etkilemek için lobi faaliyetlerine yılda 100 milyon dolar harcıyor. Bkz. www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/08/31/big-tech-investeert-jaarlijks-100-miljoen-euro-in-euro-12pese-lob/
12. Van Bavel eski piyasa ekonomilerini (sekizinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar Irak, Rönesans'ın hemen öncesinde ve sırasında kuzey İtalya şehir devletleri, Orta Çağ'ın sonlarından Altın Çağ'a kadar Belçika ve Hollanda) daha günümüze yakın olanlarla (1500-1800 döneminde İngiltere, ardından 1800-1850 ABD ve son olarak 1950'den itibaren Kuzeybatı Avrupa) karşılaştırıyor. Bu kitabın en önemli sonucu şüphesiz "Van Bavel'in döngüsü" olarak anılacaktır. Araştırmasına göre günümüzün serbest piyasa ekonomisinin kendi kendini yok eden son aşamasına girdiği açıktır. Bas van Bavel (2018), *De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan (Görünmez El: Piyasa Ekonomileri Nasıl Yükselir ve Düşer?)*. İncelemesi için bkz. https://boeken-blog.paulverhaeghe.com/bas-van-bavel/. Bas van Bavel, Wim Vermeersch ile yaptığı röportajda araştırmasını şöyle açıklıyor: www.sampol.be/2018/04/alle-markteconomieen-eindigen-ongelijk-en-onvrij.
13. NRC, 2015 yılında Hollanda'nın finans piyasalarına yönelik yeni mevzuatının kısmen Bakan Jeroen Dijsselbloem adına ING lobicileri tarafından yazıldığını ortaya çıkardı. (C. Drissen, "ING schreef zelf wet die banken 350 mln euro scheelt", *NRC Handelsblad*, 4 Kasım 2015).

14. 11 Haziran 2021 Cumartesi günü *Standaard der Letteren*'da Jason Hickel'in *Minder is meer. Hoe degrowth de wereld zal redden* (2021) (*Çoğu Zarar Azı Karar: Dünyayı Küçülme Kurtaracak*, çev. Deniz Keskin, Metis Yayınları, 2021) isimli eseriyle üzerine incelemem yayımlandı. Bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/jason-hickel/. Bir hafta sonra, Flaman işveren örgütü Voka'dan biri, Knack'te, büyümeyle ilgili OECD'nin bile artık inanmadığı basmakalıp sözlerin tekrarlanlandığı sınırlı bir görüş yazısıyla yanıt verdi, bkz. www.oecd.org/governance/ beyond-growth-33a25ba3-en.htm
15. Bu başarısızlığa ve bununla bağlantılı suç unsuruna rağmen, ENRON modelinin uygulamalarını bugün her yerde bulabilirsiniz. Çokuluslu şirketlerin İK yöneticileri 20/70/10 kuralına göre çalışmak zorundadır. Her yüz çalışandan yirmisi "yüksek uçanlar"dır, yetmişi kritik kütleyi sağlar ve yeterli kâr ve büyüme elde edilse dahi her yüz çalışandan onunun her yıl işten çıkarılması gerekir. "Rank and Yank", "20/70/10 kuralı" gibi arama terimlerini kullanarak beş dakikalık Google araması yapmak, bu yaklaşımı destekleyen yüzlerce şirket bulmaya yetecektir.
16. Bu videoda söz konusu yasayla ilgili aydınlatıcı bir açıklama bulabilirsiniz: www.youtube.com/watch?v=qoBAfTdxo44&t=1s
17. Burada aklıma gelen şudur: Martha Nussbaum (2016), *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Bununla ilgili olarak bkz. www.filosofia.unimi.it/zucchi/NuoviFile/(Public%20square%20(Princeton,%20N.J.))%20Martha%20C.%20NussbaumNot%20For%20Profit_%20Why%20Democracy%20Needs%20the%20Humanities%20(The%20Public%20Square)%20%20Princeton%20University%20Press%20(2010).pdf
18. Browne Raporunun açıklamasını şu linkte bulabilirsiniz: https://en.wikipedia.org/wiki/Browne_Review. Ayrıca bkz. S. Collini (2012), *What Are Universities For?*
19. https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/32245, sayfa 7. "Sermaye" kelimesi metinde on kez kez geçmektedir.
20. "Stadsdichter Ruth Lasters stapt op na conflict met stadsbestuur", *DS*, 1 Eylül 2022. Bkz. www.standaard.be/cnt/dmf20220831_97643154
21. Bu konu, Eylül 2022'nin başlarında Arjen Lubach ile *De Avondshow*'da tartışıldı.
22. Bilgileri Geert Buelens'in (2021) Wat we toen al wisten. *De vergeten groene geschiedenis van 1972* isimli harika çalışmasından aldım *(O Zamanlardan*

Bildiğimiz Bir Şey: 1972'nin Unutulmuş Yeşil Tarihi). İnceleme için bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/geert-buelens/

23. Farklı ülkelerin sağlık sektörlerini karşılaştıran AB raporu son derece öğreticidir. Bkz. https://health.ec.europa.eu/state-health-eu/country-health-profiles/coun-try-health-profiles-2019_en
24. Paragrafın tamamı şöyle: "Piyasa güçleri için uygun rolün ne olduğuna ilişkin tartışma sürmektedir. 2006 referandumundan bu yana, hükümet artık hacimleri ve fiyatları kendisi belirlemiyor, artık rolü kuralları belirlemek ve piyasanın düzgün işleyişini izlemekle sınırlı. Sigortacıların kalite odaklı bakım alanlar olarak hareket etmeleri bekleniyordu ve onlara sağlık hizmeti sağlayıcılarıyla seçici olarak sözleşme yapmaları için araçlar sunuldu. On yılı aşkın sürenin ardından önemli bir ilerleme kaydedilmiş olsa da, hastane sözleşmelerinin çoğunun süresi bir yıl ve bu çoğunlukla bakımın kalitesi veya hasta sonuçlarına ilişkin anlaşmaları içermiyor (bölüm 5.1). Hükümetin bağımsız bir danışma organı olan Hollanda Halk Sağlığı ve Toplum Konseyi (RVS), mevcut satın alma uygulamalarını, bunların bakım arzında tekdüzeliğe, sigortacılar arasında düşük güven düzeyine, yüksek idari maliyetlere ve sağlık hizmetlerinde sınırlı yenilik ve önleme yol açtığını savunarak eleştirdi. Hükümettekiler de dahil olmak üzere pek çok siyasi parti, odak noktalarını sağlık hizmetlerinde rekabetten daha iyi koordinasyon ve bakım kalitesine kaydırdı. https://health.ec.europa.eu/system/files/2019-11/2019_chp_nl_dutch_0.pdf (s. 21).
25. Daha fazla açıklama için: www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/09/14/medicatie-woonzorg-centra/
26. www.knack.be/nieuws/antipsychotica-bij-ouderen-in-woonzorgcentra-hoe-de-huidige-situatie-veranderen/; "Antipsychotica vier keer vaker in verpleeghuis", *Pharmaceutisch Weekblad*, 32/33, 3 Ağustos 2015.
27. Gazetelerde ara sıra çocuk bakımı çalışanlarının yardım çığlıklarını ve geçmişte verilen siyasi sözlerin çok azının yerine getirildiği sonucunu da okuyabiliyoruz. Bunların sonuncusu: V. Beel, "Goede opvang is nodig om te kunnen werken en ademhalen", *DS*, 21 Eylül 2022. www.standaard.be/krant/publicatie/20220921/ds/dn/alg/optimized; https://sociaal.net/opinie/kinderopvang-te-veel-kinderen-per-begeleider/
28. Flaman Bölgesi için, bkz: zie: https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/nieuws/nieuwe-pisa-en-pirls-repeat-resultaten-voor-vlaanderen; Hollanda

için, bkz. https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/160130971/Resultaten_PISA_2018_in_vogel-29vlucht.pdf

29. 2019-2020'de bu oran anaokulu ve ilköğretimde %27, ortaöğretimde ise %37 oldu. Rakamlar Eğitim Bakanlığı'nın kendisinden geliyor. Kaynak: www.demorgen.be/nieuws/uit- stroom-beginnende-lerarenis-erg-hoog-met-een-groot-verschil-tussen-provincies~b2ccd3d4/?referrer=httpsprocent3Aprocent-2Fprocent2Fwww.google.comprocent2F

30. Klaas Maenhout, "Met sommige leerlingen weet de school het soms ook even niet", *DS*, 31 Ağustos 2022; www.standaard.be/cnt/dmf20220831_91297009

31. D.C. Rettew, "Avoidant Personality Disorder, Generalized Social Phobia and Shyness: Putting the Personality Back into Personality Disorders", *Harvard Review of Psychiatry*, 8.6, Aralık 2000, s. 285. Bir ilaç şirketi 1960 yılında toplumsal sorunlar ve buna bağlı huzursuzluklar için Amerika piyasasına bir hap sunduğunda, Amerikan Gıda ve İlaç İdaresi hemen müdahale etti: İlaçlar bu tür sorunlar için değildir. Otuz yıl sonra, başka bir ilaç ABD'de en çok satan psikotrop ilaçlardan biri oldu ve artık resmî olarak tanınan bir bozukluğa, yani "sosyal fobi" veya "toplumsal kaygı bozukluğu"na karşı kullanıldı. İlk "bilimsel" makalenin (M.B. Stein, ve diğ., "Paroxetine treatment of generalized social phobia [social anxiety disorder]", *Journal of the American Medical Association*, 280, s. 708-713) sponsorluğunu, ilacın kullanımını da teşvik eden GlaxoSmithKline üstlendi. Makalenin yazarları arasında Murray B. Stein ve Michael R. Liebowitz yer alıyor. Ne tesadüf ki Stein'ın bozuklukları çalışma grubunun üyesi ve Liebowitz'in de başkanı olduğu dönemde, DSM'nin gözden geçirilmiş versiyonunda yeni bir bozukluk kategorisi karşımıza çıkıyor.

32. Gerekli rakamlar ve Hollanda toplumuna uygulanışına dair bir açıklama için bkz. Sander Heijne & Hendrik Noten (2020), *Fantoomgroei. Waarom we steeds harder werken voor steeds minder (Hayalî Büyüme: Neden Gitgide Daha Azı İçin Daha Çok Çalışıyoruz?)*. İnceleme için: Bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/sander-heijne-hendrik-noten/. Bu paragraftaki ve bir sonrakindeki Belçika'ya ilişkin rakamlar için şu mükemmel çalışmaya bakabilirsiniz: Matthias Somers, "De verdeling van de lonen tussen 1999 en 2020: toenemende dualisering?" *Minerva Paper* 2022/06. www.denktankminerva.be/analyse/de-verdeling-van-de-lonen-tussen-1999-en-2020.

33. Bu bilginin kaynağı şu makale: M. Lancker, "Is België wel zo'n paradijs van inkomensgelijkheid", *Sampol* 4, 2018. www.sampol.be/2018/04/is-belgie-wel-zo-n-paradijs-van-inkomensgelijkheid
34. Temettü vergisinin kaldırılmasına ilişkin teklif için bkz. https://npokennis.nl/longread/7891/wat-is-de-dividendbelasting. Ek ücretler için bkz. https://nl.wikipedia.org/wiki/Toeslagenaffaire. Özel dedektif tutulması ile ilgili olarak bkz. www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/04/18/zuhal-demir-wil-privedetectives-inzetten-om-leefloners-te-contro/; www.knack.be/nieuws/privedetectives-leefloners-laten-controleren-illegaal-ten-zij-jambon-uitzondering-toelaat/. Pano için bkz. www.vrt.be/vrtnws/35nl/2021/09/20/pano-pfas/
35. Eşitsizliğin olumsuz etkilerine ilişkin bilimsel kanıtlar, Richard Wilkinson ve Kate Pickett'in çığır açan çalışmalarından (*The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*, 2010) bu yana artış gösterdi. Bu konuyu çok az kişinin bilmesi beni hâlâ şaşırtıyor. En tanınmış bilimsel dergilerden biri olan *Science*, 23 Mayıs 2014 tarihinde bir sayısının tamamını bu konuya ayırdı. Bkz. www.sciencemag.org/site/special/inequality/. OECD'nin de artık ikna edilmesine gerek yok; bkz. OECD, *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*. www.oecd.org/social/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all- 97892642351 20-en.htm
36. www.knack.be/nieuws/belgie/ive-marx-de-middenklasse-zaagt-en-klaagt-maar-wordt-nergens-zo-goed-bediend-als-in-belgie/article-longread-1023063.html
37. Alman şirketi Kärcher, adının kötüye kullanılmasını protesto etmek için açık mektup yayınladı, bkz. www.demorgen.be/ nieuws/karcher-aan-franse-politici-gebruik-onze-naam-niet-in-jullie-verkiezingscampagne~b5843767/. Hillary Clinton'ın açıklaması için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Basket_of_deplorables
38. Bkz. www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/08/ 31/pano-schild-vrienden/
39. "Het financiële fundament onder Forum voor Democratie: Zuidas, vastgoed en orthodoxe christenen", *Follow the Money*, 14 Ekim 2020. www.ftm.nl/artikelen/het-financiele-fundament-onder-forum-voor-democratie
40. Walter Pauli'nin Luc Huyse ile yaptığı röportaj: "Als het Vlaams Belang in 2024 de grootste partij wordt, dreigt de chaos", *Knack*, 23 Ocak 2023.
41. *The Bucket List* (Şimdi ya da Asla; 2007, Rob Reiner) Jack Nicholson ve Morgan Freeman'ın canlandırdığı iki ana karakterin ölümcül hasta olduğu ve ölmeden önce bir yapılacaklar listesini tamamlamak istedikleri

filmin adı. Filmde buna "the bucket list" deniyor ve bu ifadenin günümüzdeki kullanımına bakınca, kökeni oldukça ironik görünüyor: "to kick the bucket" (kovayı tekmelemek) intihar etmek anlamına gelir.

42. NOS'un QAnon hakkındaki haberinden bir pasaj: "Amsterdam Museumplein'deki bir gösterici, 'Çocukları istismar etmek seçkinlerin yaşam tarzının bir parçası,' diyor. Gruplar neredeyse her hafta #savethechildren [çocuklarıkurtarın] sloganıyla pedofiliye karşı gösteri yapıyor. Birçoğuna göre, üst düzey Hollandalı yetkililer ve kraliyet ailesi, çocukların istismar amacıyla kaçırıldığı yaygın bir ağın içinde yer alıyor ama medya bunu gizli tutuyor. Göstericiler, Amerika Birleşik Devletleri kökenli bir komplo teorisi olan QAnon'a inanıyor. Buradaki uzmanlar demokrasinin zarar görmesinden korkuyor ve güvenlik hizmetleri radikalleşmiş destekçilerin şiddet içerebilecek protestolarına karşı uyarıda bulunuyor. Söz konusu komplo hareketi Hollanda'da da hızla popülerlik kazanıyor. Bu teori hakkında yüzden fazla podcast hazırlayan Amerikalı Travis View, 'QAnon taraftarlarının ortak noktası kurumsal bilgiyi reddetmeleridir,' diyor. Medyadan, hükümetlerden ve akademik kurumlardan gelen tüm haberlerin sahte olduğunu, dolayısıyla da onlara güvenilmeyeceğini düşünüyorlar." https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2349814-amerikaanse-complottheorie-qanon-ook-in-nederland-in-opkomst

43. Alıntıdaki söz ve ifadeler, Merksem'de ev araması sırasında polise ateş açan ve öldürülen aşırı sağcı Flaman komplo teorisyeninin internet sitelerinden ve sosyal medya paylaşımlarından; bkz. VRT-nieuws, Adalet dosyası, 28 Eylül 2022, Rien Emmery, "Egemen vatandaş" ve hükümet hakkında hiçbir şey bilmek istemeyen "kıyamet hazırlıkçısı". www.vrt.be/vrtnws/ nl/2022/09/28/profiel-yannick-v/

44. Amerikalı biyolog Lynn Margulis (1938-2011) bu konuda çalışan ilk kadın bilim insanlarından olmakla birlikte, endosembiyoz hakkındaki devrim niteliğindeki teorisi nedeniyle uzun süre erkek meslektaşlarının alaylarına maruz kalmıştır. Özetle: Yaşam, kısmen farklı bakterilerin, hatta farklı organizmaların ortakyaşamından (bir arada yaşamasından) doğmuştur. Bu hipotezi artık fazlasıyla doğrulanmıştır ve şimdiden evrim teorisinin en önemli adımlarından biri olarak kabul edilmektedir. www.nature.com/articles/480458a; https://dekennisvannu.nl/site/artikel/Versmolten/6861

45. Kanadalı orman ekolojisi profesörü Suzanne Simard, yağmur ormanları üzerine ömür boyu süren araştırmalarını *Finding the Mother Tree:*

Discovering the Wisdom of the Forest (2021) *(Ana Ağacı Bulmak: Ormanın Bilgeliğini Keşfetmek)* isimli eserinde bir araya getirmiştir. Bkz. https:// boekenblog.paulverhaeghe.com/suzanne-simard/. İngiliz biyolog Merlin Sheldrake, 2020 yılında *Entangled Life: How Fungi Make Our Worlds, Change Our Minds and Shape Our Futures* (Dolaşık Yaşam: Mantarlar Dünyalarımızı Nasıl Yaratıyor, Zihinlerimizi Nasıl Değiştiriyor ve Geleceğimizi Nasıl Şekillendiriyor?) eserini yayımlamıştır. Başlık kulağa her ne kadar abartılı gibi gelse de, tek bir kelimesi bile fazlalık değil. Bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/merlin-sheldrake/

TOPLUMSUZ BİREYLER

1. "Şişkin ego" ifadesini filozof Harry Kunneman'ın (2005) *Beyond the Fat Self.* adlı kitabında yer alan eleştirel düşüncelerine borçluyuz.
2. Pek çok film eleştirmenine göre Tom Cruise'un bugüne kadarki en iyi oyunculuk performansı bu filmdekidir. "Respect the cock, tame the cunt" sahnesini gerçekten izlemelisiniz, bkz. www.youtube.com/watch?v=bbanWHx5AFQ.
3. Beşinci bölümün başlığı "İç Karışıklıklar ve Yönetim Şekli Değişikliği"dir. Teorisini *Intimiteit* kitabımda ayrıntılı olarak tartıştığım için, burada genel hatlarıyla ele aldım.
4. Roozenbeek ve arkadaşlarının araştırması, okulların bu sorunu basit bir şekilde, örneğin dezenformasyona karşı aşınalık kazandıran mizahi videolarla nasıl çözebileceğini gösteriyor. Videoları şuradan izleyebilirsiniz: https://inoculation.science/inoculation-videos/. Araştırma makalesi de şurada: J. Roozenbeek, S. van der Linden ve B. Goldberg, "Psychological inoculation improves resilience against misinformation on social media", *Science Advances*, 24 Ağustos 2022, vol 8, nr. 34. www.science.org/doi/10.1126/sciadv.abo6254.
5. Araştırmayı buradan bulabilirsiniz: www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2019/hoe-youtube-rechtse-radicalisering-in-de-hand-werkt/ ve www.volkskrant.nl/kijkverder/t/2019/radicalisering-youtube/. Araştırmanın sonuçlarından biri, sağcı terör riskinin solcu teröre göre çok daha fazla olduğudur.
6. Özel eğitimdeki Flaman öğrencilerin sayısı için bkz. www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/10/04/ spoedtelling-kleuters/; www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/10/04/buitengewoon-onderwijs-cijfers/.

7. Kaynaklar: https://pro.g.be/blog/ Documents/ISC_jaarverslag_CLB_2020_2021_definitief.pdf; www.kinderrechten.be/over-ons/jaarverslagen.
8. Kaynaklar: https://longreads.cbs.nl/jeugdmonitor-2020/ontwikkeling-van-de-jeugdzorg-2015-2019/; https://longreads.cbs.nl/jeugdmonitor-2020/trends-in-gebruik-speciale-onderwijsvoorzieningen/.
9. www.trimbos.nl/actueel/nieuws/ sterke-toename-psychische-aandoeningen-bij-volwassenen/. Ayrıca çalışma, artışın karantina ve koronanın bir etkisi olup olmadığını da incelemiş ve böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ortaya koymuştur.
10. www.gezondbelgie.be/nl/gezondheidstoestand/geestelijke-gezondheid/psychotrope-geneesmiddelen; www.ugent.be/nl/actueel/persberichten/afbouw-chronisch-gebruik-slaap-en-kalmeringsmiddelen. Deboosere ve diğ., "Het gebruik van antipsychotica bij kinderen en jongeren in België, 2005-2014", *Tijdschrift voor psychiatrie* 59 11 (2017) 6, 329-338.
11. "Nederlanders in een dip". 8 Mart 2002, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 13, nr. 10. "Gebruik antidepressiva groeit al jaren met gemiddeld 3 procent". 12 Mart 2015, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 150, nr.11. "Aantal jeugdige gebruikers antidepressiva 4 procent hoger". 16 Eylül 2021, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 156, nr. 37. "Gebruik benzodiazepines daalt gestaag, maar traag". 17 Kasım 2016, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 151, nr. 46."Benzodiazepinen: 3,7 procent meer eerste uitgiftes». 10 Şubat 2022, *Pharmaceutisch Weekblad,* jrg. 157, nr. 6. «Spectaculaire toename ADHD-middelen». 22 Temmuz 2007, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 142, nr. 29/30. «Gebruik ADHD-middelen niet in te tomen». 26 Temmuz 2012, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 147, nr. 30/31. «Toename in gebruik van methylfenidaat lijkt voorbij». 21 Eylül 2017, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 152, nr. 38. «Groei volwassen gebruikers methylfenidaat zet door». 27 Ocak 2022, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 15, nr. 4. "Het gebruik van antipsychotica via de Nederlandse apotheken stijgt al jaren». 17 Eylül 2010, *Pharmaceutisch Weekblad*, jrg. 145, nr. 37.
12. Liesbet De Kock, "Explosieve toename aantal geïnterneerden stelt experten voor een raadsel", *Apache*, 2 Kasım 2022. www.zorgneticuro.be/nieuws/stijging-van-het-aantal-gedwongen-opnames-zet-zich-verder-door; https:// justitie.belgium.be/sites/default/files/PPTprocent20Tableprocent-20rondeprocent20internement-procent2021procent20octobreprocent 202022.pdf; www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/

Organisatie/Raad-voor-de-rechtspraak/Nieuws/Paginas/Nieuwe-cijfers-over-tbs-maatregelen-in-2019 en-2020.aspx.

13. www.tno.nl/nl/newsroom/2022/11/ werkgevers-werkdruk-arbeidsrisico/; www.nivel.nl/nl/nivel-zorgregistraties-eerste-lijn/cijfers-over-zorgverlening/cijfers-zorgverlening-huisartsen/voorgeschreven-geneesmiddelen-cijfers-huisartsen.
14. Bu geçmiş, M. Foucault'nun "On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıllarda Deliliğin Tarihi" (1961) kitabında anlatılmıştır. Vizyonunun güncelliği ve psikiyatri ile psikoterapinin evrimi üzerine *Nieuw Licht bij Prometheus: P. Verhaeghe* (2019) makalc dizisinde bir makale ("Over normaliteit en andere afwijkingen" - Normallik ve Diğer Sapmalar) yazdım.
15. DSM'nin beşinci baskısından önceki genel bakış raporunda, kılavuzda herhangi bir bozukluk için hiçbir biyolojik faktörün bulunmadığı ve DSM açıklamalarının gerçek hastalıklara işaret ettiği yönünde artan yanılsamanın ciddi bir sorun oluşturduğu belirtmektedir. (D.J. Kupfer, M.B. First en E.A. Regier [2002], *A Research Agenda for DSM-5*, American Psychiatric Association)
16. Jan Foudraine Hollandalı bir psikiyatrist, psikoterapist ve yazardı. 1971'de daha geniş bir toplumsal bakış açısını, sistemli tedavi yaklaşımını ve daha az ilaç kullanımını savunuyordu. Kitabı, yedi dilde 200.000 kopya sattı. İnceleme için bkz. https://boekenblog.paulverhaeghe.com/jan-foudraine/.
17. Rakamlar ve özellikle DSM'nin ayrıntılı bir bilimsel eleştirisi için bkz. Vanheule (2015), *Psychodiagnostiek anders bekeken. Kritieken op de DSM. Pleidooi voor een functiegerichte diagnostiek* (*Psikodiagonistiğe Farklı Bir Bakış. DSM'ye Yönelik Eleştiriler. İşlev Odaklı Teşhis Talebi*).
18. Bu hem psikiyatri hem de psikoloji dünyasından pek çok eleştiri gelmesine neden oldu. Diğer özelliklerinin de yanı sıra, bilimsel çalışmalarındaki titizliği nedeniyle Hollanda Kraliyet Sanat ve Bilim Akademisi'nden prestijli Akademi Madalyası aldı. Dehue, T. (2014), *Betere mensen. Over gezondheid als keuze en koopwaar* (*Daha İyi İnsanlar: Bir Seçim ve Bir Meta Olarak Sağlık Üzerine*). Teşhise ilişkin iyi kanıtlar içeren eleştirel düşüncelerin de bulunduğu ders niteliğinde bir video için bkz. www.youtube.com/watch?v=fj_xUKs6GcE. Psikolog Liesbet De Kock, bilimsel temelli davranışçı terapinin ne kadar örtülü disiplin olduğunu, tarihsel köklerinin neler olduğunu ve bunun günümüzde nasıl işlediğini gösteriyor. Kock, "Waanzin en woede. Psy-wetenschap en

sociale kritiek", *Apache Magazine,* 15 Nisan 2022, bkz. www.apache.be/2022/04/15/waanzin-en-woede. Hollanda'da Jim Van Os, Flaman Bölgesi'nde ise Dirk de Wachter gibi savunucular ve sırasıyla kitapları *De DSM-5 voorbij! Persoonlijke diagnostiek in een nieuwe GGZ* en *Borderline Times* sayesinde bu gidişat, çok yavaş da olsa tersine dönüyor.

19. İntiharların ekonomi için bir tehdit olmasıyla ilgili olarak, bkz. *DS*'nin 21 Ocak 2012 tarihli sayısı. Depresyonun ekonomik maliyetleri hakkında bkz. "It is estimated that the average annual cost of lost employment in England attributable to an employee with depression is £7,230, and £6,850 for anxiety (2005/06 prices)." [«İngiltere'de depresyonlu bir çalışana atfedilebilecek iş kaybının yıllık ortalama maliyetinin 7.230 £ ve anksiyete için 6.850 £ olduğu tahmin edilmektedir (2005/06 fiyatları)."] *LSE*, (2011), *Mental Health Promotion and Prevention: The Economic Case*, www2.lse.ac.uk/businessAndConsultancy/LSEEnterprise/pdf/PSSRUfeb2011.pdf.

20. Tıp bilimindeki bu gelişme büyüleyicidir ve bilimin sistemsel ve dinamik düşünceye doğru olan evrimine uymaktadır. Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Psychoneuroimmunology.

SONUÇ

1. Hegel'i anlamak hem derinliği hem de zorluğu nedeniyle yıllar süren bir çalışma gerektirir. Hegel felsefesinin bu kısmına ilişkin bilgimi Michael O. Hardimon'ın kitabına borçluyum: *Hegel's Social Philosophy. The Project of Reconciliation* (1994). Daha kısa bir versiyon için bkz. Michael O. Hardimon, "The Project of Reconciliation: Hegel's Social Philosophy", *Philosophy & Public Affairs,* 1992, vol. 21, nr. 2, s. 165-195.

2. *Autoriteit* (2015) kitabımda buna çok dikkat ettim. Bu konuda daha fazla bilgi edinmek isterseniz, Eva Rovers'ın yazdığı *Nu Is Het Aan Ons* (*Şimdi Sıra Bizde*) (2022) kitabını öneririm.

3. Benim fikirlerim de elbette orijinal değil. Örneğin özerklik ile bağlılık arasındaki ilişki, Rudiger Safranski'nin *Eenling Zijn. Een Filosofische Uitdaging (Yalnız Olmak: Felsefi Bir Meydan Okuma)* (2022) adlı güncel kitabında haritasını çizdiği felsefe tarihinin ana temalarındandır.

Teşekkür

Emekliliğimden beş yıl önce bana yeni bir görev teklif edildi: psikoloji öğrencilerine Kültürel ve Toplumsal Eleştiri dersleri vermek. Son yıllarda pandemi nedeniyle bu dersleri çevrimiçi yapmak zorunda kalmıştık. Bunun beklenmedik bir sonucu, bizzat hiç görmediğim neredeyse yedi yüz öğrencinin çoğunun, her korona dersinden sonra sorularını ve endişelerini bana e-posta yoluyla göndermeleriydi ve bu, "gerçek" dersler sırasında aldığım sorulardan kat kat fazlaydı. Onların düşünecek, benim de cevap verecek zamanım vardı; eğitim her zaman işte böyle olmalı. Yirmi yaşındaki zeki insanlar tarafından sorgulanmak herkese tavsiye ettiğim bir deneyim. Bu deneyim düşüncelerimi keskinleştirdi ve hiç şüphesiz, bu kitabın içeriğine ve niteliğine büyük katkı sağladı. Onlara en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu kitapta kullanmak için pek çok sayısal ve özel bilgi aramam gerekti. İşbirliğine güvenebileceğim birkaç kişi vardı. İlaç kullanımına ilişkin rakamları Dr. Ellen Van Leeuwen, Dr. Emmy Van Kerkhove ve Prof. Jim van Os'un rehberliği sayesinde elde ettim. Henri Heimans ve Liesbet De Kock sayesinde zorunlu

yatış, gözaltı ve kamu hizmeti cezasına ilişkin rakamlara, Dieter Herregodts sayesindeyse uzun süreli hastalık rakamlarına ulaştım. Hollanda'da eğitimin organizasyonuna ilişkin açıklama ve rakamları Marc Alliët'e borçluyum. Chris Verhaak ile olan işbirliğim bana LGBTQIA+'nın son zamanlardaki evrimini öğretti. Tessa Vermeiren'den ABD hakkında bilgi alırken, tükenmişlik sendromunu Ann Clauws'un açıklamalarıyla çok daha iyi kavradım, Lode Van Oost'tan daha ayrıntılı ekonomik bilgiler edindim ve iklim değişikliğiyle ilgili veriler için hep Dirk Holemans'la iletişime geçtim.

Kitap yazmak hem iş dünyasından hem de yayıncılık dünyasından birilerini tanımayı gerektirir. Sofie Dewulf, Haye Koningsveld, Mariska Kortie, Rob van Rossum ve Nienke Beeking, perde arkasında yer alan önemli kişiler; onlar olmasa bu kitap kesinlikle bu nitelikte olmazdı. Mariska son anda harika bir kapak önerisinde bulundu. Teşekkürler!

Projeye devam edip etmeme konusunda hâlâ güçlü şüphelerim varken iki arkadaşım kitabın ilk taslağını okudu. Roek Lips ve Erwin Mortier beni buna değeceğine ikna etti ve genişletme yönünde bir dizi öneride bulundu.

Fikirlerimin çoğu, Piet ve Johan'la yıllarca süren yürüyüşlerimizdeki sohbetlerimizin sonucu; kitapta o izleri tanıyacaklardır.

Son olarak Rita'ya teşekkür ediyorum; o olmasaydı bu kitap ve diğer pek çok şey var olmazdı.

Psikanalitik camiada huzursuzluk meselesinden ilk bahseden Freud'du; *Uygarlığın Huzursuzluğu* adlı kitabında, insanın neden acı çektiğine ve huzursuz olduğuna dair pek çok sav ortaya attıktan sonra, ilerleme fikrinin aslında pek de istenen sonuçları vermediğini öne sürmüştü. İnsan, uygarlaşma uğruna kendisine, kendi dürtülerine yabancılaşıyor ve bunları baskılamak zorunda kalıyordu. Aslında bu medeni olmak için ödenen bedel demekti!

Verhaeghe, Freud'un bıraktığı yerden sorunu ele alarak, huzursuzluğumuzu toplumsal bir bağlama yerleştiriyor. Bunu yaparken, son yirmi otuz yılda çok temel iki alanda büyük bir tahribat yaşandığına değiniyor: özerklik ve başka insanlarla kurulan bağlar. İnsan hem özerk olmak ister hem de bir gruba ait olmak. Bu, Verhaeghe'nin en temel tezlerinden birisi ve bu ikisi belirli bir gerilim içindedir. Son on yirmi yılda aşırı bir tahribat olduğunu, özerkliğin mutsuzluğa, bağ kurmanın da yalnızlığa doğru evrildiğini bize anlatıyor. Bunun sorumlusunu ise neoliberalizmde ve onun yarattığı yıkımda tespit etmekte çekingen davranmıyor. Neoliberalizm bir taraftan insanları mutsuz, yalnız ve korumasız hale sokarken diğer taraftan da onların bütün bu olumsuzlukları ele alabilecekleri yolları da tıkıyor.

Sonuçta elimizde kalan ise hemen herkesin antidepresan ilaç kullandığı, işini kaybetmekten korktuğu ama kaybederse de kendini suçladığı, yalnız başına hayatın dertleriyle baş etmek sorunda kaldığı ve herhangi bir toplumsal korumadan mahrum olduğu vahşi bir iş dünyası mantığı. Bu durumun çözümü "eski güzel günler"e dönmek değil elbette! Verhaeghe bize olası çözümler konusunda da eşsiz içgörüler sunuyor bu kitabında.

Her zaman olduğu gibi açık, anlaşılır ve yalın bir üslupla yapıyor bunu. Bu kitap, *Yalnızlık Zamanında Aşk*'tan sonra yalnızlığımıza, umutlarımıza, kimliğimize, bağlılıklarımıza yeniden bir bakış atmamızı sağlayabilir.

Axis Yayınları

ISBN 978-625-97870-0-8